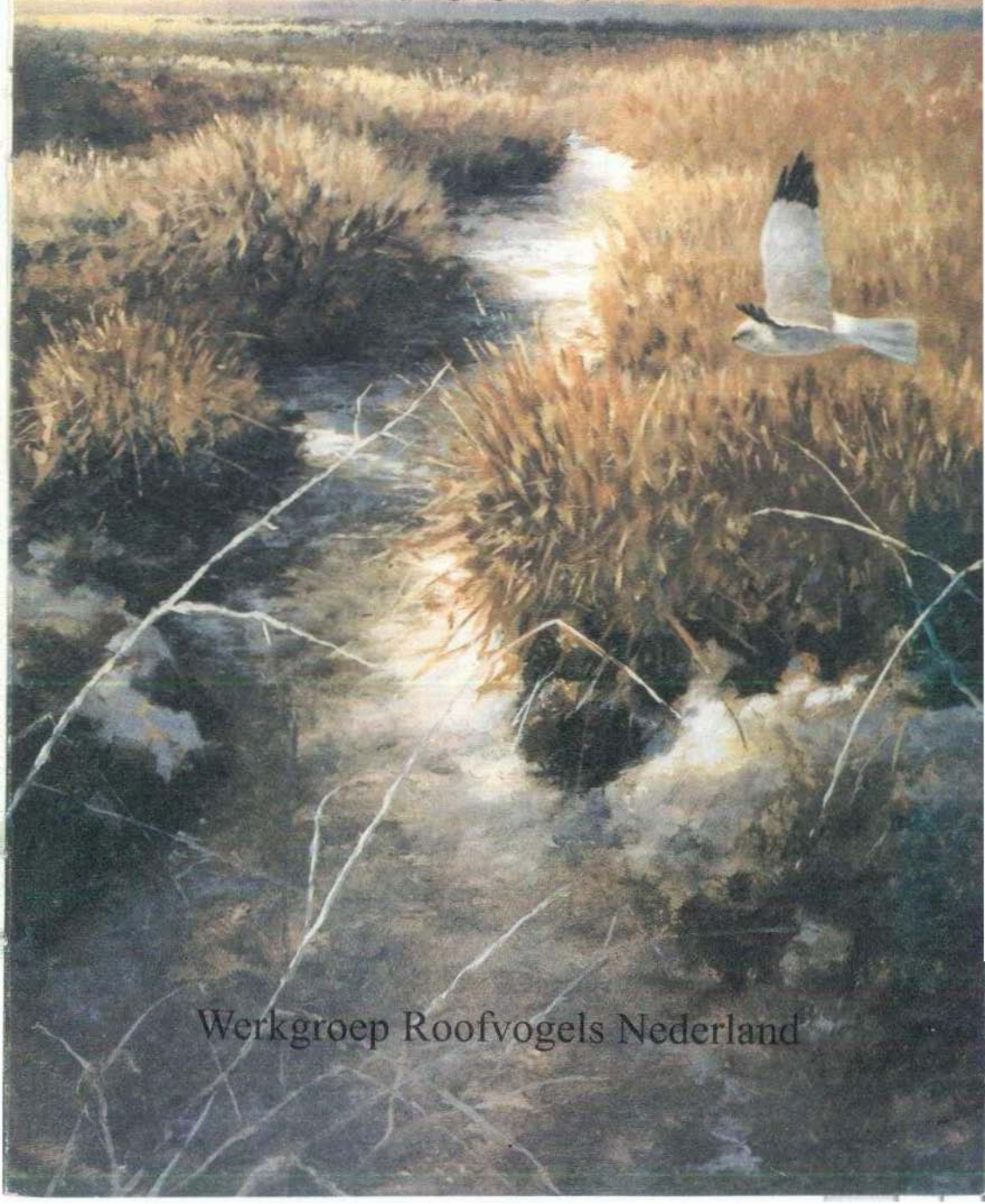

De Takkeling

Zevende jaargang (1999) nummer 3

Werkgroep Roofvogels Nederland

Werkgroep Roofvogels Nederland

in samenwerking met Vogelbescherming Nederland

De Takkeling is een uitgave van de stichting Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN). De WRN is een landelijke werkgroep die, in samenwerking met Vogelbescherming Nederland, de belangen behartigt van de Nederlandse roofvogels. Naast activiteiten als het geven van voorlichting en het stimuleren van maatregelen voor een efficiënte roofvogelbescherming, voert de WRN gestandaardiseerd onderzoek uit naar de ecologie van de in ons land voorkomende soorten.

Bestuur

Voorzitter:	Rob Vogel (SOVON)
Penningmeester:	Ton Eggenhuizen (Vogelbescherming Nederland)
Leden:	Frank de Roder (Staatsbosbeheer), Gerrit van Ommering (LNV), Ferry Reinhardt (AID)
Landelijk coördinator:	Maria Quist
Administratieve ondersteuning:	Ans Blanckenborg
Redactie:	Rob Bijlsma, Maria Quist
Drukwerk:	Pet bv, Hoogeveen

Redactieadres: Postbus 54, 8426 AD Appelscha. Tel. 0516 - 432660, fax 0516 - 433330

Internet: <http://members.tripod.lycos.nl/wrn>

U kunt onze activiteiten steunen door donateur of actief lid te worden van de WRN. U ontvangt dan naar wens drie maal per jaar de Takkeling (februari, juni en oktober) of eenmaal per jaar een nieuwsbrief. De minimale jaarlijkse bijdrage is fl. 25,-; meer is welkom.

U kunt lid worden door uw bijdrage over te maken op postgiro 76284 t.n.v. Werkgroep Roofvogels te Appelscha, o.v.v. "nieuw lid - Takkeling" of "nieuw lid - nieuwsbrief".

Foreign subscription is f 35,- per year (3 issues) to be paid by eurocheque or cash.

ISSN 1380 - 3735

De Takkeling

Zevende jaargang (1999) nummer 3

Werkgroep Roofvogels Nederland

Ongewone broedplaats van een Buizerd: het veenweidelandschap bij Hommerts ten zuiden van Sneek. Eén jong zit op het nest vóór het hek, 18 juni 1999 (Jan van der Sluis); zie elders in deze Takkeling.
Ground nest of Common Buzzard in open grassland, province of Friesland, 18 juni 1999.

Intro

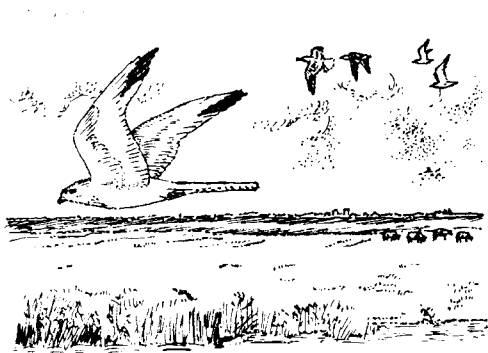
Maria Quist

Wat is oktober toch een prachtige maand! Of beter gezegd: wat kan oktober prachtig zijn. En dat is het in 1999! Het maakt veel goed van het weemoedige gevoel dat gepaard gaat met het korten van de dagen en de eerste zichtbare tekenen van verval die zich in augustus al aandienen.

De zomer neemt dit jaar glorieus afscheid met bladeren in alle schakeringen groen, geel, bruin en rood tegen een strakblauwe hemel. De lichtinval, de lange schaduwen en kleurnuances zijn adembenemend. In de tuin vlammen nog steeds een aantal laatbloeiers. Het is elke dag een feest om de uitbundig bloeiende rode potplanten te zien in combinatie met de paarse sedum en de warmgekleurde chrysanten en herfstasters.

Werkend in de tuin tussen al dat moois staan de oren op scherp. De lucht leeft van de vogels, groot en klein, die een goed heenkomen zoeken voor de naderende kou. Groepen ganzen in rommelige v-formaties. Het rustige gegak van de grauwe ganzen en de hoge uithalen van de kollen. Onzichtbaar voor het blote oog, maar duidelijk hoorbaar, wolken koperwieken en zanglijsters. Vlak boven mijn hoofd, opkomend uit het niets waarin ze even later weer oplossen: acht schroevende buizerds. Opeens groot merelkabaal door een aanstormende hongerige sperwer. 's Avonds laat het geluid van bekende en ondefinieerbare soorten die onvermoeibaar en vol vertrouwen in het donker hun weg vervolgen, geleid door de talloze heldere hemellichten.

Wanneer je er voor open staat is er altijd weer iets dat je uittilt boven de weemoed en zorgen van alledag.

Tekening: Kees de Grijp

De reactie van roofvogels en andere dieren op de zonsverduistering

Henk Vels

Een week voordat de zonsverduistering plaats zou vinden, begon het bij mij al te kriebelen. Je wordt onrustig. Kijkt uit naar die dag. Wij mensen weten en kunnen begrijpen wat er aan de hand is. Maar hoe reageren de roofvogels en andere dieren op dit natuurfenomeen?

Heel veel vragen op dit moment. Veel gelezen over de zonsverduistering die al plaats heeft gevonden en nu maak ik er zelf één mee. Dit wordt een spannend moment. Vandaar mijn onderzoek, dat uit belangstelling is ontstaan, naar wat er nu precies in de natuur gaat gebeuren. Ik neem mij voor het onderzoek in de “Ellerslenk”, een ecologisch reservaat van Staatsbosbeheer aan de oostzijde van Oostelijk Flevoland, uit te voeren.

Op de dag zelf, 11 augustus 1999, ‘s morgens vroeg. Om 06.30 uur zijn de vogels al volop aan het fluiten, een Havik vliegt over, Koolmezen en Pimpels zijn op zoek naar voedsel, Merels zijn in de struiken aan het bekvechten. Gewoon een dag als ieder ander. De spullen gepakt: opschrijfboekje, een meter om de temperatuurverschillen te meten, zonnebril en natuurlijk een thermoskan koffie. Alles in de rugzak gepakt en vol goede moed op pad. Onderweg vertelt mij een bosarbeider met twintig dienstjaren dat hij de natuur nog nooit zo stil heeft meegemaakt. We spreken dan over het tijdstip 09.30 uur. Voelen de dieren dit soms al aan?

Om 10.55 uur aangekomen op de plaats van bestemming: de ‘Ellerslenk’. Waarom nu de ‘Ellerslenk’ als onderzoek plaats. De ‘Ellerslenk’ is een natuurreservaat, een vochtig schraal grasland van *c.* 35 ha groot. De zuid- en noordzijde zijn afgeschermd door een singel van loofhout en aan de andere zijden is de plek omgeven door opgaand loofbos. Op een derde van de breedte is het reservaat in de lengterichting doorsneden door een sloot. Aan de oostzijde ligt in de lengterichting ook een sloot. In beide sloten liggen stuwen. Het reservaat ligt tegen het Veluwemeer aan.

Al verscheidende jaren broedt aan de oost- en westzijde een Havik en een Buizerd. Dit jaar zijn beide horsten bezet geweest en allebei de paren brachten twee jongen voort. Bij mooi weer zie je de Buizerds, jong en oud, aan het termieken, een buitengewoon mooi gezicht. Hun brede vleugels mooi zichtbaar aan de onderzijde.

Ook komt een verscheidenheid aan planten voor, zoals havikskruid, akkerdistel, braam, koninginnekruid, kale jonker, rode- en witte klaver en verschillende soorten orchideeën. Deze planten zijn weer waard- en voedselplanten voor dagpauwoog, citroenvlinder, bruin- en bont zandoogje, klein- en groot koolwitje, icarusblauwtje, kleine vos en atalanta. Libellen, in verschillende soorten, groot en klein, en de vele

soorten insecten zorgen ervoor dat vele vogels hun voedsel komen zoeken. Diversiteit is hier optimaal aanwezig.

Dan mijn bevindingen, inclusief de ontvangen reacties van anderen. Hierbij dien ik wel te vermelden dat reacties betreffende de roofvogels minimaal waren, maar ik denk dat de roofvogels qua gedrag hetzelfde vertoond hebben als de zangvogels tijdens de zonsverduistering.

Buizerd, vermoedelijk adult, bij Twiske, 30 mei 1999 (Nirk Zijlmans). *Common Buzzard, probably adult, near Twiske, 30 May 1999.*

Om 11.00 uur is de temperatuur 19°C, het is bewolkt en er staat een zuchtje wind. Vele insecten bevinden zich ongeveer vijf meter boven de grond. De tientallen Boeren- en Huiszwaluwen zijn hierop aan het jagen. Twee juvenielen en twee oude Buizerds zijn aan het zweven op de warme zomerlucht, fascinerend om te zien. Het gemiauw is duidelijk hoorbaar en overtreft elk ander geluid.

Zo liggend op mijn rug, alleen te velde, wat een rust. Dit is in ons land bijna niet meer mogelijk. De temperatuur stijgt om 11.15 uur naar 20°C, het is warmer geworden. De zon is duidelijk zichtbaar. Op de achtergrond is het geluid van een blatend schaap te horen. De temperatuur zakt om 11.30 uur naar 17°C. De Buizerds zijn niet meer te zien of te horen. Zwaluwen worden ook minder in aantal. De oorzaak is dat insecten zich terugtrekken. Dit heeft te maken met de snelle temperatuursdaling.

Karekieten die zich ophouden in het riet, maken zich met veel kabaal kenbaar. Onder dekking van het riet vliegen ze van stengel naar stengel, stiekem kijkend naar wat je

aan het doen bent. Het Winterkoninkje laat zich duidelijk horen met het scherpe 'trrr trrr trrr'.

Om 11.55 uur is het windstil, de temperatuur is gezakt naar 16°C. De vlinders en libellen verstoppen zich onder de planten, stronken en takken of verdwijnen in het riet. Meldingen uit het land vermelden hetzelfde gedrag. Vlinders en libellen stoppen ongeveer een half uur voor de eclips hun activiteiten. Bijen gaan bijtijds naar hun kasten.

Een Havik vliegt traag over en verdwijnt in de verte, nagestaard door mij. Één minuut over twaalf worden de enkele zwaluwen die nog aanwezig zijn wat nerveus. Een Sperwer komt overvliegen. Als op afspraak, begonnen de zwaluwen de overkomende Sperwer te belagen. Deze trekt zich er niets van aan en vliegt 'vrolijk' verder. De wind is om 12.10 uur gaan liggen. De zwaluwen zijn weggetrokken, vermoedelijk naar hun slaappleatsen. Enkele nachtvlinders (nachtpauwoog) fladderen rond. De temperatuur is 15°C, de zon is gedeeltelijk zichtbaar. Vlak voor de eclips vlogen er nog vijftien Kieviten over, daarna was er geen vogel meer te horen of te zien.

Klokslag half één wordt het kil en koud of was het toch de spanning? De temperatuur heeft zijn laagste punt bereikt nl. 14,2°C. Er is niets meer te zien of te horen. Het lijkt of de natuur in slaap gevallen is. De zon is ondanks de schemer goed zichtbaar. Een kleine sikkel aan de hemel is mooi waar te nemen.

Omstreeks 12.45 uur komt de natuur langzaam weer tot leven. Vliegen worden weer zichtbaar en de zwaluwen keren terug om op hun favoriete prooien te jagen. Pas om 13.01 uur zag ik de eerste vlinder (icarusblauwtje) weer. Buizerds heb ik niet meer gezien. De zangvogels begonnen tien minuten na de zonsverduistering weer met hun gezang. Duiven keerden ook weer terug van hun slaappleatsen.

De zonsverduistering heeft naar mijn mening sterke invloed gehad op de fauna. Met name roof- en zangvogels, vlinders, insecten en libellen reageerden er sterk op. De zonsverduistering is voorbij, maar heeft toch zijn invloed achtergelaten. Sommigen onder ons werden zelfs emotioneel. Anderen schreven erover. Sommigen dachten dat het einde van de wereld nabij was. De dieren reageerden op hun eigen wijze. Sommige verdwenen en lieten zich niet meer horen. Andere gingen liggen in het veld. Nachtvlinders lieten zich zien. Een ieder reageerde op zijn eigen manier. Hoe dan ook, dit natuurfenomeen heeft iets wonderlijks. Het heeft op mij een diepe indruk achtergelaten en ik ben blij dat ik deze zonsverduistering heb meegemaakt. Hetzelfde hoop ik ook voor jullie.

Adres: Lucernehof 144, 8256 CP Biddinghuizen.

Gedrag van Wespddieven *Pernis apivorus* en wespen *Vespidae* tijdens een gedeeltelijke zonsverduistering

Rob G. Bijlsma

Terwijl iedereen zich op 11 augustus 1999 naar Noord-Frankrijk en andere vreemde oorden spoedde om zich en masse te vergapen aan iets 'wat je eens in je leven moet hebben meegemaakt', zat ik vanaf 10.30 uur in de top van een Douglasspar op 60 m van een wespddievennest in Boswachterij Appelscha. Aan de ene kant zicht op het nest met nauwelijks vliegvlugge jongen, rondom een wijds uitzicht over de naaldbossen.

Omdat ik bij deze Wespddief meer zekerheid wilde hebben over de identiteit van het vrouwtje (wel of niet dezelfde vogel als die we -Willem van Manen en ik- in 1997 hadden gevangen in Boswachterij Smilde) en de presentie van het mannetje (al een tijd niet meer gezien, was ie er nog wel?), leek het me raadzaam een aantal observatie-uren te laten samenvallen met de gedeeltelijke zonsverduistering. Wie weet wat daar uit zou rollen.

De Wespddief en zijn omgeving

Het nest van de betreffende Wespddief, gelegen in Boswachterij Appelscha, zat in een Fijnspar op een hoogte van 15 m. Het fijnsparperceel is erg open en grenst aan een kleine aanplant en een lariksvak met een pluk oudere Douglassparren. Binnen 500 m nestelden in 1999 een Buizerd *Buteo buteo* en een Havik *Accipiter gentilis*; van beide soorten zaten er bedelende jongen binnen 200-300 m van het wespddievennest. In 1998 waren beide jonge Wespddieven enkele weken na het uitvliegen gepakt en opgegeten door een Havik. Dat zou in 1999 gelukkig voorspoediger verlopen; beide jongen vlogen uit en werden daarna niet opgevreten. In 1999 was de Wespddief op 24 mei met de eileg begonnen; op 3 juli lagen er twee jongen van resp. 5 en 3 dagen in het nest. Na 17 juli werden beide jongen alleen gelaten en lieten de ouders het nest onbeheerd achter.

De waarnemingsplek

Vanuit de top van een Douglas op 60 m afstand van het wespddievennest had ik een goed overzicht van de nestomgeving en de aanvliegroues van het vrouwtje. Bovendien kon ik vliegbewegingen van andere vogels boven het bos bijhouden en het gescharrel van allerlei vogelgrut in de bomen rondom me in de smiezen houden. Een kleine bonus bleken de foeragerende wespen (vooral Gewone *Vespula vulgaris*) te zijn, die het hadden gemunt op insecten in de toptwijgen van mijn Douglas. Wat zouden deze steekbeestjes doen als de temperatuur zou zakken op het hoogtepunt van de eclips. Tijdens metingen bij enkele nesten van Gewone en Duitse Wespen in 1996-98 had ik al kunnen vaststellen dat 15°C een drempel betekent voor sociale

wespen. Een lagere temperatuur heeft een duidelijk negatief effect op de vliegactiviteiten van werksters; niet dat ze helemaal ophouden met vliegen, maar de frequentie van in- en uitvliegen gaat behoorlijk naar beneden.

Rondom het tijdstip van maximale verduistering

Omdat de zon achter een gebroken sluierbewolking schuil ging, kon ik niet met 100% zekerheid vaststellen op welk moment het grootste deel van zon onzichtbaar was geworden. Naar mijn schatting moet dat rond 12.25-12.26 uur zijn geweest. Op dat moment was het weliswaar donkerder (en aanzienlijk kouder: temperatuur gezakt naar $<14^{\circ}\text{C}$ op boomtopniveau) geworden, maar een zware onweersbui zou hetzelfde effect teweeg hebben gebracht, compleet met paarsachtig waas op de gebroken bewolking rondom de zon. Om 12.40 uur was ik in staat met mijn 400 mm lens een paar foto's te nemen, omdat de wolken uit elkaar schoven en de zon zichtbaar werd (Foto 1). Ik verbaasde me erover dat zo'n smalle sikkkel toch nog zoveel licht afgaf. Zelfs met de wolken er volledig voor, was de wijde omtrek uitstekend te overzien. Ook de vogels leken er zich weinig van aan te trekken, gezien althans de vier Aalscholvers, twee adulte Boerenwaluwen en acht Goudplevieren die tussen 12.24 en 12.30 uur op grote hoogte kwamen overzetten.

Foto 1. Gedeeltelijke zonsverduistering in Boswachterij Appelscha op 11 augustus 1999, 12.40 uur lokale tijd (Rob Bijlsma). *Partial solar eclipse in the Forestry of Appelscha, northern Netherlands, on 11 August 1999, 12.40 hr local time.*

Activiteiten van Wespendienven

Als je van dynamiek houdt, moet je niet bij een wespendienvennest gaan zitten. Met wat geluk wordt er in het late jongenstadium om de twee uur een prooi gebracht, met wat pech om de vier uur. Sommige voedingen gaan zo snel en stil, dat je er bijna niets van merkt.

Bij mijn aankomst om 9.50 uur bij het nest stond het jongste jong (van 43 dagen) op een zijtak naast het nest. De oudste (45 dagen), een vogel met een lichte kop, kon ik niet vinden. Vanuit mijn zitboom zag ik hem om 11.10 uur in drie etappes over 40 m flapvliegend rond het nest klooiën. Iedere landing ging met veel rumoer gepaard, duidelijk meer noodlandingen dan volwaardige landingen. Uiteindelijk kwam hij tot rust op een zijtak van een Fijnspar op 8 m hoogte, aan de buitenzijde van de boom en opvallend in het zicht (een langsvliegende jonge Havik zag ik met een scheef oog kijken...). Van 11.15 uur tot en met 12.55 uur bleef dit jong op de zijtak zitten, actief rondkijkend, poetsend, af en toe een stukje over de tak heen en weer schuifelend en ogenschijnlijk absoluut niet onder de indruk van welk stadium van de eclips dan ook. Zijn afvlucht om 12.55 uur werd geïmiteerd door het adulte wijfje, dat om 12.53 uur op 10 m afstand van het jong met een wespenraat was geland. Ze was al om 12.35 uur laag over de boomkruinen aan komen vliegen vanuit het zuiden. Mogelijk had ze mij gezien (niet zo moeilijk, want je blijft toch een vlag op een modderschuit in zo'n boomtop) en durfde ze niet rechtstreeks naar het nest te komen. Niettemin koerste ze om 12.53 uur naar het nest, waar ze wederom een tijd de kat uit de boom keek. Het witte jong werd zeer opgewonden, uitte een zacht en langgerekt 'hieeeeeee' en flapte met zijn vleugels. Het vrouwtje schrok en vloog laag weg. Het witkopjong, uiteraard wetend dat het vrouwtje de raat naar het nest zou brengen, nam de gelegenheid te baat en flap-vloog naar het nest waar beide jongen zachte 'hiee-hieeeee'-bedelgeluiden lieten horen. Het oudste jong bleef onrustig, flapperde luidruchtig en onhandig door de nestboom (13.00 uur), om uiteindelijk om 13.01 uur over 10 m weg te vliegen. Zijn vleugels maakten een staccato 'wap-wap-wap-wap'-geluid. Om 13.03 uur ontdekte ik hem op een zijtak van een Fijnspar, waarop hij zijwaarts als een acrobaat naar buiten schuifelde, telkens zijn evenwicht bijna verliezend en roeiend met zijn vleugels om zijn balans te hervinden. Zijn vleugels bleven daarbij achter zijtakjes haken, erg grappig om te zien. Om 13.07 uur kwam het vrouwtje als een schicht door het bos aanzetten, dropte de raat op het nest en verdween onmiddellijk. Pas om 13.09 uur kwam ze omhoog uit het bos en zette direct op boomtopniveau krachtig vliegend koers naar het oosten. Daarbij kwam ze pal langs me heen zonder me een blik waardig te keuren: ik herinner me een lichte teleurstelling toen ze me volkomen negeerde! Helaas was er op dat moment, ruim een half uur na de 'zonsverduistering', nog te weinig licht om een 100ASA-foto te maken. Om 13.30 uur stond het oudste jong met een kwartvolle krop op een tak onder het nest. Het kleinste jong was nog bezig met larven uit de raat te peuteren, middenop het nest.

Foto 2. Pas uitgevlogen Wespandief (jong B, 48 dagen oud), vlakbij nest in Fijnspar, Boswachterij Appelscha, 16 augustus 1999 (Rob Bijlsma). *Recently fledged Honey Buzzard (young B, 48 days old) near its nest in Norway spruce, Forestry of Appelscha, 16 August 1999.*

Gedrag van sociale wespen

Doordat het matig waaide, was het niet bepaald behaaglijk in de boomtop. Vanaf 10.30-11.30 uur bleef de temperatuur boven de 17°C op de momenten dat de zon door de wolken heenpiepte. In de periode 11.50-13.00 uur zakte de temperatuur geleidelijk naar <14°C; daarna was het wat warmer zodra de zon zichtbaar werd.

Het effect van deze temperatuurdaling was duidelijk: zag ik vóór 11.40 uur in iedere 5-minutenperiode één of meerdere wespen foerageren, daarna waren ze op slag verdwenen tot en met mijn vertrek uit de boomtop om 13.30 uur. Tijdens de afwezigheid van de wespen begon ik zelf ook behoorlijk af te koelen, en tegen de tijd dat ik de boom uitklom, was ik tot op het bot verkleumd.

Discussie

Uiteraard zijn deze anecdotische waarnemingen van nul en generlei waarde om het effect van een zonsverduistering op het gedrag van vogels aan te tonen. Om maar iets te noemen: wat zou het gedrag zijn geweest wanneer er geen zonsverduistering was geweest (controle-groep ontbreekt). Een relevante vraag, omdat veel waarnemers nogal snel geneigd zijn 'afwijkend' gedrag op conto van de zonsverduistering te schrijven, of nog erger: niet weten wat afwijkend en wat normaal gedrag is. Wat dat betreft hebben de media ons talloze fraaie staaltjes onzin voorgeschoteld.

Ten aanzien van 'mijn' Wespdief kan ik alleen maar zeggen dat ik weinig verschil zag met wat ik als normaal wespdiefgedrag heb leren kennen in de afgelopen 25 jaar. Het vrouwtje moet op het hoogtepunt van de gedeeltelijke zonsverduistering bezig zijn geweest met graven of -waarschijnlijker- met transport van de raat naar het nest. Ze benaderde haar nest op normale wijze (voor een bewolkte, koele dag) terwijl de zon nog grotendeels aan het oog was onttrokken. Ook de beide jongen bleven gedurende de hele periode bezig met de normale activiteiten als poetsen, rondkijken, vleugelschudden en verzitten.

Nu moet ik hierbij aantekenen dat het op onze breedtegraad natuurlijk een eclips van niks was: het werd hooguit licht schemerig, een toestand die elke normale onweersbui met zich zou hebben meegebracht. Het zicht bleef perfect; ik kon gemakkelijk vele kilometers van me af kijken. Alleen de temperaturdaling was goed te merken; niettemin zou een volledig bewolkte dag ook een lagere temperatuur hebben opgeleverd.

De verdwijning van foeragerende wespen in het tijdvak rond de zonsverduistering werd veroorzaakt door de daling van de buitentemperatuur tot onder de 14°C. Wespen foerageren tot in de diepe schemering zolang de temperatuur boven de 15°C blijft. Ik heb wespen bij hun nest zien arriveren toen het al bijna donker was! Insecten werden dus wel degelijk beïnvloed door de partiële zonsverduistering. In dit verband zijn de waarneming van Loske (1999) in een kolonie Boerenzwaluwen in een stal interessant. Deze hielden 40 minuten voor het hoogtepunt van de zonsverduistering op met het voeren van hun jongen, de roepactiviteiten werden sterk gereduceerd en vliegvlugge jongen zochten het nest op. Pas 35 minuten na het hoogtepunt begonnen de zwaluwen weer te zingen. Dit past deels in het beeld dat ik kreeg van de roepactiviteiten van zangvogels: sommige vielen inderdaad stil, andere -zoals het Goudhaantje (óók een insecteneter)- handhaafden hun normale roepactiviteiten (Bijlage 1). De bedelende jonge Buizerds lieten zich niet van de wijs brengen en zeurden maar door.

Al met al waren de resultaten nogal ambivalent: ogenschijnlijk geen effect op Wespdieven en Buizerds, een groot effect op wespen (door daling van de buitentemperatuur), misschien enig effect op sommige zangvogels (weer niet op andere).

Summary: Behaviour of Honey Buzzards *Pernis apivorus* and wasps Vespidae during a partial solar eclipse

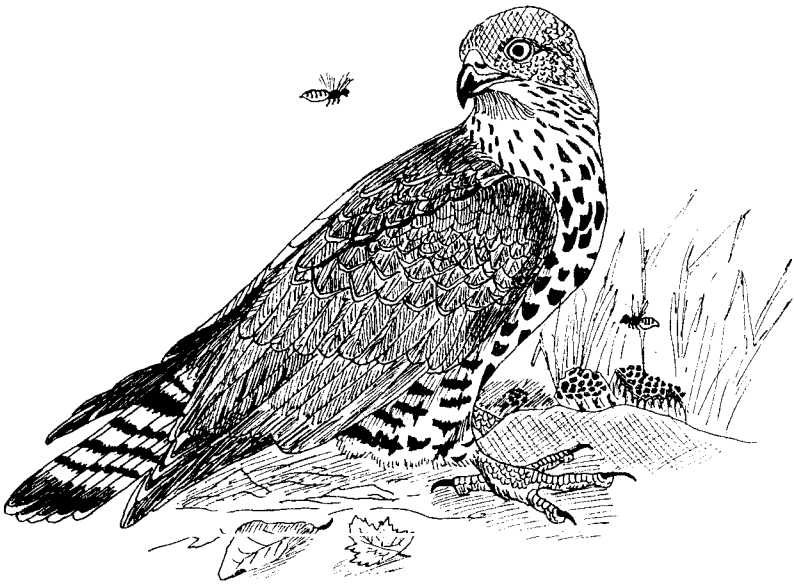
On 11 August 1999, a partial solar eclipse peaked at 12.25-12.26 hr in the northern Netherlands. The sky was overcast, ambient temperatures dropping from 17-18°C before 11.30 hr to <14°C at 12.30 hr (at treetop level). A Honey Buzzard nest was kept under constant observation between 10.30 and 13.30 hr, from the top of a tall Douglas fir some 60 m away from the nest. Both the nest and its 360° surroundings could be overlooked. The nest contained two young of 45 and 43 days old, the oldest one (A) having recently fledged. The adult female, carrying a wasp's comb, approached the nest at tree level from a southern direction at 12.35 hr; she kept her distance until 12.53 hr, approached the nest below tree level at 13.07 hr, dropped the comb during a short landing on the nest and disappeared immediately in an easterly direction. Both young had been active

throughout the period of observation, watching the surroundings, preening, wing-flapping, flying short distances (young A) and begging at the sight of the female. Neither female nor young showed aberrant behaviour before, during and after the partial eclipse. On the other hand, foraging activities of social wasps, mainly *Vespula vulgaris*, gradually ceased after 11.30 hr, i.e. when the ambient temperature slowly started to drop below 14°C.

Literatuur

Loske K.-H. 1999. Beobachtungen in einer Kolonie der Rauchschnalbe (*Hirundo rustica*) während einer partiellen Sonnenfinsternis. Charadrius 35: in druk.

Adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse.

Foeragerende Wespindief (Tekening: Arian van Dam)

Bijlage 1. Activiteiten (x = roepend, - = stil) van Buizerd, Winterkoning, Roodborst, Merel, Goudhaan, Matkop, Kuif-, Zwarte - en Koolmees, Boomkruiper, Gaai en Vink op 11 augustus 1999 (hoogtepunt eclips 12.25-12.26 uur) in Boswachterij Appelscha. *Activities (x=calling, -=silent) of Buzzard, Wren, Robin, Blackbird, Goldcrest, Willow -, Crested -, Coal - and Great Tit, Short-toed Treecreeper, Jay and Chaffinch on 11 August 1999 in the Forestry of Appelscha (partial solar eclipse peaking at 12.25-12.26 hrs).*

Tijd Time	Buiz Bbut	Wiko Tiro	Robo Erub	Mere Tmer	Goha Rreg	Matk Pmon	Kume Pcri	ZwMe Pate	Kome Pmaj	Bokr Cbra	Gaai Ggla	Vink Fcoe
12.10	x	-	x	-	x	-	x	x	x	x	-	-
12.11	-	-	x	-	x	-	-	-	-	-	-	-
12.12	-	x	-	-	x	-	x	x	-	-	-	-
12.13	x	-	-	-	-	-	x	x	-	-	-	x
12.14	-	x	-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
12.15	-	-	-	-	x	-	x	-	-	-	-	x
12.16	-	-	-	-	x	x	x	-	-	-	-	x
12.17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
12.18	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
12.19	-	-	-	-	x	-	x	-	-	-	-	-
12.20	x	-	-	-	x	-	x	x	-	-	x	x
12.21	-	-	-	-	x	-	-	x	-	-	-	-
12.22	-	-	-	-	x	-	-	x	-	-	-	-
12.23	-	-	-	-	x	-	-	x	-	-	-	-
12.24	-	-	-	-	x	x	-	x	x	-	-	-
12.25	x	-	-	-	x	-	-	x	-	-	x	-
12.26	-	x	-	-	x	-	-	-	-	-	-	x
12.27	x	x	-	-	x	-	-	x	-	-	-	-
12.28	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
12.29	-	-	-	x	x	x	-	x	x	-	-	-
12.30	x	-	-	-	x	-	-	x	-	-	-	-
12.31	-	-	-	-	x	-	-	x	-	-	-	-
12.32	-	-	-	-	x	-	-	x	-	-	-	-
12.33	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
12.34	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
12.35	-	-	x	-	x	-	-	-	-	x	x	-
12.36	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
12.37	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
12.38	-	-	-	-	x	-	-	x	-	-	-	-
12.39	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
12.40	x	-	-	-	x	-	-	-	-	x	-	x
12.41	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
12.42	-	-	-	x	x	-	-	-	-	-	x	-
12.43	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
12.44	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
12.45	-	-	-	x	x	-	-	x	x	x	-	-
12.46	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
12.47	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
12.48	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
12.49	x	-	x	x	x	-	-	-	-	-	x	-
12.50	-	-	x	x	x	-	x	-	-	-	x	-

In actie voor Lannervalken in Toscane

Hans Dekker

De werkdag van valkenier Guglielmo Ventimiglia zit er bijna op. De toeristen zijn weer vrijwel allemaal vertrokken. Eenzaam staat hij nu langs de oprit naar de oude kloosterruïne van San Galgano. De late middagzon voorziet het arcadische Toscaanse landschap van een gouden gloed. Twee Lannervalken vliegen heen en weer tussen de oude muren van de ruïne en de valkenier. Als Ventimiglia wederom een stuk kippenvlees omhoog gooit, stort een van de valken zich er op. Met een gigantische snelheid duikt hij op het stuk vlees, vangt het in de lucht en landt daarna op de weg. Vlak bij ons vreet het prachtige dier zijn voedsel op.

Sterk bedreigd

We hadden al een prachtige dag gehad, daar in de heuvels van Toscane. De oeroude stadjes, ruige bossen en bloemrijke graslanden vervelen ons nooit. Duizenden orchideeën hadden we reeds bewonderd, waarvan sommige tot de zeldzaamste van Italië behoren. Op de heenweg hadden we de schilderachtige ruïne van de abdij reeds zien staan. Omdat het toen licht regende besloten we het complex op de terugweg te bekijken. Inderdaad was de zon toen teruggekeerd. Tot op het moment dat wij de valkenier ontdekten, wisten we niets af van het roofvogelcircus bij de abdij. Nu staan we naast de valkenier en verbazen ons over de behendigheid van de vogels. Guglielmo Ventimiglia vertelt ons dat hij twee keer per dag een show met roofvogels geeft vlak bij de ruïne. De kijkers zijn altijd weer enthousiast over de verrichtingen van de valken en arenden. Naast de abdij ligt een kleine roofvogeldierentuin met vooral Europese soorten als Zwarte en Rode Wouw, Havikarend en Vale Gier. Na enige tijd praten blijkt dat Ventimiglia het hele roofvogelspektakel heeft opgezet met twee doelen.

Allereerst wil hij de schietgrage Italianen overtuigen van de schoonheid van de roofvogels en hun plaats in het ecosysteem. Daarvoor krijgt hij scholen op bezoek uit de hele regio. Bezoekers kunnen een rondleiding krijgen en horen zo een en ander over de plaats van de roofvogels in het ecosysteem. Het tweede doel van Ventimiglia is de herinroductie van de Lannervalk in Toscane. Hiervoor werkt Ventimiglia nauw samen met het Italiaanse Staatsbosbeheer. Eertijds kwam de Lannervalk algemeen in de regio voor. Tegenwoordig is deze soort teruggedrongen tot de dunbevolkte gebieden ten zuiden van Rome. Door het fokprogramma van Ventimiglia zijn er nu weer zes vrij rondvliegende paren in de meer onherbergzame delen van Toscane. Gelukkig heeft de Lannervalk zijn levenswijze mee. Deze soort is veel heimelijker dan bijvoorbeeld de Slechtvalk. Als een paartje Slechtvalken een horst tegen een rotswand in gebruik heeft genomen, zijn de dieren daar regelmatig duidelijk te zien. Een Lannervalk laat zich in de broedtijd echter nauwelijks zien. De dieren vliegen

vaak laag of dicht tegen de rotswand zodat ze moeilijk waargenomen kunnen worden, aldus Ventimiglia. De Lannervalk broedt tegenwoordig in Toscane in afgelegen gebergtes met diepe, nauwelijks ontsloten kloven.

De jagers blijven echter een probleem. Van de valken waarmee Ventimiglia fokt zijn er al drie doodgeschoten. Per ongeluk, is het excuus van de jagers. Aangezien voor een andere vogel. Ventimiglia weet wel beter. Veel Italianen weten gewoon niet beter dan dat de enige goede roofvogel een dode roofvogel is. Daarnaast vinden ze het gewoon prettig om te schieten. Sicilië, de thuishaven van Ventimiglia, spant wat betreft de roofvogelvervolging de kroon. Hij werd gewoonweg misselijk van alle illegale praktijken en verhuisde naar Toscane, waar het toch iets beter gesteld is met de natuur. Maar ook in Toscane is veel ruimte voor verbetering. Wild is er nauwelijks, alles wat beweegt is een prooi voor jagers. Het bosbeheer is er vaak zeer intensief, waardoor de bossen nauwelijks dekking en voldoende voedsel bieden voor wild. Toch is het er nog groen met volop zangvogels, spechten en uilen. Ook de meer gewone roofvogels zijn er regelmatig te vinden. Maar het is zeker geen paradijs, zoals sommige toeristen Toscane beschouwen, althans niet vanuit het oogpunt van de natuurbeschermers zoals Ventimiglia. Toch gebeurt er van alles. Niet alleen Ventimiglia is bezig met herintroductie, ook elders zijn groepen vakgenoten bezig, zelfs op Sicilië. Daar poogt men de Vale Gier weer vaste grond onder de voet te laten krijgen, evenals op Sardinië en in Calabrië. Ook is men bezig met de Aasgier en enkele arendsoorten. Het is te hopen dat deze groepen de wind in rug krijgen zodat het prachtige Italiaanse landschap weer wat terugkrijgt van zijn vroegere rijkdom aan flora en fauna.

Een kwestie van volhouden

Ventimiglia laat ons, na afloop van de privé-show die hij ons gaf, vol trots zijn roofvogelzoo zien. Het enthousiasme is groot. Hopelijk houden hij en zijn medestanders vol. Als we na twee uur vertrekken is de zon al dicht bij de horizon. Door de zon zijn de oude kloostergebouwen vlammend rood gekleurd. Twee Lannervalken zitten rustig in de avondzon op een oude kloostermuur. Ze staren ons na. Na een paar minuten zijn de dieren niets meer dan twee piepkleine stipjes tegen de Toscaanse achtergrond. Wij zijn weer een ervaring rijker en weten dat wij in Nederland niet de enigen zijn die zich sterk maken voor de mooiste vogels die er zijn, onze roofvogels.

Adres: Mortonhof 22, 7908 AP Hoogeveen.

Speuren naar roofvogelnesten in het Poolse oerbos Białowieża: een lesje in nederigheid

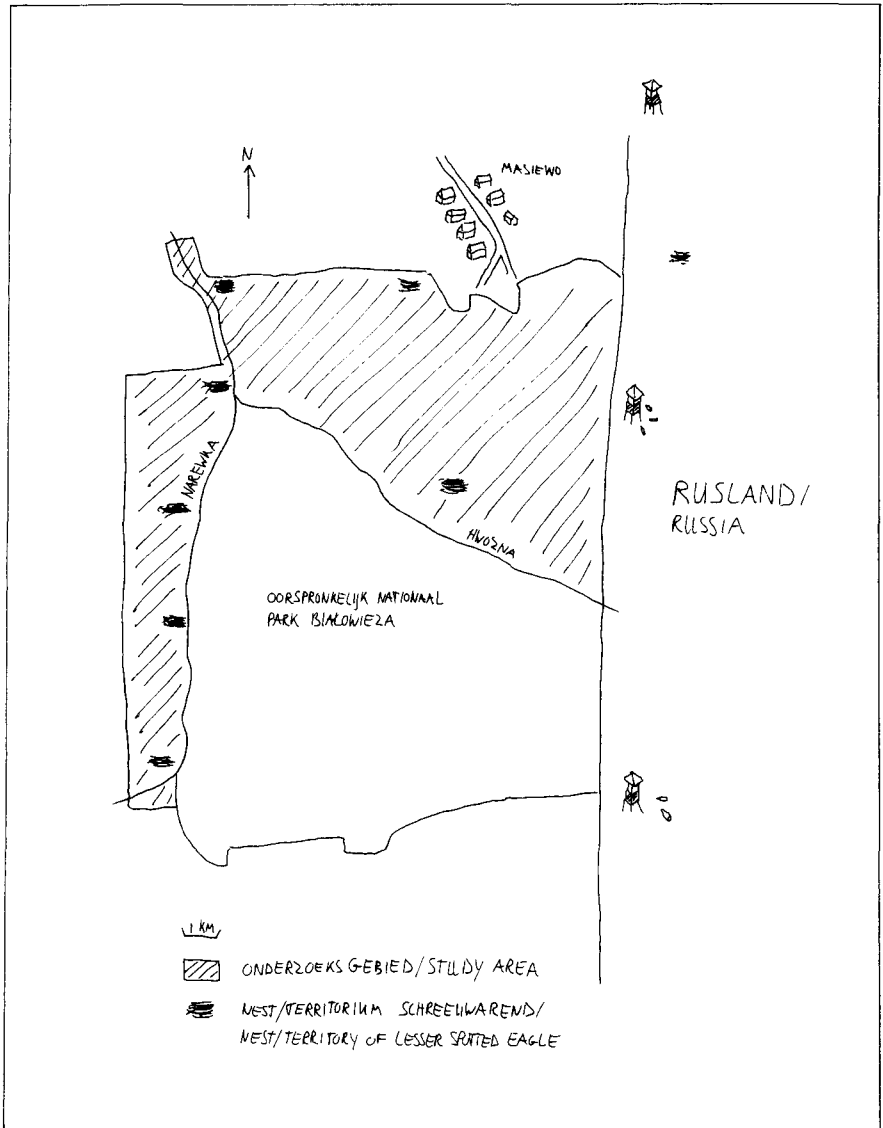
Willem van Manen

Wie gewend is aan roofvogelwerk in het overzichtelijke en begaanbare Nederlandse bos, weet niet wat hem overkomt wanneer hij wordt losgelaten in Pools oerbos met zijn wilde dieren en bosnymfen. In dit artikel wordt beschreven hoe onze methodes hier wel en daar niet (of althans niet helemaal) werkten, wat ze opleverden en welke alternatieven er voorhanden zijn.

Het Nationale Park Białowieża, een oerbos in Oost-Polen tegen de Russische grens aan, is recentelijk meer dan verdubbeld in oppervlakte door toevoeging van een stuk 'gedeeltelijk oerbos'. Dit nieuwe deel van het park (c. 5.000 ha) grenst noordelijk en westelijk aan het oorspronkelijke beschermde gebied (c. 4.800 ha)(Figuur 1). In het nieuwe deel is lange tijd hout geoogst, maar slechts in de drogere delen is ooit sprake geweest van kaalkap en herinplant. Hierdoor zijn de nattere delen (ongeveer de helft van het gebied) nauwelijks te onderscheiden van echt oerbos. Belangrijkste boomsoorten zijn Fijnspar *Picea abies*, Grove den *Pinus sylvestris*, Zomereik *Quercus robur*, Els *Alnus glutinosa* en Es *Fraxinus excelsior*, schaarser zijn Esdoorn *Acer platanoides* en Linde *Tilia cordata*. In loofbos, tenzij te nat, is meestal een tweede boomlaag aanwezig, waarin haagbeuk *Carpinus betulus* domineert. Het lijkt in veel opzichten op het strikte bosreservaat, waarvan een uitgebreide beschrijving is te vinden bij Tomiałojć (1991), Tomiałojć & Wesołowski (1994), Tomiałojć & Wesołowski (1996) en Wesołowski (1995). Het is in een aantal opzichten één van de best onderzochte bossen van Europa.

Door Poolse ornithologen van de Universiteit van Wrocław werd onlangs het idee opgevat een roofvogelinventarisatie uit te voeren in het nieuwe deel van het Nationaal Park, met tevens aandacht voor Zwarte Ooievaar *Ciconia nigra*, Raaf *Corvus corax*, Witrugspecht *Dendrocopos leucotos* en Drieteenspecht *Picoides tridactylus*. Zij nodigden ons (Maria Quist, Rob Bijlsma, Henk Jan Ottens en mij) uit om samen met Magdalena Janicka, een Ph.D-studente aan de Universiteit van Wrocław, een vooronderzoek uit te voeren. We gebruikten een idyllisch houten huisje met tegelkachel (met samowar, volgens Rob zonder) in Stare Masiewo als uitvalsbasis.

Figuur 1. Ligging van het onderzoeksgebied in Oost-Polen, met het dorpje Stare Masiewo, de belangrijkste lokale rivieren, de Russische grens en de verspreiding van Schreeuwarenden. *View of the study area in eastern Poland, showing the village of Stare Masiewo, local rivers, the Russian border and the location of Lesser Spotted Eagle territories.*

Werkwijze

Op 25 april 1999 betraden we voor het eerst het onderzoeksgebied. Enkele loofboomsoorten liepen al uit en er hing een waas van mistig groen in het bos dat het vinden van nesten licht bemoeilijkte. Met de Nederlandse situatie in ons achterhoofd dachten we per dag toch op zijn minst tien nesten te kunnen vinden. Dat liep anders. Henk Jan en ik waren van plan de eerste dag samen te lopen, maar al na tien minuten waren we elkaar en de weg kwijt. Na een uur vonden we elkaar terug. Over de plek waar we elkaar tegenkwamen, liepen onze meningen een kilometer uiteen.

We beschikten over kaarten met gegevens over boomsoorten en leeftijden van het bos en genummerde vakken van 550x550 m die van elkaar gescheiden zijn door paden. De gegevens over de aard van het bos waren door de grote mate van menging nauwelijks bruikbaar (en volgens Tomasz hadden de samenstellers ook nog eens veel wodka gedronken). Daar kwam bij dat ongeveer een derde van de paden niet of nauwelijks als zodanig was te onderscheiden vanwege enorme waterplassen en omgevallen bomen. Je moest op het juiste moment heel secuur opzij kijken om te ontdekken dat je een pad kruiste. Gebruik van een kompas was onontbeerlijk omdat ons aller gevoel voor richting al na enkele minuten faalde. Het verlies van richtinggevoel was het grootst in natte percelen, waar delen met kniehoog water omzeild moesten worden. Gelukkig waren er als redmiddel betonnen paaltjes met vaknummers aanwezig op alle kruisingen van paden.

In vijf volle dagen zoeken, waarbij we ongeveer tweederde van het gebied min of meer hapsnap afwerkten, vonden we 21 grote roofvogelnesten. Dat is een mager resultaat. De meeste nesten die we aantroffen, vonden we min of meer bij toeval. In de omgeving van de nesten troffen we nauwelijks sporen van poep, braakballen of geruide veren aan. Ook verlieten de broedende Buizerds *Buteo buteo* en Haviken *Accipiter gentilis* het nest zwijgzaam en werd er zelfs bij het beklimmen van de nestboom niet gealarmeerd. Dat was andere koek dan in Nederland. De meeste nesten waren vanuit de meeste richtingen niet te zien omdat ze waren verborgen achter dichte takken (sparren) of schuilgingen achter een dikke tak of stam (eiken). Hierdoor hebben we ongetwijfeld veel nesten gemist.

Van 18-25 juli scande ik samen met Magdalena Janicka bijna het hele gebied vanuit boomtoppen. De verspreid staande hoge Fijnsparren leenden zich uitstekend voor dit werk. Zij steken ongeveer 10 m boven de rest van het bos uit. Let wel, we praten dan over een reguliere boomkruinhoogte van 30-35 m. Wij zaten dus al snel ruim boven de 40 m, andere koek dan wat we in de Nederlandse bossen gewend zijn! In totaal spendeerden we onder goede weersomstandigheden 33 uur en 25 minuten in boomtoppen op tien verschillende plekken gelijkelijk verdeeld over het onderzoeksgebied. Tijdens deze inventarisatie werden territoria van Wespdieven *Pernis apivorus*, enkele plekken met uitgevlogen jonge Buizerds, voedselvluchten van Schreeuwarenden *Aquila pomarina*, Haviken en Sperwers *Accipiter nisus* en een partje Boomvalken *Falco subbuteo* waargenomen.

Resultaten

Wespendief *Pernis apivorus*

Van de Wespendief stelden we 16 territoria vast aan de hand van voedselvluchten en persistent aanwezige, vlinderende mannetjes of paren. Vier territoria vielen juist buiten het onderzoeksgebied en de dichtheid van 1 territorium/417 ha bos is daarmee gelijk aan de dichtheid in veel gebieden in Nederland (Bijlsma 1993). Door de geringe onderzoeksintensiteit kunnen echter paren zijn gemist. De verspreiding volgde geen duidelijk patroon en was niet gerelateerd aan bostype. Naar aanleiding van een voedselvlucht probeerden we een nest te vinden, wat niet lukte. Wel vonden we op de plek waar het mannetje het bos indook een oud wespendiefnest in een Esdoorn, dat was belegd met enkele verse twijgjes. In de buurt van een verondersteld wespendievennest kwam even een Raaf buurten toen we daar een boomtop betrokken, waarop vrijwel direct een Wespendief uit het bos kwam die de Raaf over meer dan een kilometer wegjoeg.

Foto 1. Uitzicht vanuit boomtop over het beekdal van de Narewka in noordoostelijke richting, eind juli 1999 (Willem van Manen). *View from treetop over the Narewka-valley in north-eastern direction, late July 1999.*

Havik *Accipiter gentilis*

Vier territoria stelden we vast, twee op basis van nestvondsten in april en twee op basis van activiteit in juli. Beide nesten waren gebouwd in Fijnspar en waren in juli uitgevloegen. Op andere plekken dan bij deze twee nesten werden geen bedelende uitgevloegen jongen waargenomen. De vier territoria moeten worden beschouwd als

een minimum, vanwege de geringe onderzoeksintensiteit en de geringe trefkans op het einde van april en eind juli.

Sperwer *Accipiter nisus*

We vonden één nest in de vroege eifase. Het nest zat in vrij jonge Fijnspar, als in typisch Nederlands sperwerbiotoop. Op een andere plek werd zowel in april als in juli waargenomen hoe een volwassen vogel met prooi het bos indook. Op deze plek konden we geen nest vinden, maar er was veel jonge Fijnspar -dus geschikt broedhabitat- aanwezig. In de buurt van een paar oude nesten werd in juli meermalen een Sperwer waargenomen en op basis van deze waarnemingen werd het derde territorium gehonoreerd. In de rest van het gebied werden vooral in juli met regelmaat Sperwers waargenomen, maar nergens werden bedelende uitgevlogen jongen gehoord.

Buizerd *Buteo buteo*

Zes nesten vonden we in april. Vier werden bij toeval gevonden door koud te zoeken. Twee nesten vond ik door enkele uren te posten in een hoge boomtop en vervolgens te zoeken in de omgeving waar ik een nest vermoedde. De nesten waren gebouwd in Fijnspar (1), Grove den (1), Zomereik (2), Els (1) en ??? (1). Eén van de nesten was al verlaten toen we het vonden en er lagen stukjes eischaal onder. Van de overige vijf nesten controleerden we er drie in juli en slechts één bleek succesvol. Dat het broedsucces laag was, kwam ook naar voren uit het geringe aantal plekken met bedelende jongen in juli (3). Ik ga ervan uit dat bedelende jongen bij het posten in een boomtop tot op een afstand van 700 m kunnen worden waargenomen. Paren met uitgevlogen jongen konden hierdoor worden vastgesteld in gebieden met een oppervlakte van 150 ha rond de uitkijkposten die we in juli bemanden. In totaal levert dit een gebied van 1500 ha op, dat 30% van het hele onderzoeksgebied beslaat. Geëxtrapoleerd levert dit tien succesvolle paren op.

Door de geringe steekproef van nesten is het natuurlijk natte vingerwerk, maar uitgaande van 25% succesvolle paren (1 op 4), zou het totale aantal buizerdnesten in het onderzoeksgebied 40 bedragen. Het verschil met het aantal gevonden nesten (6) is ongelofelijk. Onze ervaringen in juli bevestigden dat de Buizerd algemeen was in het onderzoeksgebied. In bijna alle percelen die we doorzochten, vonden we vers geruide veren van Buizerds.

Schreeuwend *Aquila pomarina*

In april stelden we de aanwezigheid van acht territoria vast, waarvan één buiten het gebied. Zes territoria bevonden zich aan de rand van min of meer open beekdalen (Figuur 1), twee aan de rand van extensief agrarisch gebied. In de territoria vonden we drie nesten waar naar alle waarschijnlijkheid door Schreeuwarden aan was gebouwd. De nesten zaten in Zomereik (1) en Els (2).

In juli controleerden we twee van de drie nesten (het derde konden we niet terugvinden). Op één nest zat een bijna volgroeid jong (Foto 2, weliswaar betrekking

hebbend op een ander jaar en een ander nest, maar wel hetzelfde gebied). Het andere nest was vers bebouwd met groene twijgen, maar sporen van jongen ontbraken.

In juli waren de territoria moeilijker vast te stellen dan in april. In één territorium werden geen vogels meer waargenomen, in twee territoria waren alleen op grote hoogte baltsende vogels te zien. Twee succesvolle paren waren echter duidelijk aanwezig: Bij één nest (met het grote jong) zagen we op 20 juli (van 9.15-12.45 uur op de uitkijk) een ouder opcircelen om 9.35 u. Dezelfde vogel (miste het topje van Linker Handpen 7) kwam om 11.00 uur aanglijden met een muis in de snavel en dook het bos in op de plek van het nest. Na 1-2 minuten steeg hij/zij weer op en verdween op grote hoogte. Om 11.55 uur cirkelde dezelfde vogel weer op in de buurt van het nest. Vermoedelijk hadden we het arriveren met prooi gemist.

Bij het tweede succesvolle paar, waarvan we het nest echter niet vonden, zagen we het volgende op 24 juli (van 10.10-14.30 uur op de uitkijk): 11.30 uur vogel met glijvlucht nestbos in (door grote afstand prooi niet zichtbaar), na 5 minuten opstijgend en na enkele malen baltsen afglijdend in beekdal. Om 13.55 uur een uit het nestbos opcircelende vogel. Op 25 juli (van 10.10-14.00 uur op de uitkijk) zagen we bij hetzelfde paar hoe om 11.10 u een vogel met prooi in de snavel via enkele steile glijvluchten het bos indook. Om 11.20 uur steeg op dezelfde plek een exemplaar op.

Foto 2. Jonge Schreeuwarend (vleugellengte 35 mm, gewicht 216 g) met Noordse Woelmuis *Microtus oeconomus* (♂, 51 g), Białowieża, 8 juni 1990 (Willem van Manen). Nestling Lesser Spotted Eagle (wing length 35 mm, body mass 216 g) with ♂ *Microtus oeconomus* (51 g), Białowieża, 8 June 1990.

Het systeem dat Schreeuwarden volgen lijkt daarmee sterk op dat van de Wespendif:

- Voedselvluchten met een interval van vermoedelijk 1-2 uur;
- Bij mooi weer en over grotere afstand wordt prooi op grote hoogte vervoerd;
- Vogel met prooi legt het laatste deel van de voedselvucht in steile glijvlucht of duik af;
- In de fase waarin de jongen zelf hun prooi verscheuren blijven de oude vogels kort bij het nest (1, 5 en 10 minuten);
- Bij het verlaten van de nestplaats wordt hoog opgecirkeld, waarna een glijvlucht in de richting van het foerageergebied wordt ingezet.

De overige drie territoria werden onvoldoende geobserveerd om uitspraken te kunnen doen over gedrag van de paren in juli of broedsucces.

Dwergarend *Hieraaetus pennatus*

Op 28 april zagen Rob Bijlsma en Maria Quist in het centrale deel van het onderzoeksgebied een donkere fase Dwergarend overkomen. In juli werd de soort niet waargenomen.

Boomvalk *Falco subbuteo*

Boomvalken werden slechts op één plek waargenomen. Het biotoop ter plekke wijkt af van de rest van het gebied doordat er tussen het oude grove dennenbos open plekken met hoogveenachtige structuur voorkomen. De twee vogels waren hier langdurig aanwezig en jaagden op insecten. Vermoedelijk hadden de vogels geen nest met jongen.

Discussie

Inventarisatiemethode: uitvoering en gewenste uitvoering

We begonnen pas eind april met inventariseren. Soorten als Havik en Buizerd waren stiller omdat ze al eieren hadden en het eerste groen aan de loofbomen en struiken belemmerde het zicht. Beter zou het zijn geweest om vroeger in het jaar te starten (begin april), hoewel er dan een kans bestaat dat er nog sneeuw ligt, wat het terrein moeilijker begaanbaar maakt. Voor het karteren van nesten is waarschijnlijk eind november of begin december het meest geschikt. Het blad is dan van de bomen en soms ligt er ijs, wat het terrein beter begaanbaar maakt. Sneeuw mag er nog niet liggen vanwege de mindere begaanbaarheid van het terrein, het mindere zicht door de boomkruinen op de nesten en het gevaar voor afbrekende takken.

Voor wat betreft de Havik is het waarschijnlijk zinvol om gebruik te maken van een cassette recorder in het vroege voorjaar (maart-begin april).

De inventarisatie van Sperwers zal problematisch blijven omdat de enige methode bestaat uit het koud zoeken van territoria aan de hand van in de buurt van het nest liggende ruiveren, poep en prooien.

Voor de Buizerd kan worden gedacht aan een combinatie van nesten zoeken in november-december, inventarisatie van territoria in maart en begin april vanaf de grond en in maart tot en met juli vanuit boomtoppen. De twee nesten die ik eind april (in betrekkelijk weinig tijd) vond door vanuit boomtoppen te observeren, geven aan dat dit in elk geval aan het begin van het broedseizoen een lucratieve methode is. In jaren met een beter broedsucces moet het mogelijk zijn om in juli meer paren met uitgevlogen jongen op te sporen.

Schreeuwarenden bleken goed te inventariseren in eind april, juist voor de eileg. Er wordt dan volop gebalst en doordat alle paren zich langs de randen van open gebied bevinden, is observeren mogelijk. In juli zijn vooral de paren met jongen goed te localiseren.

Door een combinatie van veldwerk vanaf de grond en vanuit boomtoppen in de periode april-juli moet het mogelijk zijn een redelijk beeld te krijgen van de andere broedende roofvogels als Dwergarend, Slangenarend *Circaetus gallicus* (niet door ons waargenomen in 1999) en Boomvalk.

Dichtheid in vergelijking met eerdere studies

In de periode 1982-94 werden roofvogels geïnventariseerd in het hele Białowieża-boscomplex (62.000 ha)(Pugacewicz 1996). Ons onderzoeksgebied viel hier geheel binnen. De eerdere inventarisatie is verspreid over de jaren uitgevoerd. De werkwijze staat niet beschreven in de Engelse samenvatting en is voor mij daardoor onduidelijk. Een vergelijking tussen de door Pugacewicz en de door ons gevonden en geschatte aantallen territoria staat vermeld in Tabel 1. Alleen die soorten zijn opgenomen waarvan een kaartje is opgenomen in het artikel van Pugacewicz. Van Zwarte Wouw *Milvus migrans*, Rode Wouw *M. milvus* en Dwergarend ontbreekt een kaart, zodat deze soorten mogelijk (in zeer klein aantal) in ons onderzoeksgebied hebben gebroed.

Tabel 1. Gevonden aantal territoria in 1982-94 (Pugacewicz 1996) en gevonden (A) en geschatte (B) aantal territoria in 1999 in een deel van het Białowieża-boscomplex (c. 5000 ha). *Number of territories in 1982-94 (Pugacewicz 1996) and established (A) and estimated (B) numbers in 1999 in a part of the Białowieża forest (c. 5000 ha).*

Bron Source Jaren Years	Pugacewicz 1996 1982-94	Deze studie This study 1999	
		A	B
Wespendief <i>Pernis apivorus</i>	8	12	13
Slangenarend <i>Circaetus gallicus</i>	1	0	0
Bruine Kiekendief <i>Circus aeruginosus</i>	1	0	?
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	3-4	4	5
Sperwer <i>A. nisus</i>	8	3	?
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	31	8	40
Schreeuwarend <i>Aquila pomarina</i>	12	7	8
Boomvalk <i>Falco subbuteo</i>	1	1	1

De verschillen tussen beide studies vallen bij de meeste soorten mee. Meest opvallend is het lagere aantal territoria van Schreeuwarend dat we in 1999 vaststelden. We hadden de indruk dat deze soort niet moeilijk te inventariseren was en dat vooral ons bezoek in april goed getimed was. Wij weten het niet. Het gaat in ieder geval te ver om aan de tabel conclusies over toe- of afname of zelfs maar fluctuaties te verbinden.

Summary: Searching for raptor nests in the Polish primaeval forest Białowieża, a humbling experience

At the end of April and in late July 1999 we tried to locate as many raptor nests and territories as possible in a newly added part of National Park Białowieża in NE-Poland. The study area (c. 5.000 ha) consists of managed deciduous and coniferous primaeval forest (Fig. 1). Compared to the situation in The Netherlands, where woodland is transected by numerous roads and paths, orientation in the Polish forest was much more difficult owing to wet conditions in many parts of the forest, the sometimes impenetrable sections with dead and dying trees and the absence of paths. Finding nests was further aggravated by the silence of raptors (refusing to give alarm calls when we approached or even climbed the nests) and the near-complete lack of droppings, pellets and moulted feathers near occupied nests.

Cold searching for nests in late April, when deciduous trees were on the verge of leafing, was not very successful. We only located 21 nests in five days work by five people. During this period the Lesser Spotted Eagle was the only species of which we collected sufficient data to map its distribution reliably, because its presence was entirely confined to river valleys and glades within the forest (Fig. 1); moreover, late April turned out to be prime time for courtship displays and vocalisations. Nests and territories of Goshawk, Sparrowhawk and Buzzard were incompletely censused, especially because the birds were very silent and nests difficult to locate by cold searching. Observing birds from high tops of Norway spruces at the end of April turned out to be an effective method of locating territories of Buzzard and Lesser Spotted Eagle. During just a few hours of watching, two nests of Buzzards were found rather easily.

In July we observed almost the entire study area from the tops of tall Norway spruces (33 hours and 25 minutes in 10 different treetops well-spaced over the region). In this way we traced most territories of Honey Buzzard. Several territories of Lesser Spotted Eagle located in April were confirmed, especially by means of adults transporting prey items to the nests (mice, held in the bill). Because of the poor breeding success, we discovered very few territories of Common Buzzard by means of begging calls of fledglings.

Recommendations for more effective location of nests and territories in the future are:

- Systematically searching for old nests in November-December, when there is ice but no snow;
- Using play-back calls of Goshawks in March and April to find territories;
- Observing from treetops from March through July to find territories and nesting sites of all raptor species.

The Sparrowhawk will remain a problem, because territories can only be found by systematically searching in potential nesting sites in April and May, a very time-consuming method.

The results of our investigation are elaborated in Table 1, and compared with data presented by Pugaciewicz (1996). Despite likely differences in methodology, both studies show essentially the same results, except for Honey Buzzard and Lesser Spotted Eagle. The difference in number of Honey Buzzards can be explained by our method of using treetopping, which is very effective to locate territorial pairs. The different numbers of the Lesser Spotted Eagle remain an enigma.

Dank/Thanks

Dr. Tomasz Wesołowski introduced us, many many years ago and together with Prof. Ludwik Tomiałojć, into Białowieża National Park, instigated this study, kindly paved the road for us, collected the necessary permits from the local authorities, introduced us to the wonderful setting of Stare Masiewo and meanwhile keeps up the good work in this well-preserved forest island.

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1993. Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels. Schuyt en Co., Haarlem.
- Pugaczewicz E. 1996. Lęgowe Ptaki drapieżne Polskiej części Puszczy Białowieskiej. Notatki Ornitologiczne 37: 173-224.
- Tomiałojć L. 1991. Characteristics of old growth in the Białowieża Forest, Poland. Natural Areas Journal 11(1): 7-18.
- Tomiałojć L. & Wesołowski T. 1994. Die Stabilität der Vogelmengenschaft in einem Urwald der gemässigten Zone: Ergebnisse einer 15jährigen Studie aus dem Nationalpark Białowieża (Polen). Orn. Beob. 91: 73-110.
- Tomiałojć L. & Wesołowski T. 1996. Structure of a primaevial forest bird community during 1970s and 1990s (Białowieża National Park, Poland). Acta Orn. 31: 133-154.
- Wesołowski T. 1995. Ornithologische Untersuchungen im Urwald von Białowieża - eine Übersicht. Orn. Beob. 92: 111-146.

Adres: Groenkampen 123, 9407 RM Assen.

Foto 3. Juvenile Schreeuwarend op trek, begin oktober 1993, Israel (Simon Bijlsma). *Migrating juvenile Lesser Spotted Eagle, early October 1993, Israel.*

Bezoek van medewerkers van Správa Vel'ká Fatra aan Nederland

L'udovít Remeník

Van 29 mei tot en met 3 juni 1999 waren wij, L'udo Remeník, Metod Macek en Ginger Molitor (medewerkers van Správa Vel'ká Fatra in Slowakije), op studiereis in Nederland, daartoe uitgenodigd door Hero Moorlag en Jan de Vries. Voorafgaand aan deze reis zijn onze Nederlandse vrienden meerdere keren in Slowakije geweest. Er kwam een vorm van samenwerking op gang met het doel inzicht te krijgen in elkaars manier van bescherming van vogels, toegespitst op de bescherming van roofvogels. Coördinator van onze studiereis was Hero Moorlag, die al enkele keren informatie gaf over ons werk met grote roofvogels. Het specifieke doel van de reis was inzicht te krijgen in het veldwerk van Nederlandse roofvogelspecialisten.

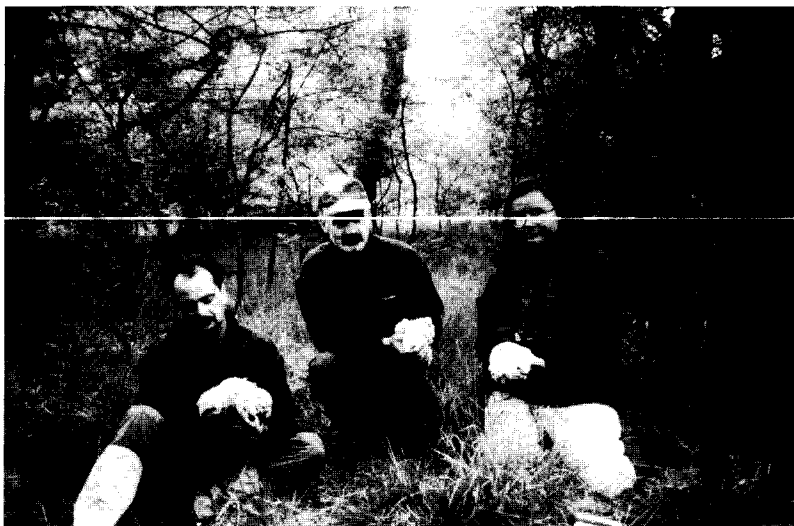
Hoogeveen

De eerste dag brachten we door in de omgeving van Hoogeveen. We bezochten met Hero het moeras- en plassengebied de Boerveensche Plassen bij Pesse, ten noorden van Hoogeveen. Voor ons was het ongewoon daar te zijn, omdat in onze omgeving nergens een gebied met deze natte biotoop op veengrond voorkomt. Erg verrassend waren de vele kleine plassen in de omgeving, zo ook de vele vijvers binnen Hoogeveen. De Boerveensche Plassen worden intensief door kikkers gebruikt, voor het merendeel Groene Kikker. De tweede aangename verrassing was het bezoek aan het natte gebied achter de gevangenis Grittenborgh in Hoogeveen. De renovatie van dit gebied is uitgevoerd naar een idee van onze gastheer. Tijdens dat bezoek constateerden wij dat de oorspronkelijke vegetatie, typerend voor moerasgebieden langs beken, terugkeert. Nog dezelfde dag gingen we naar het Drents-Friese Woud, een Nationaal Park 40 km ten noorden van Hoogeveen.

Drents-Friese Woud

In dit bosrijke deel van Nederland wachtte Rob Bijlsma ons op. Al jarenlang doet hij onderzoek naar bosroofvogels als Havik, Sperwer, Buizerd, Wespindief en Boomvalk. De ligging van zijn huis en zijn bibliotheek waren zeer de moeite waard om te zien. In het gesprek 's avonds rond de tafel overtuigde Rob ons van het nut van intensief gebruik van zijn bibliotheek, waarin hij perfect thuis is. De volgende dag hebben we doorgebracht met het controleren van vier nesten: drie Buizerds en een Havik. Rob gaf ons praktische wenken over het nemen van biometrie, zoals dat in Nederland wordt toegepast. Alle bezochte nesten hadden één ding gemeen: de jongen hadden namelijk lege kroppen. Bij vertrek spraken we onze waardering uit voor iemand die zijn leven aan de wetenschap wijdt. In zijn werk gaat het om het ontdekken van nieuwe feiten, en de bevestiging daarvan. Daarbij wordt niets aan het

toeval overgelaten. Onze vraag was alleen: hoe ver kan men in een onderzoek gaan zonder schade aan de levende natuur te berokkenen?

Van links naar rechts Metod Maced, L'udovít Remeník en Ginger Molitor, elk met een jonge Buizerd, Berkenheuvel, 31 mei 1999 (Rob Bijlsma).

Groningen

Dezelfde dag gingen we op weg naar het noorden van Nederland. Hier ontmoetten we Ben Koks, expert in roofvogels. Hij is bezig met het onderzoek naar de broedresultaten van Bruine Kiekendief, Blauwe Kiekendief en Grauwe Kiekendief. Met dat werk maakten we de volgende dag kennis. We hebben de samenwerking gezien tussen boeren en natuurbeschermers bij de bescherming van de Grauwe Kiekendief. Ze toonden ons de praktijk van het beschermen van grondnesten door middel van schrikdraad. Die omheining voorkomt de vernietiging van het broedsel en beschermt de jongen tegen rovers. De elektrische installatie is aangebracht door vrijwilligers onder leiding van Ben. Onderweg vielen de kleine, ongemeaide delen op, ongeveer 15 meter in doorsnee, waarin de nesten van kiekendieven lagen. Ik kan constateren dat de samenwerking tussen natuurbeschermers en boeren erg goed is. Ik veronderstel dat dat het resultaat is van jarenlange voorlichting en pogingen concreet samen te werken. 's Middags hebben we gezien dat de jongen van een Torenavalk werden geringd. Het ouderpaar nestelde in een broedkast op een paal. We waren toen al bij de kwelders aangeland, waar weinig broedmogelijkheden (bomen) voor deze soort voorhanden waren. De kwelder wordt bijna uitsluitend gebruikt voor begrazing. Het is open land, vrijwel zonder hoge begroeiing. Sommige schaapskuddes worden door elektrische omheiningen van elkaar gescheiden. De

schapen zijn altijd buiten. Ze hebben geen mogelijkheid in de schaduw te gaan liggen als het erg heet is. Je kon zien dat ze elk plekje met een beetje schaduw opzochten. Iets voor de fokkers om over na te denken. Kleine verrijdbare afdakken van hout kunnen de problemen van deze schapen tijdens warmteperioden oplossen.

De kwelders waren voor ons een belevenis. De grote aantallen en vele soorten vogels die aan zee zijn gebonden waren voor ons, mensen uit de Slowaakse bergen, nieuw. We moesten hier af en toe in de vogelgids zoeken. Dat is niet vreemd. Slowakije heeft geen zee en sommige vogels zagen we voor het eerst van ons leven. De zee-inham bij de grens met Duitsland is deels begroeid met riet, een paradijs voor vogels. Vergeleken met Slowakije leven hier verbazingwekkend veel vogels, waaronder Blauwborst. Onze reis langs de kwelders eindigde in de haven van Holwerd.

Ameland

In de haven namen we afscheid van Ben en stapten we op de boot naar Ameland, een van de Nederlandse eilanden. Jan de Jong wachtte ons op. Op Ameland is hij vrijwillige natuurbeschermer en liefhebber van watervogels. We logeerden in zijn huis. Op Ameland kwam Jan de Vries ons begeleiden. We kregen fietsen en een kaart van het eiland en besteedden twee dagen aan vogelstudie. Een deel van het eiland is gereserveerd voor broedvogels. De reservaten worden gecontroleerd door professionele natuurbeschermers. Direct 's morgens gingen we met Richard de Ree, opzichter, mee om te kijken naar de Lepelaar, waarvan hij expert is. Later op de dag nam Frits Oud ons mee naar een kolonie Kleine Mantelmeeuwen, maar we zagen ook andere soorten in dit broedgebied. Probleem was hoe te lopen. Bij elke stap moesten we nadenken, omdat overal nesten lagen. Zo'n observatie is voor iemand uit Slowakije een enorme belevenis. De avond brachten we op het strand door met Jan de Jong. De kennis van onze gastheer maakte grote indruk op ons. Zulke grote aantallen vogels boven zee en toch wist hij meteen welke soorten het waren. We konden zien dat vogels observeren zijn leven is. De volgende dag waren we verbaasd dat het regende. We brachten de ochtend in het lokale museum door. Een speciale beleving was de expositie van Walvissen. 's Middags waren we met Piet Visser in het veld. Hij controleert de nesten van de Velduil. Vol van ervaringen gingen we 's avonds met de boot naar de vaste wal en terug naar Hoogeveen. Na een hartelijk afscheid reden we naar Slowakije terug.

Nederland is een mooi en rijk land. Het is alleen moeilijk met het bergachtige Slowakije te vergelijken. Maar als we dan toch een vergelijking willen maken, kunnen we constateren dat Slowakije economisch armer is, maar rijker aan goedbewaarde duurzame ecosystemen.

Uit het Slowaaks vertaald door L'udmila Consten en Hero Moorlag. De Slowaakse versie verscheen in een natuurmagazine in Slowakije.

Adres: Správa Chránenej Krajinej Oblasti Vel'ká Fatra, Čachovský rad 7, 036 07 Vrútky, Slowakije.

Aantalsontwikkelingen van overwinterende roofvogels in Nederland in 1980-97

Arjan Boele¹, Chris van Turnhout¹, Kees Koffijberg¹ & C.Plate²

In Nederland wordt relatief veel onderzoek gedaan naar roofvogels in de broedtijd. Over aantalsontwikkelingen in de winter is minder bekend. Bovendien zijn er enkele soorten roofvogels die (vrijwel) alleen buiten het broedseizoen in ons land worden aangetroffen. Dit maakt een analyse van de resultaten van het Punt Transect Tellingen-project van SOVON Vogelonderzoek Nederland zinvol. In dit artikel wordt de aantalsontwikkeling van de acht meest algemene soorten overwinterende algemene soorten roofvogels, te weten Blauwe Kiekendief, Havik, Sperwer, Buizerd, Ruigpootbuizerd, Torenvalk, Smelleken en Slechtvalk, in de periode 1980-97 gegeven.

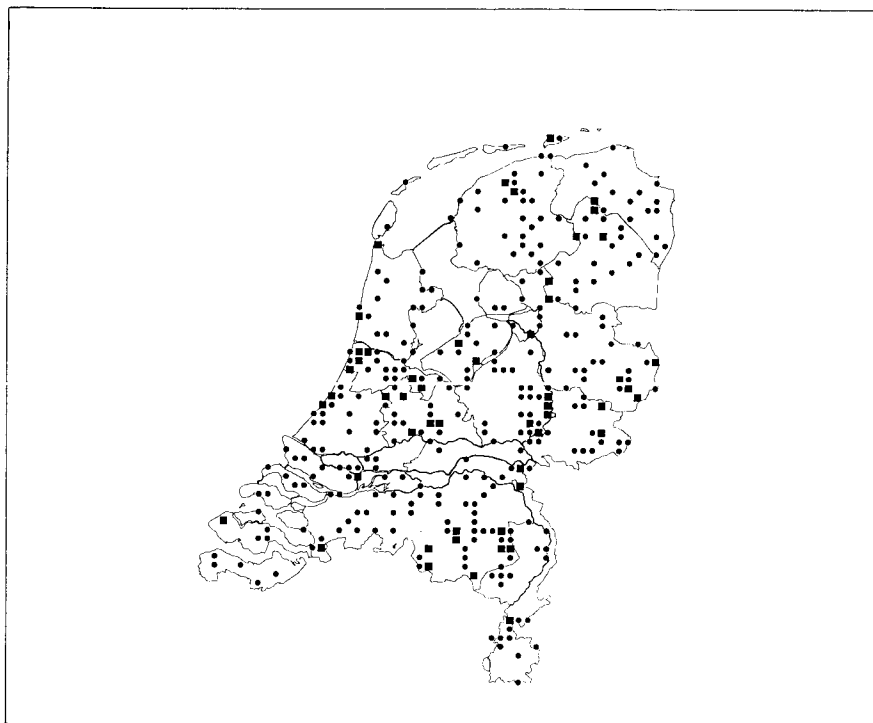
Materiaal en methode

Het PTT-project

Het Punt Transect Tellingen project (PTT) werd in 1978 opgezet door SOVON Vogelonderzoek Nederland en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). De hoofddoelstelling van het project is het volgen van de aantalsontwikkelingen van zoveel mogelijk winter- en trekvogelsoorten door de jaren heen en binnen een winter, zo mogelijk in relatie tot de achterliggende oorzaken (SOVON & CBS 1984). De uitvoering van het project is volledig gestandaardiseerd. Waarnemers tellen op 20 vaste punten langs een vaste route gedurende exact vijf minuten per punt alle vogels die zij horen of zien.

Er worden drie tellingen per seizoen uitgevoerd (november, december en februari). Vanaf 1980/81 lag het aantal getelde routes op ongeveer 150. In het seizoen 1983/84 nam het aantal routes sterk toe en sindsdien worden zo'n 300-400 routes onderzocht. Als voorbeeld van de verspreiding van de ligging van de routes over Nederland wordt in Figuur 1 de verspreiding gegeven in december 1997. Uit de figuur blijkt dat de routes behoorlijk gelijkmatig over het land verdeeld zijn.

Een analyse van de resultaten van het PTT-project heeft aangetoond dat de decembertelling de meest belangrijke is van de drie tellingen (van Turnhout & Verstraal 1998). Dit is de reden dat het CBS en SOVON er voor hebben gekozen om met ingang van 1997/98 alleen de december-telling voort te zetten, mede ook omdat het financieel gezien niet langer mogelijk bleek drie tellingen per seizoen te organiseren.

Figuur 1. Ligging van de PTT-routes in Nederland in december 1997. Weergegeven is het aantal routes per atlasblok van 5x5 km (stip één route; vierkant twee of meer routes). *Distribution of point transects in The Netherlands in December 1997 (dot = one transect per 5x5 km, square = >1 transect per 5x5 km).*

Aantalontwikkelingen

Voor het bepalen van de aantalontwikkeling van de roofvogels in de winter is gebruik gemaakt van het door het CBS ontwikkelde programma TRIM (Pannekoek & van Strien 1996, Boele *et al.* 1998). Met dit programma zijn de december-indexen in 1980-97 berekend (1990=100). Indexen zijn verhoudingsgetallen die de populatiegrootte in een bepaald jaar representeren. Verder is over de gehele periode de trend bepaald (significant indien Wald-test $p < 0.05$).

Vanwege zijn schaarse voorkomen kan van de Slechtvalk geen index worden berekend; in plaats daarvan is het gemiddeld aantal exemplaren per 100 PTT-routes uitgezet. Deze methode is minder betrouwbaar dan het rekenen met indexen aangezien het geen rekening houdt met een verandering in de ligging van routes door de jaren heen.

Resultaten en bespreking

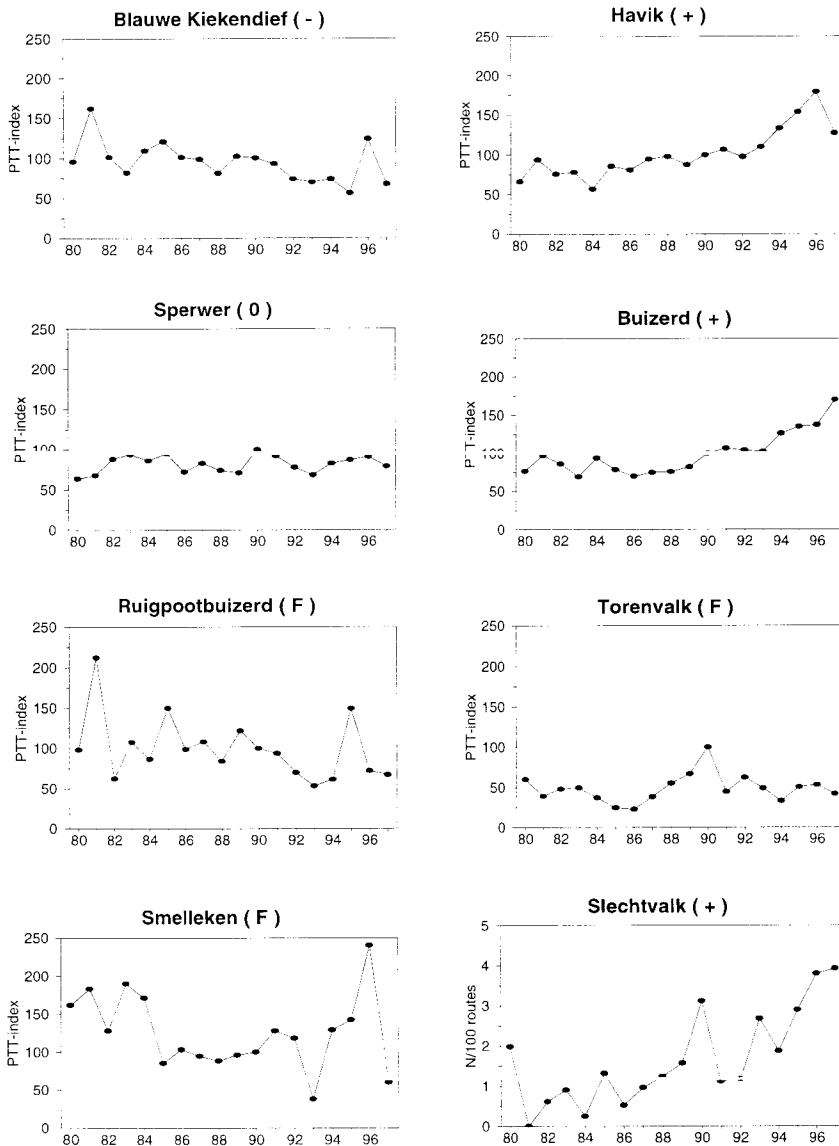
In de periode 1980-97 zijn de winteraantallen van Havik, Buizerd en Slechtvalk significant toegenomen terwijl de Blauwe Kiekendief significant is afgenomen (Wald-test $p < 0.05$). Torenvalk, Smelleken en Ruigpootbuizerd laten fluctuerende aantallen zonder duidelijke trend zien, hoewel bij de Ruigpootbuizerd van een afnemende tendens sprake lijkt. De winterstand van de Sperwer is stabiel.

Blauwe Kiekendief *Circus cyaneus*

In het grootste deel van Nederland is de Blauwe Kiekendief een doortrekker en wintergast. Nederlandse broedvogels blijven in eigen land of trekken weg tot in Noordwest-Frankrijk (Bijlsma 1993, Speek & Speek 1984). De Nederlandse winterpopulatie wordt geschat op minimaal 1000 vogels (Bijlsma 1999). Gezien het relatief lage aantal Nederlandse broedvogels (1996 110-120 paren, van Dijk *et al.* 1998) bestaan deze voor een groot deel uit vogels uit Zweden en Finland (Speek & Speek 1984).

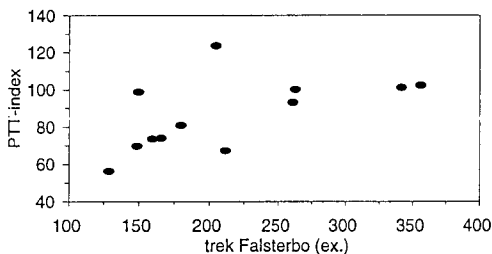
De PTT-index is in 1980-97 afgenomen (Wald-test $p < 0.001$, $y = 128.1 * 0.9755^{(x-1)}$, Figuur 2). Hoe de Zweedse en Finse broedpopulaties zich in 1980-97 exact hebben ontwikkeld, is echter niet bekend. De populatie in Finland was zowel in de periode 1978-87 als in de periode 1982-94 stabiel, maar vertoonde wel forse schommelingen, veroorzaakt door de driejarige cyclus van Veldmuizen *Microtus arvalis* (Koskimies 1993, Haapala *et al.* 1995). De Zweedse populatie in de periode 1970-90 was stabiel en is eveneens afhankelijk van de veldmuiscyclus (Koskimies 1993, Hagemeyer & Blair 1997). Het tellen van trekkende roofvogels in Falsterbo in Zweden wordt momenteel gezien als de beste methode voor het volgen van lange termijnveranderingen in de (Zweedse) roofvogelpopulaties (Kjellén 1997, 1998). Over dit trektelpunt in het uiterste zuidwesten van Zweden trekt een deel van de broedvogels uit Zweden, Noorwegen en Finland naar het zuiden (Kjellén 1997). Het aantal trekkers nam vooral tussen 1989 en 1995 duidelijk af, overeenkomstig de PTT-trend, terwijl relatief goede jaren in Falsterbo (1989 en 1996) ook in de PTT-index van december naar boven komen. Hoewel niet significant is er een verband tussen de PTT-indexen (1986-97) en het totaal aantal Blauwe Kiekendieven dat ieder jaar tussen 1 augustus en 20 november over Falsterbo trekt ($y = 0.14x + 56.0$, $R^2 = 0.31$, $p = 0.06$, n.s.; Figuur 3). Indien het duidelijk afwijkende punt in de figuur wordt weggelaten, namelijk de december-telling van 1996 toen er een opvallende influx van Blauwe Kiekendieven plaatsvond (Figuur 2), dan bestaat er wel een significant verband ($R^2 = 0.31$, $p < 0.05$, $y = 0.15x + 51.2$).

Uit een analyse van het PTT-telmateriaal uit de periode december 1980-94 is gebleken dat er een verschil bestaat tussen de aantalsontwikkeling in verschillende biotopen. In droog natuurlijk terrein (droge duinen, droge ruigtes, heidevelden) nam de soort in 1980-94 significant af, terwijl in bouw- en weiland geen toe- of afname zichtbaar was (van Turnhout & Verstraël 1998). Ook in nat natuurlijk terrein (moerassen, natte duinvalleien en kwelders) lijkt de Blauwe Kiekendief niet te zijn

Figuur 2. December-indexen van Blaauwe Kiekendief, Havik, Sperwer, Buizerd, Ruigpootbuizerd, Torenvalk en Smelleken en gemiddeld aantal Slechtvalken/100 routes in 1980-97. Trend over 1980-97 tussen haakjes: - = significante afname, + = significante toename, 0 = stabiel en F = fluctuerend. December-indices of Hen Harrier, Goshawk, Sparrowhawk, Common Buzzard, Rough-legged Buzzard, Kestrel and Merlin, and mean number of Peregrines/100 transects in 1980-97. In brackets trend over 1980-97: - = significant decline, + = significant increase, 0 = stable, F = fluctuating.

afgenomen. De opvallende afname van het aantal overwinterende Blauwe Kiekendieven houdt mogelijk verband met de toegenomen verstruiking en vergrassing van duinen en heideterreinen waardoor het voor de kiekendieven moeilijker wordt voedsel te verzamelen. Ook een afname van het aantal konijnen zou een rol kunnen spelen (Verstrael & van Dijk 1997).

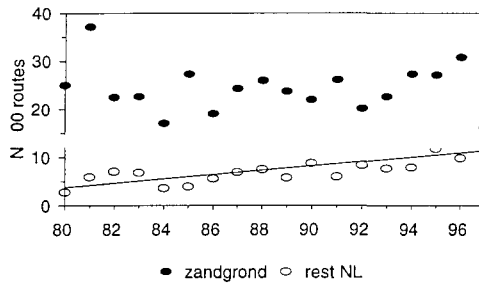
Figuur 3. Aantal overtrekkende Blauwe Kiekendieven bij Falsterbo in Zweden (periode 1 augustus tot 20 november, Kjellén 1998) en de PTT-index voor Nederland in 1986-97. *Number of Hen Harriers passing Falsterbo during autumn migration (1 August through 20 November) and the PTT-indices for The Netherlands in 1980-97.*

Havik *Accipiter gentilis*

Van de hier besproken soorten is de Havik de meest uitgesproken standvogel (Speek & Speek 1984, Bijlsma 1993). Van trek is bij deze soort geen sprake, hooguit van dispersie. Het aantal buitenlandse overwinteraars is zeer gering (Bijlsma 1993). De PTT-index van de Havik is in de periode 1980-97 significant toegenomen (Wald-test $p < 0.01$, $y = 60.6 * 1.0514^{(x-1)}$). De toename heeft zich echter vooral op routes buiten de zandgrondgebieden voorgedaan (Figuur 4). Op zandgrond is het aantal Haviken per 100 PTT-routes in 1980-97 namelijk stabiel gebleven (*c.* 25 exemplaren per 100 routes) ($p = 0.40$ n.s., $R^2 = 4.5\%$), terwijl in de rest van Nederland een significante toename plaatsvond (van minder dan 5 naar meer dan 10 exemplaren per 100 routes) ($p < 0.001$, $R^2 = 59.3\%$, $y = 0.45x - 32.3$). Deze regionale ontwikkelingen komen grotendeels overeen met de aantalsontwikkelingen van broedvogels in Nederland (Bijlsma 1993). Bovendien worden Haviken in het open landschap relatief (ten opzichte van bosachtige gebieden) sneller opgemerkt.

Hoewel de Havik een echte standvogel is, kan er geen verband worden aangetoond tussen het gemiddeld aantal jongen per succesvol nest in Drenthe (1984-97, Bijlsma & de Vries 1997, Bijlsma 1998) en het aantal waargenomen vogels op PTT-routes op zandgrond in december ($p = 0.31$, $R^2 = 7.8\%$). Mogelijk wordt dit veroorzaakt doordat er over het algemeen slechts een kleine variatie is in het aantal jongen (2.5-3.0 per nest), waardoor de invloed op de gehele populatie gering is. Bovendien worden in de bovenstaande reproductiecijfers niet de mislukte of niet-broedende paren verdisconteerd. Ook is het mogelijk dat de PTT-gegevens (zandgronden van geheel

Oost-Nederland) niet representatief zijn voor de situatie in Drenthe. Verder zal de mortaliteit tussen het broedseizoen (jongen vliegen in juni uit) en de PTT-telling in december een belangrijke rol spelen.

Figuur 4. Gemiddeld aantal Haviken per 100 PTT-routes (december) op zandgrond en in de rest van Nederland in 1980-97. Mean number of Goshawks per 100 point transects in December in the core breeding range (black dots) and in the remaining part of The Netherlands.

Sperwer *Accipiter nisus*

Nederlandse Sperwers broeden hoofdzakelijk in bossen op de zandgronden. Slechts een klein deel van de jongen trekt weg in zuidelijke richting en komt tot in Frankrijk en Spanje. De overige vogels overwinteren in eigen land (Bijlsma 1993). In de winter krijgen de eigen broedvogels gezelschap van Sperwers uit Noord-Duitsland, Denemarken, Noorwegen, Zweden en Finland (Speek & Speek 1984, Bijlsma 1993). In de periode 1980-97 is de december-index stabiel gebleven (Figuur 2), dit in tegenstelling tot de index van de broedvogels die in dezelfde periode juist een duidelijk stijgende tendens vertoont (van Dijk *et al.* 1999).

Mogelijk wordt de aantalstoename van de Nederlandse broedpopulatie niet in het PTT-materiaal opgemerkt vanwege het relatief grote aantal wintergasten. Dit zou betekenen dat het aantal broedende Sperwers in landen ten noordoosten van Nederland stabiel is. In Noorwegen is dit inderdaad het geval, maar in Denemarken, Zweden en (geheel) Duitsland is er een duidelijke toename van het aantal broedparen (Koskimies 1993, Svensson 1993, Hagemeyer & Blair 1997, Jørgensen 1998). Ook in Zweden en Denemarken is het aantal overwinteraars niet gegroeid (DOF 1996, Svensson 1996). Het is opmerkelijke dat ondanks groei in de noordelijke broedpopulaties en stabiele winteraantallen het aantal trekkende Sperwers in Falsterbo in 1986-97 niet is toegenomen (Kjellén 1998). Het tellen van trek van Sperwers in Falsterbo is dus geen goede methode voor het volgen van de noordelijke broedpopulaties. Er bestaat geen relatie tussen het aantal trekkers bij Falsterbo en de PTT-index ($p=0.39$, $R^2=7.5\%$).

Naar de oorzaken van de ogenschijnlijke tegenstelling tussen toename van het aantal noordelijke broedvogels en de stabiele winteraantallen in Nederland (alsook in Zweden en Denemarken) kan voorlopig alleen worden geraden. Mogelijk heeft er

een verschuiving van het overwinteringsgebied van noordelijke Sperwers plaatsgevonden of spelen er in de Nederlandse situatie factoren rond de representativiteit van de PTT-routes een rol.

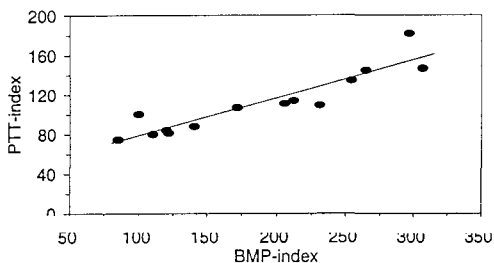
Buizerd *Buteo buteo*

De Buizerd is de meest algemene roofvogel in het PTT-project, zowel in aantal (zie ook Tabel 1) als presentie (percentage van de routes waarop de soort wordt waargenomen, in 1997 bijna 90%). Nederlandse broedvogels zijn hoofdzakelijk standvogels die het gehele jaar in de omgeving van het broedterritorium blijven. In de winter komen er daarnaast ook vogels uit Duitsland, Denemarken en Zuid-Zweden naar ons land (Speek & Speek 1984, Bijlsma 1993).

De december-indexen uit de periode 1980-97 laten, na een aanvankelijk schommelende index in de eerste helft van de jaren tachtig, in de afgelopen tien jaar een sterk stijgende trend zien (Figuur 2). Over de gehele periode bezien is er sprake van een verdubbeling (Wald-test $p < 0.0001$, $y = 59.49 * 1.0533^{(x-1)}$). De toename is relatief sterk geweest in het laagveen- en zeekleigebied, en minder sterk op de zandgronden en in het rivierengebied (van Turnhout & Verstrael 1998).

Ook de gegevens uit het BMP-project wijzen op een sterke toename (van Dijk *et al.* 1999). Er bestaat een duidelijke overeenkomst tussen de BMP-index en het aantal wintervogels (PTT-index) in hetzelfde jaar (periode 1984-97, Figuur 5) ($p < 0.0001$, $R^2 = 84.4\%$, $y = 0.38x + 40.7$). In de landen van waaruit wintervogels naar ons land komen, neemt het aantal broedparen niet of nauwelijks toe. De Deense broedpopulatie nam tussen *c.* 1985 en *c.* 1995 toe van 5.000 naar 6.000 paren (Jørgensen 1998), maar is volgens een andere studie op de langere termijn (1976-96) stabiel gebleven (Jacobsen 1997). In Zweden nam het aantal buizerdparen tussen 1975 en 1989 zelfs af (Svensson 1990). Het aantal overtrekkende vogels in Falsterbo (broedvogels uit met name Zweden) vertoonde in 1986-97 sterke schommelingen zonder trend (Kjellen 1998). Ook in Duitsland, waaronder de aan Nederlandse grenzende deelstaat Nordrhein-Westfalen, zijn de aantallen stabiel (Bauer & Berthold 1996, Hagemeyer & Blair 1997). Zowel in Zweden als in Denemarken vertonen de winteraantallen weinig verloop (Svensson 1990, DOF 1996). Gezien de gemiddeld vrij stabiele aantallen Buizerds in de landen van herkomst van onze wintervogels, lijkt het waarschijnlijk dat de groei in de Nederlandse winterpopulatie het gevolg is een toename van het aantal Nederlandse broedvogels.

Figuur 5. Relatie tussen BMP-index (broedvogels) en PTT-index van de Buizerd in hetzelfde jaar (1984-97) in Nederland. *Relation between breeding bird-index (BMP) and winter bird-index (december) in The Netherlands in 1984-97.*

Ruigpootbuizerd *Buteo lagopus*

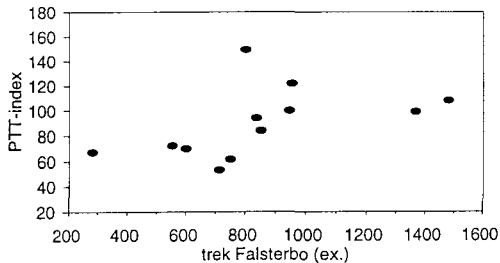
De Ruigpootbuizerd is, met ongeveer 500 exemplaren (Bijlsma 1999), een schaarse wintergast in ons land. Waarschijnlijk zijn de meeste overwinterende vogels afkomstig uit Noorwegen terwijl ook broedvogels uit Midden- en Noord-Zweden zijn te verwachten (SOVON 1987). In beide landen broeden 5.000-10.000 paren terwijl de Finse populatie uit 1000-4000 paren bestaat (Hagemeyer & Blair 1997).

Hoewel niet significant lijkt het aantal overwinterende vogels in 1980-97 te zijn afgenomen. Opvallend veel Ruigpootbuizerds werden gezien in december 1981, 1985 en 1995 terwijl bijvoorbeeld 1982, 1992-94, 1996 en 1997 slechte jaren waren. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat door het vrij schaarse voorkomen een verschil van slechts enkele vogels al een effect op de index heeft.

Evenmin significant is er toch een overeenkomst tussen de index en het aantal overtrekkende vogels tussen 1 augustus en 20 november in Falsterbo (Kjellén 1998) ($p=0,11$, $R^2=23,5\%$, $y=0,04x+55,3$, Figuur 6). Indien één uitschieter uit de grafiek wordt weggelaten (1995) is de relatie overigens wel significant ($p<0,05$, $R^2=47,4\%$, $y=0,04x=47,7$). Uit ringonderzoek blijkt dat over Falsterbo broedvogels uit Zweden en Zuid-Noorwegen trekken en dat Finse vogels een meer oostelijke route aanhouden (Kjellén 1997). Het is waarschijnlijk dat in Falsterbo ook de Nederlandse wintervogels passeren. Het aantal overtrekkende Ruigpootbuizerds is er de laatste jaren sterk afgenomen van *c.*1400 in 1986 en 1987 tot slechts 281 in 1997 (Kjellén 1998). De afname van de Zweedse populatie in de periode 1980-95 is het gevolg van het sinds 1982 ontbreken van knaagdier-pieken in het noorden van het land (Kjellén 1997). In Denemarken is het aantal overwinterende Ruigpootbuizerds afgenomen (DOF 1996). De trend en fluctuaties van de soort in de winter, zoals gemeten met het PTT-project, lijken dus een gevolg van aantalsveranderingen in de broedgebieden.

Biddende Ruigpootbuizerd, Diemerzeedijk (Nirk Zijlmans). *Hovering Rough-legged Buzzard, Diemerzeedijk.*

Figuur 6. Aantal overtrekkende Ruigpootbuizerds in Falsterbo in Zweden (periode 1 augustus tot 20 november, Kjellén 1998) en de Nederlandse PTT-index in 1986-97. *Number of Rough-legged Buzzards passing Falsterbo during autumn migration (1 August through 20 November) and PTT-indices for The Netherlands in 1980-97.*

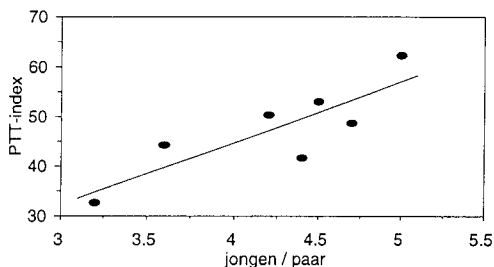
Torenavalk *Falco tinnunculus*

Na de Buizerd is de Torenavalk de meest algemene roofvogel tijdens PTT-tellingen (Tabel 1). De meerderheid van de Nederlandse broedvogels overwintert in eigen land. 's Winters krijgen ze gezelschap van broedvogels uit Scandinavië, Denemarken en Noord-Duitsland (Speek & Speek 1984). Torenavalken die in Drenthe geringd zijn, bleken alleen in hun eerste najaar in (zuid)westelijke richting te trekken, terwijl

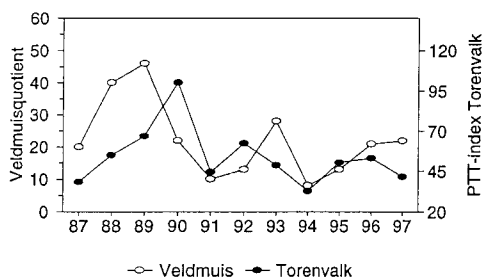
volwassen vogels echte standvogels zijn (Bijlsma 1993). Waarschijnlijk is de overgrote meerderheid van de wintervogels in Nederland afkomstig uit eigen land. Een aanwijzing hiervoor is dat de jongenproductie in Groningen (Bijlsma & de Vries 1997, Bijlsma 1998) positief correleert met de PTT-index in de erop volgende winter ($p < 0.05$, $R^2 = 73.0\%$, $y = 12.4x - 4,94$, Figuur 7). Er bestaat een vrij grote (maar niet volledige) overeenkomst tussen de jongenproductie in Groningen en in de rest van Nederland (R.G. Bijlsma, pers. med.). De variaties in de jongenproductie van Torenvalken in Groningen zijn afhankelijk van het voedselaanbod. Omdat het voedselaanbod een belangrijke factor is in de overleving van zowel adulte als jonge vogels, is er een verband tussen het aanbod van Veldmuizen en het aantal Torenvalken in de winter. De beschikbaarheid van Veldmuizen, veruit de belangrijkste prooi van de Torenvalk, varieert sterk per jaar en per seizoen (van Manen 1993, 1994, 1996, 1998). In perioden met een laag aanbod moeten Torenvalken overschakelen op andere prooien, zoals vogels en insecten. Doordat dit voor veel valken ontoereikend is, leggen relatief veel vogels (vooral eerstejaars) het loodje. Ringonderzoek heeft aangetoond dat de mortaliteit in de wintermaanden (december en januari, mogelijk februari) veel hoger is dan in de overige maanden. In sommige jaren kan al in de nazomer (augustus) grote sterfte optreden, vooral wanneer de vogels te maken krijgen met een dal in de muizencyclus (Bijlsma 1993).

In Figuur 8 is de gemiddelde veldmuisquotiënt in een jaar (%Veldmuis / % Vogels +1 in ransuilbraakballen in Midden-Drenthe; van Manen 1998) uitgezet met daarbij de PTT-index ($p = 0.33$ n.s., $R^2 = 10.5\%$). Uit onderzoek in Drenthe is gebleken dat Ransuilen *Asio otus* pas in laatste instantie, als er erg weinig Veldmuizen zijn, vogels gaan vangen. In jaren met een relatief hoge veldmuisquotiënt (veldmuisrijke jaren, bijvoorbeeld 1988 en 1989) stijgt de index van de Torenvalk terwijl in de jaren dat de ransuilbraakballen veel vogels bevatten (veldmuisarme jaren zoals 1991 en 1994) de Torenvalk-index laag is. Een opmerkelijk verschil geeft het jaar 1990. Hoewel de veldmuisquotiënt sterk daalde, waren er in december juist veel Torenvalken aanwezig op de verschillende PTT-routes. Waarschijnlijk heeft dit te maken met het grote aantal jonge Torenvalken dat in het voorafgaande jaar werd geboren en het veldmuizenaanbod pas in de loop van 1990 instortte.

Over de hele PTT-periode gerekend is er geen sprake van een significante toe- of afname (Figuur 2). Wel zijn er significante trends in afzonderlijke habitats vastgesteld. In telpunten gelegen in droog natuurlijk terrein (droge duinen, heidevelden) is het aantal overwinterende Torenvalken in 1980-94 gehalveerd, in bouw- en weiland is het aantal juist (significant) toegenomen (van Turnhout & Verstrael 1998). De afname in de duinen en heideterreinen, die ook bij de Blauwe Kiekendief is vastgesteld, zou verband kunnen houden met de verruiging en vergrassing in deze gebieden, waardoor prooidieren moeilijker bereikbaar zijn. De toename in boerenland is verrassend, omdat de voortgaande intensivering niet bepaald een gunstige ontwikkeling is voor muizeneters.

Figuur 7. Relatie tussen PTT-index in december en de jongenproductie in Groningen (Bijlsma 1998) in hetzelfde jaar in 1991-97. *Relation between point transects in December and number of young per successful Kestrel pair in the province of Groningen in 1991-97 (after Bijlsma 1998).*

Figuur 8. Gemiddelde jaarlijkse veldmuisquotiënt (%Veldmuis/%Vogels + 1 in ransuilbraakballen) in Midden-Drenthe (van Manen 1998) en PTT-index (december) van Torenvalken in 1987-97. *Mean yearly common vole quotient (%Common Vole/%birds + 1, based on pellet analyses of Long-eared Owls) in central Drenthe (after van Manen 1998) and the index of point transects of Kestrels (black dot) in December 1991-97.*

Smelleken *Falco columbarius*

Het Smelleken is een schaarse roofvogel op PTT-routes. De PTT-index in december 1980-97 vertoont sterke fluctuaties zonder een duidelijke trend. Ook op de langere termijn (1966-90) lijkt er, in het noordelijk Deltagebied (één van de belangrijke overwinteringsgebieden) geen sprake van een toe- of afname van de soort (Ouweneel 1991). De soort wijkt hiermee af van veel andere soorten roofvogels (Sperwer, Blauwe Kiekendief, Buizerd, Torenvalk en Slechtvalk) die in het noordelijke Deltagebied in 1966-90 een duidelijke toename vertoonden. Smellekens die in Nederland overwinteren zijn afkomstig uit renno-scandinavie (Speek & Speek 1984). In deze gebieden lijkt het aantal broedvogels stabiel (Kjellén 1997). Alleen in Finland zou mogelijk sprake kunnen zijn van afnemende broedpopulatie (Haapala *et al.* 1995, Hagemeyer & Blair 1997). Een opvallende 'dip' in de PTT-aantallen werd vastgesteld in 1993. In Finland was dit het slechtste broedseizoen in de periode 1982-94 (Haapala *et al.* 1995). Opvallend is dat er dat jaar in Falsterbo een normaal

aantal vogels passeerde. Net als voor andere valkensoorten is de trek langs Falsterbo echter geen goede graadmeter van de populatiegrootte, omdat slechts een beperkt deel van de populatie langs dit trekpunt passeert. Valken zijn namelijk niet afhankelijk van thermiek en concentreren zich daarom veel minder in het zuiden van Zweden (Kjellén 1997).

Een analyse van aantalschattingen per soort per land in Europa heeft aangetoond dat mogelijk meer dan 10% van de Noordwesteuropese populatie van het Smelleken in ons land overwintert, waarmee Nederland van internationaal belang is voor deze

Slechtvalk *Falco peregrinus*

Van de acht soorten roofvogels die hier worden besproken, is de Slechtvalk de minst algemene. Het aantal overwinteraars, hier uitgezet als het gemiddelde aantal Slechtvalken per 100 PTT-routes, stijgt echter sterk ($p < 0.001$, $y = 0.17x - 13.0$, Figuur 2). Slechtvalken worden vooral gezien op routes in het noorden, westen en zuidwesten van het land. In de periode 1980-87 werden op 100 PTT-routes gemiddeld 0.9 Slechtvalken gezien, in 1990-97 waren dat gemiddeld 2.6 exemplaren per 100 routes. De relatief sterke variatie in het aantal exemplaren (Figuur 2) wordt, in ieder geval deels, veroorzaakt door het lage aantal vogels waardoor toeval een relatief grote rol speelt. De duidelijke toename is eveneens in het Deltagebied opgemerkt. Hier is in de jaren tachtig een sterke toename van doortrekkende en overwinterende Slechtvalken geconstateerd (Ouweneel 1991, Meininger *et al.* 1994). Uit een analyse van Slechtvalk-waarnemingen in het Bijzondere Soorten Project - niet broedvogels (BSP-nb) van SOVON blijkt dat er in 1989-97 steeds vaker sprake is van vervolgwaaarnemingen, oftewel op steeds meer plaatsen in Nederland verblijven overwinterende Slechtvalken (Hustings & van Winden 1998). Verder blijkt dat de toename beperkt blijft tot Noord-, West- en Zuidwest-Nederland. In Midden-, Zuid- en Oost-Nederland is geen sprake van een duidelijke toename. Mogelijk is dit te wijten aan een afname van het aantal overwinterende Houtduiven en zaadetende vogels of door concurrentie met de daar talrijk aanwezige Haviken en Buizerds.

De toename hangt samen met het herstel van de populaties in de landen ten oosten en noorden van Nederland, die volgen op een dramatische aantalsafname in de periode 1950-75 (Bijlsma 1993, Koskimies 1993). Ten tijde van de start van het PTT-project, in het begin van de jaren tachtig, bestond de totale Zweedse, Noorse en Finse populatie uit ongeveer 70-85 paren. Tien jaar later was dit gegroeid tot 260-280 paren (Zweden 60, Noorwegen 100 en Finland 100-120) (Kjellén 1997). Ook in bijvoorbeeld Duitsland nam de populatie in de jaren tachtig sterk toe. De populatiegroei heeft in Falsterbo eveneens gezorgd voor een groei in het aantal trekkers (Kjellén 1997).

In 1993 werden er voor het eerst meer Slechtvalken gezien dan Smellekens, en ook in 1997 was dit het geval. In beide jaren werden echter opvallend weinig Smellekens gemeld. Als de positieve Slechtvalk-trend zich verder doorzet, zullen PTT-tellers

over enkele jaren ook in 'normale' jaren meer Slechtvalken zien en kan de soort ook talrijker worden dan de Ruigpootbuizerd.

Overwinterend adult mannetje Slechtvalk neergestreken op hek, Zuiderwoude, Waterland, 7 maart 1998 (Nirk Zijlmans). *Wintering adult male Peregrine Falcon in Waterland, 7 March 1998.*

Roofvogels en het Punt Transect Tellingen-project

Door de opzet van het PTT-project, per telpunt vijf minuten stilstaan en alle waargenomen vogels tellen, worden niet alle vogelsoorten in gelijke mate opgemerkt. Vogels die veel in de dekking verblijven, zoals bijvoorbeeld Houtsnip, worden maar zelden gezien terwijl vogels nopen landschappen, zoals een Bonte Kraai midden op een akker, vrijwel niet gemist kunnen worden. Ook bij roofvogels is de trefkans niet gelijk. Soorten die vooral in besloten landschappen voorkomen, zoals Havik en Sperwer, worden tijdens PTT-tellingen relatief weinig gezien, althans in de winter (in februari stijgt het aantal Havik-waarnemingen sterk als gevolg van baltsactiviteiten, Boele *et al.* 1998). Slechtvalk en Blauwe Kiekendief daarentegen zijn kenmerkend voor open landschappen en zullen daardoor minder snel over het hoofd worden gezien. Deze verschillen in gedrag en voorkomen uit zich ook in de aantallen die tijdens PTT-tellingen worden gezien, en zeggen daarmee iets over de representativiteit van de resultaten.

Een relatief groot deel van de winterpopulatie (Bijlsma 1999) wordt opgemerkt van vooral Slechtvalk en Blauwe Kiekendief (Tabel 1). Hierbij moet wel worden

opgemerkt dat de populatieschatting van Slechtvalk in Bijlsma (1999) te laag is. Zo overwinterden er in het midden van de jaren negentig in Zeeland 40-45 Slechtvalken (Castelijns 1998), in Zuid-Holland tenminste 30 (Mostert 1998), in de noordelijke IJsselvallei 8-10 (van Dijk 1998) en in het Waddengebied 51-70 (Koks 1998). Hierbuiten overwinteren tientallen vogels in Flevoland, Noord-Holland, Friesland en elders in het rivierengebied (Hustings & van Winden 1998). Dit maakt een aantalsschatting van minimaal 150 vogels aannemelijk, waarvan dan gemiddeld 7,3% (Tabel 1) wordt waargenomen.

Drie andere soorten waarvan een relatief groot deel van de winterpopulatie wordt gezien zijn Buizerd, Ruigpootbuizerd en Smelleken. Bij de Buizerd zal de trefkans in verschillende biotopen overigens wel verschillen; relatief laag in bosachtige gebieden en relatief hoog in open polders. Het aandeel van de Torenvalk-populatie is vrij laag maar komt nog wel boven de 1% uit. Havik en Sperwer zijn de twee soorten met waarschijnlijk de laagste trefkans en daarmee het laagste percentage. Bij de Havik speelt bovendien mee dat in open poldergebieden, waar de soort in de jaren tachtig en negentig is toegenomen, de kans een Havik te zien tijdens het tellen van de route groter is dan in de bosgebieden op zandgrond. De totale landelijke index geeft daarom een enigszins vertekend beeld van de aantalsontwikkeling van de Havik in Nederland doordat een toename in het open landschap veel sneller wordt opgemerkt dan een afname in het kerngebied van de soort (zandgrond).

Tabel 1. Steekproefgrootte van roofvogels in het Punt Transect Telling project, met geschatte grootte van de winterpopulatie (Bijlsma 1999), minimum, maximum en gemiddeld aantal exemplaren geteld tijdens het PTT in december 1993-97 en het percentage van de populatie dat gemiddeld gezien is. *Proportion of raptors covered by point transects, as compared to the estimated size of wintering populations in The Netherlands.*

Soort <i>Species</i>	Winterpopulatie <i>Winter population</i>	PTT 1993-97		Aandeel %
		Min/Max	x	
Blauwe Kiekendief <i>Circus cyaneus</i>	1000	70-158	96	9.6
Slechtvalk <i>Falco peregrinus</i>	150	6-16	11	7.3
Buizerd <i>Buteo buteo</i>	40.000	1260-2946	2013	5.0
Ruigpootbuizerd <i>B. lagopus</i>	500	12-36	21	4.1
Smelleken <i>F. columbarius</i>	500	5-34	17	3.4
Torenvalk <i>F. tinnunculus</i>	40.000	328-706	568	1.4
Havik <i>Accipiter gentilis</i>	10.000	41-95	66	0.7
Sperwer <i>A. nisus</i>	30.000	137-230	196	0.7

Uit bovenstaande blijkt dat het PTT-project voor roofvogels een nuttig, en tevens het enige landelijke, instrument is voor het volgen van trends en fluctuaties bij overwinterende roofvogels in Nederland. Het geeft bovendien enig inzicht in ontwikkelingen in de broedgebieden in Noord- en Oost-Europa, waar grootschalige monitoringprojecten veelal ontbreken.

Dank

Een grootschalig, landelijk project als het PTT-project is alleen mogelijk dankzij de inzet van honderden tellers die iedere winter op pad gaan om hun route(s) te tellen. Marc van Roomen (SOVON) gaf commentaar op een eerste versie van dit artikel.

Summary: Trends of wintering raptors in The Netherlands in 1980-97

Since 1978, trends of wintering birds in The Netherlands have been monitored by using standardised point transect counts, in which each transect covers 20 fixed points. At each point all birds seen and heard are counted during exactly 5 minutes. The number of transects increased to some 300-400 in 1992/94 and thereafter declined to 100-150 in the early 1990s in the Netherlands (Fig. 1). Trends are calculated with the program TRIM.

Hen Harrier *Circus cyaneus*: the winter index shows a significant decline over 1980-97. Excluding the december 1996 census (with an unusual influx), the Dutch winter trend correlates significantly with the migration figures from Falsterbo (Fig. 3), the main source of wintering Hen Harriers in The Netherlands. The decline was most apparent in dry dunes and on heaths, probably caused by vegetation succession. In farmland, the index remained more or less stable.

Goshawk *Accipiter gentilis*: a significant increase was shown over 1980-97 (Fig. 4). In the core breeding range on sandy soil the population was apparently stable, but the species increased substantially in farmland in the western Netherlands (from <5 to >10 individuals per 100 transects in 1980-97).

Sparrowhawk *Accipiter nisus*: the winter index over 1980-97 was stable, unlike the positive trend in breeding numbers. Dutch breeding birds are swamped in winter by birds from NW-Germany, Denmark and Sweden, which obscures the trend in Dutch breeding birds.

Common Buzzard *Buteo buteo*: after fluctuating indices in the 1980s, the index showed a clear increase throughout the 1990s (Fig.2), especially in the low-lying parts of The Netherlands (where the species colonised hitherto unoccupied breeding habitats). Given stable or slightly declining populations north of The Netherlands, the increase must have been due to an increase of the Dutch population (in accordance with breeding bird censuses).

Rough-legged Buzzard *Buteo lagopus*: although not significant, the trend indicates a decline over 1980-97 (Fig. 6). The species was relatively common in 1981, 1985 and 1995 but very scarce in 1982, 1992-94 and 1996-97.

Kestrel *Falco tinnunculus*: the winter trend over 1980-97 is more or less stable, but habitat-related differences were apparent. The decline in dunes and on heaths, as in Hen Harrier, may have been caused by changes in vegetation cover (more grass and shrubs), but the increase in farmland is surprising given the present intensive farming practices. Ups and downs in the trend were not strictly correlated with peaks and lows in vole numbers (Fig. 8). The discrepancy in 1990, a very good vole year and excellent breeding success among vole-eaters like Kestrel and Common Buzzard, can be explained by the fact that vole numbers collapsed in autumn.

Merlin *Falco columbarius*: the indices over 1980-97 were very erratic without a clear trend. It is estimated that some 10% of the NW-European population winters in The Netherlands.

Peregrine Falcon *Falco peregrinus*: the mean number of Peregrines observed per 100 transects showed a distinct increase from 0.9/100 transects in 1980-87 to 2.6/100 transects in 1990-97. It is mainly restricted to the low-lying wetlands and coastline of the northern and western Netherlands. It almost completely disappeared from the central sand district, where prey availability steeply declined (mainly Woodpigeon) and competition with Goshawks and Common Buzzards increased. Presently, point transect counts are the only available method for monitoring wintering raptors in The Netherlands. The coverage of Dutch raptor populations in winter by the present census method varies between 9.6% (Hen Harrier) and 0.7% (both Accipiters)(Table 1).

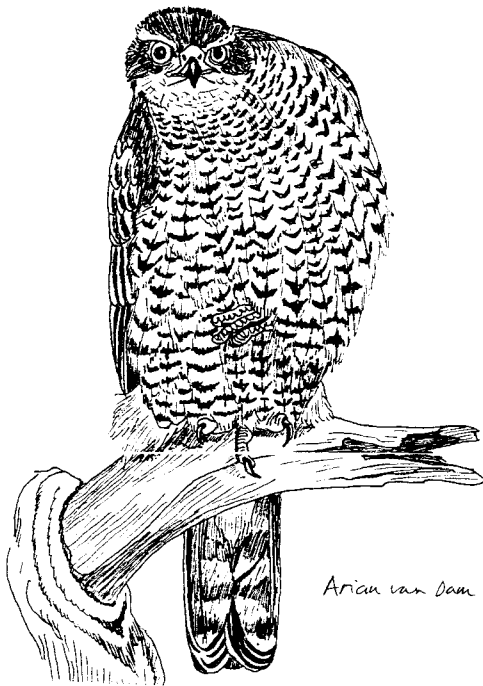
Literatuur

- Bauer H-G. & Berthold P. 1996. Die Brutvögel Mitteleuropas. Bestand und Gefährdung. Aula-Verlag, Wiesbaden.
- Boele A., van Turnhout C., Sierdsema H. & Meijer R. 1998. Punt Transect Tellingen van wintervogels in Nederland in het seizoen 1995/96. SOVON-Monitoringrapport 1998/03. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Bijlsma R.G. 1993. Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.
- Bijlsma R.G. 1998. Broedresultaten en trends van roofvogels in Nederland in 1997. De Takkeling 6: 4-53.
- Bijlsma R.G. 1999. Onze roofvogels. Werkgroep Roofvogels Nederland, Appelscha.
- Bijlsma R.G. & de Vries C. 1997. Broedresultaten en trends van roofvogels in Nederland in 1997. De Takkeling 5(1): 7-42.
- Castelijns H. 1998. Slechtvalken in Zeeland in de jaren 1996/97 en 1997/98. Slechtvalk Nieuwsbrief 4(2): 8-11.
- van Dijk A.J., Boele A., Zoetebier D. & Meijer R. 1998. Kolonievogels en zeldzame broedvogels in Nederland in 1996. SOVON-monitoringrapport 1998/07. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- van Dijk A.J., Boele A., Hustings F., Zoetebier D. & Meijer R. 1999. Broedvogelmonitoring-project, jaarverslag 1996-97. SOVON-monitoringrapport 1999/03. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.
- Dijk J. van 1998. Overwinterende Slechtvalken in de noordelijke IJsselvallei. Slechtvalk Nieuwsbrief 4(2): 11-12.
- DOF 1996. Vinterfugletaelling 1995/96. Rapport Dansk Ornitologisk Forenings Fugleregistrerings-gruppe.
- Haapala J., Korhonen J. & Saurola P. 1995. Petolintuvuosi 1994: Nousuvuoden toiveikkuutta. Linnut 2/1995: 20-25.
- Hagemeijer E.J.M. & Blair M.J. (eds.) 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. Poyser, London.
- Hustings F. & van Winden E. 1998. Slechtvalken terug uit een diep dal. SOVON-Nieuws 11(4): 14-16.
- Jacobson E.M. 1997. Punkttaellinger af yngle fugle i eng, by og skov 1996. Samarbejtsrapport DME & DOF.
- Jørgensen H.E. 1998. Status for de danske rovfuglebestande. Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 92: 299-306.
- Kjellén N. 1997. Importance of a bird migration hot spot: proportion of the Swedish population of various raptors observed on autumn migration at Falsterbo 1986-1995 and population changes reflected by the migration figures. Ornis Svecica 7: 21-34.
- Kjellén N. 1998. Studier av rovfågelsträcknet över Falsterbohalvön, Sverige. Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 92: 317-326.
- Koks B. 1998. Slechtvalken in de Nederlandse Waddenzee. Slechtvalk Nieuwsbrief 4(2): 13-15.
- Koskimies P. 1993. Population sizes and recent trends of breeding birds in the Nordic countries. Painatuskeskus Oy, Helsinki.
- van Manen W. 1997. Roofvogelente in cijfers gevangen: Veldmuizen *Microtus arvalis*. Drentse Vogels 7: 82.
- van Manen W. 1996. De cyclus van de Veldmuis *Microtus arvalis*. Drentse Vogels 9: 63-64.
- van Manen W. 1998. De cyclus van de Veldmuis *Microtus arvalis*. De Takkeling 6: 144-145.
- Meininger P.L., Berrevoets C.M. & Strucker R.C.W. 1994. Watervogeltellingen in het Zuidelijk Deltagebied 1987-91. Rijksinstituut voor Kust en Zee. Rapport RIKZ-94.005, RIKZ/NIOO-CEMO, Middelburg/Yerseke.

- Mostert K. 1998. Slechtvalken in Zuid-Holland. Slechtvalk Nieuwsbrief 4(2): 6-7.
- Ouweneel G. 1991. Vijftientig jaar stootvogels in het Noordelijk Deltagebied. Het Vogeljaar 39: 112-116.
- Pannekoek J. & van Strien A.J. 1996. TRIM (TRends & Indices for Monitoring data). Research Paper 9634. Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg.
- SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse Vogels. SOVON, Arnhem.
- SOVON & CBS 1984. Handleiding Punt-Transect-Tellingen-project voor wintervogels. Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg & Stichting Ornithologisch Veldonderzoek, Arnhem.
- Speek B.J. & Speek G. 1984. Thieme's vogeltrekAtlas. Thieme, Zutphen.
- Svensson S. 1990. Recent population trends of common kinds and modern forestry in Sweden. Proc. Seventh Nordic Congress of Ornithology: 43-60.
- Svensson S. 1993. Fågelövervakning med häckfågeltaxeringar och sträckfågelräkningar. Vår Fuglefauna Suppl. 1: 3-12.
- van Turnhout C. & Verstrael T. 1998. 15 jaar Punt-Transect-Tellingen van wintervogels in Nederland. Resultaten van de PTT-evaluatie. Achtergronddocument. SOVON-Onderzoeksrapport 1998/02. SOVON-Vogelonderzoek Nederland/Centraal Bureau voor de Statistiek. Beek-Ubbergen/Voorburg.

Adressen:

- ¹ SOVON Vogelonderzoek Nederland, Rijkstraatweg 178, 6573 DG, Beek-Ubbergen.
- ² Centraal Bureau voor de Statistiek, Postbus 4000, 2270 JM, Voorburg.

Een adult melanistisch mannetje Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus* in Nederland

Rob G. Bijlsma

Zelfs een zandhaas ziet geregeld Bruine Kiekendieven, niet door naar een moerasgebied te gaan maar door in de trektijd omhoog te kijken en te wachten tot er eentje komt overgevlogen. Je kunt daar -ook in een bosgebied op zandgrond- op wachten. Altijd prijs!

Op 2 september 1999 zat ik, samen met Maria Quist, aan de zuidrand van het Wapserveld in West-Drenthe. Een van de mooiere plekken in Nederland, een niet al te groot heideveld met enkele vennen, omzoomd door grove dennen, zomereiken en beuken en spaarzaam bespikkeld met berken. Het was een schitterende dag, met 80% hoge bewolking, vrijwel geen wind en een aangename temperatuur. Het soort dag waarvan je op je klompen aanvoelt dat je een grote fout maakt als je binnen blijft zitten. Die ochtend waren er al een Duinpieper en een Krombekstrandloper langsggevlogen, scharrelde er een jonge Wespndief in chocoverenpak achter mijn rug in het eikenbos rond en was de lucht gevuld met geluidjes van trekkende Boompiepers. 's Middags was het me gelukt Maria vanachter haar desk te sleuren zodat ze weer eens echte levende roofvogels kon bekijken.

Toen we bij het Wapserveld arriveerden, miechelde het boven de heide van de Boerenzwaluwen. Enkele duizenden zwaluwen waren druk in de weer insecten te vangen, onderwijl luidkeels zingend en kwetterend. Een hoop rumoer, maar voor wie ervan houdt (en wie doet dat niet als je langs de Boteti in Botswana meer dan twee miljoen zwaluwen hebt zien verzamelen boven een mammoetslaapplaats), klinkt het als muziek in de oren. Om 15.20 uur dook er laag aan de overkant van de heide een zwartbruine, slanke roofvogel op die ik direct herkende als een adult melanistisch mannetje Bruine Kiekendief. Weliswaar nooit eerder waargenomen (wèl een melanistische Grauwe Kiekendief op de Turkse hoogvlakte, óók een fantastisch gezicht), niettemin onmiddellijk herkend omdat er in 1987 een publicatie van Bill Clark was verschenen met daarin foto's van melanistische Bruine Kiekendieven in de hand. Onvergetelijk mooie beesten, waarvan je hoopte er ooit eentje waar te nemen. Na 12 jaar wachten was het dan zo ver!

De vogel vloog net boven boomtopniveau, op zijn huid gezeten door een clubje zwaluwen. Onmiskenaar een slanke Bruine Kiekendief, maar met een zeer contrastrijk verenkleed. Zwartbruin op de bovenzijde inclusief kop, op het zwarte af. De effen lichtgrijze staart stak daar scherp bij af. Op 100 m afstand konden we geen staartbandering ontdekken, ook niet toen de vogel even begon te schroeven en de zon door de staart scheen. De onderzijde was eveneens zwartbruin, maar met een

helderwitte vlek aan de basis van de handpennen, die een klein stukje doorliep over de basis van de armpennen. De ondervleugeldekveren leken wel echt zwart. Een bizar gezicht, zo'n contrastrijke kiekendief. Het mannetje koerste rustig in zuidwestelijke richting, en verdween binnen enkele minuten uit zicht. Duidelijk een trekker. En passant lukte het nog om met een 400 mm lens twee foto's te maken.

Foto. Dit is hem dan (ja, je moet goed kijken), de melanistische Bruine Kiekendief, een adult mannetje, achtervolgd door Boerenzwaluwen en op het punt te verdwijnen in zuidwestelijke richting, Wapserveld, 2 september 1999 (Rob Bijlsma). *Melanistic adult male Marsh Harrier on migration, chased by Barn Swallows, Wapserveld, 2 September 1999.*

Waarnemingen van melanistische Bruine Kiekendieven zijn buitengewoon schaars in West-Europa. In Oost-Europa en West-Azië worden deze vogels vaker gezien (Ciark 1987). Ben Koks hoorde van waarnemers in de Camarque dat deze vorm daar frequenter wordt waargenomen, en ook broedt. Zelf heb ik in Nederland inmiddels toch wel ettelijke duizenden Bruine Kiekendieven gezien, echter nooit eerder een melanistische. Ben Koks, met inmiddels ook al heel wat Bruine Kiekendieven achter zijn kiezen, kon zich maar één geval herinneren. Samen met Erik Visser zag hij in de derde week van mei 1997 een jagend adult mannetje Bruine Kiekendief van de melanistische vorm langs de Tweekarspelenweg bij Blijham in Groningen.

Clark (1987) suggereert dat waarnemers een melanistische kiekendief makkelijk voor een juveniel aanzien. Misschien, zeker als het om een juveniel gaat. Zelf denk ik dat je een behoorlijke sukkel moet zijn wil je bij zo'n contrastrijke vogel als een melanistisch mannetje Bruine Kiekendief niet direct door hebben dat er iets vreemds langsvliegt. Alleen al de combinatie van zwartbruin verenkleed met lichtgrijze staart is een niet te missen anomalie. Wie meer wil weten over hoe zo'n beest eruit ziet, zij verwezen naar Clark (1987, 1999) en Forsman (1998).

De rest van de middag passeerden er nog enkele juveniele Sperwers, enkele Boomvalken en een choco-juveniele Wespendif. Dit alles ingebed in het opgewonden gekwetter van zwaluwen, met op de achtergrond roepende Groenpoot- en Zwarte Ruiters, Witgatjes, een Bosruiter en overtrekkende Gele Kwikstaarten.

Summary: Melanistic adult male Marsh Harrier *Circus aeruginosus* in The Netherlands

On 2 September 1999, a melanistic adult male Marsh Harrier was observed while migrating over Wapserveld in the northern Netherlands. The black-brown upperparts (including head) contrasted with the pale grey (apparently unbanded) tail. The underwing was entirely black-brown except for the white base on the primaries and first few secondaries and the light-grey tail. Despite having observed several 1000s of Marsh Harriers in The Netherlands since the late 1960s, this was the first melanistic bird seen by the author. Another observation, by Ben Koks and Erik Visser, was made in the province of Groningen in the third week of May 1997; this bird was also an adult male.

Literatuur

Clark W.S. 1987. The dark morph of the Marsh Harrier. *Brit. Birds* 80: 61-72.

Clark W.S. 1999. A field guide to the raptors of Europe, the Middle East and North Africa. Oxford University Press, Oxford.

Forsman D. 1999. The raptors of Europe and the Middle East. Poyser, London.

Adres: Dolderssummerweg 1, 7983 LD Wapse.

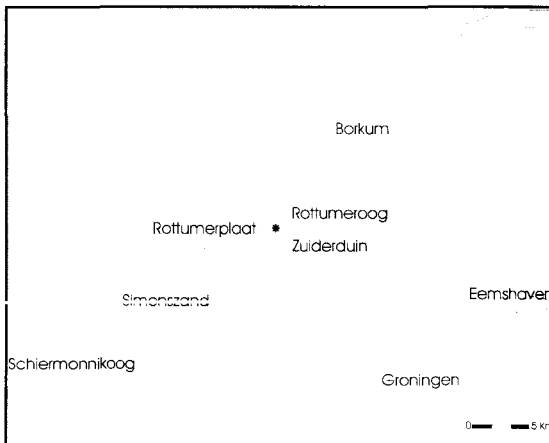
De Blauwe Kiekendief *Circus cyaneus* op Rottumeroog

Richard Ubels en Marcel Edelenbos

In het oostelijke Waddengebied van Nederland bevindt zich een kleine, voor mensen afgesloten, archipel. Het omvat de eilanden Rottumeroog, Rottumerplaat en het Zuiderduin. In het broedseizoen worden beide eilanden bewoond door vogelwachters in dienst van Staatsbosbeheer. In 1998 broedde waarschijnlijk voor het laatst een paar Blauwe Kiekendief op Rottumeroog. In dit artikel worden de meest opmerkelijke gebeurtenissen in 1998 beschreven.

Gebiedsbeschrijving en methode

De totale oppervlakte van de eilanden besloeg in 1995 ongeveer 1050 ha, daarvan was 232 ha begroeid met kwelder- en duinvegetaties (Huizing *et al.* 1996). Op Rottumeroog broedde de Blauwe Kiekendief in de Tuin van Toxopeus (Figuur 1). Deze voormalige groententuin van de strandvoogd ligt in een duinvallei en is door opslag van bomen in de loop der jaren veranderd in een paradijs voor doortrekkende en broedende zangvogels. De oppervlakte van de tuin wordt door afslag sinds 1997 kleiner. Ook de rest van de begroeide oppervlakte is de laatste jaren afgenomen. Systematische observaties zijn niet verricht. Waarnemingen werden vooral gedaan vanaf de uitkijktoren op de voormalige voogdwooning. Het nest van de Blauwe Kiekendief bevond zich ongeveer 75 m vanaf deze uitkijkpost.

Figuur 1. Overzicht van het oostelijke Waddengebied in Nederland. * = broedplaats van de Blauwe Kiekendief. *View of the eastern part of the Dutch Wadden Sea.* * = Hen Harrier nest site.

Resultaten en discussie

Broedsucces

Het nest werd op 24 april gevonden in de tuin en was opgebouwd uit Riet en Helm. Het bevond zich in het centrum van de tuin, die gedomineerd wordt door Riet, Wilg en Duindoorn. Het legsel, dat bestond uit vier lichtblauwe eieren, was toen al compleet. Rond 12 mei kwam het eerste ei uit. Uitgaande van een incubatietijd van 31 dagen (Cramp & Simmons 1980) moet het eerste ei rond 11 april zijn gelegd.

Op 20 juni vloog het eerste jong boven de tuin. Op 25 juni waren drie jongen vliegvlug. Het vierde ei bleek onbevruucht. Tot twee weken na het uitvliegen verbleven de jongen in de tuin waar ze buiten bereik van agressieve Zilvermeeuwen *Larus argentatus* bleven. Op 17 juli vertrokken twee juvenielen in de richting van de Groningse noordkust. Het derde jong bleef op Rottumeroog en leefde van uitgeputte Spreeuwen *Sturnus vulgaris*.

Home range

Het vrouwtje werd uitsluitend op Rottumeroog waargenomen. Het mannetje werd naast Rottumeroog ook waargenomen op het Zuiderduin en Rottumerplaat. De afstand tussen Rottumeroog en Rottumerplaat (5 km) werd met een gevangen Bontbekplevier *Charadrius hiaticula* in 10 minuten afgelegd. Mannetjes op Terschelling en in de Flevopolders werden maximaal tussen de 1.3 en 5 km van het nest gezien (Schipper 1977).

Naast de jachtexcursies naar Rottumerplaats en het Zuiderduin verdween het mannetje regelmatig voor kortere of langere tijd in de richting van de vaste wal (maximaal 2 dagen). Het mannetje kwam in deze gevallen altijd zonder prooi terug. Polygamie komt bij de Blauwe Kiekendief regelmatig voor (Cramp & Simmons 1980, Woets 1988). Zekerheid omtrent een broedgeval aan de vaste wal (Eemshaven) kon echter niet worden verkregen (B. Koks). De Eemshaven is hemelsbreed ongeveer 18 km van Rottumeroog verwijderd. Polygamie op dergelijke afstanden is nog niet waargenomen (Cramp & Simmons 1980).

Territoriale conflicten

Tijdens de incubatiefase vonden enkele territoriale conflicten plaats. Afhankelijk van de sekse van de indringer werd door het mannetje of het vrouwtje gereageerd. Op 25 april vloog een adult vrouwtje boven Rottumeroog. Het mannetje reageerde hier niet of nauwelijks op. Het broedende vrouwtje moest het nest zeven keer verlaten om de indringster te verjagen. Op 28 april deed een tweede kalenderjaars mannetje een poging het territorium over te nemen. De adulte man was op dat moment net richting de Groningse kust vertrokken. Bij aankomst, rond 14.30 uur, begon de tweede kalenderjaars man direct met baltsen. De klim- en duikvluchten werden vooral boven de tuin uitgevoerd. Het broedende vrouwtje reageerde in eerste instantie niet. Na ongeveer twee uur begon het vrouwtje te roepen. Korte tijd later vloog de onvolwassen man met prooi boven het nest. Het broedende vrouwtje verliet daarop

het nest en pakte de Graspieper *Anthus pratensis* van de man af. Rond 18.00 uur kwam de onvolwassen man weer met een prooi aanvliegen; deze werd ook door het vrouwtje geaccepteerd. Toen om 20.00 uur de adulte man terugkeerde, ging deze in eerste instantie in zijn slaapboom zitten. Het vrouwtje reageerde toen op de indringer met schijnaanvallen. De adulte man vloog hierna op en werd direct door het tweede kalenderjaars mannetje uit de lucht gestoten waarna ze samen in het struikgewas vielen. Na een korte ontsnapping werd de adulte man nogmaals uit de lucht gestoten. Bij het daaropvolgende grondgevecht van anderhalf uur bleek het adulte mannetje toch te sterk voor de indringer, die in de schemering over zee verdween. Tijdens het gevecht op de grond werd gekrijst, gepikt en met de vleugels geslagen. Dit werd afgewisseld door lange periodes waarin beide mannen elkaar met de klauwen op afstand probeerden te houden. Cramp & Simmons (1980) beschrijven dat jonge polygame mannetjes soms vrouwtjes verliezen aan oudere mannetjes; het omgekeerde wordt echter niet beschreven.

Taakverdeling en aangevoerde prooien

Tijdens de incubatiefase werd de bulk van het voedsel door het mannetje aangevoerd. Er werd 16 keer een prooi-overdracht waargenomen. Bij afwezigheid van het mannetje ging het vrouwtje zelf op jacht. Dit werd in vier gevallen waargenomen; ze was daarbij één keer succesvol. Bij afwezigheid van het vrouwtje ging het mannetje soms op het nest zitten. Tot 15 juni werd het mannetje veelvuldig waargenomen, daarna verbleef hij slechts sporadisch op Rottumeroog.

Adult mannetje Blauwe Kiekendief, één van de vele die geringd rondvliegen op de Nederlandse Waddeneilanden, Ameland (Johan Krol). *Ringed adult male Hen Harrier, Ameland.*

Tijdens de jongenfase werd 75 keer een kiekendief met prooi waargenomen: 22 keer de vrouw, 53 keer de man. Van alle gedurende het broedseizoen gevangen prooien kon in 32 gevallen de identiteit worden vastgesteld. Daarnaast werden in de tuin plukresten van een juveniele Ekster *Pica pica* gevonden. Tevens werd gezien hoe het mannetje een Zomertortel *Streptopelia turtur* en juveniele Kauwtjes *Corvus monedula* probeerde te vangen. In Tabel 1 wordt de prooilijst van de Blauwe Kiekendief op Rottumeroog weergegeven. Spreeuwen werden vooral in de laatste fase van de broedcyclus belangrijk. Vanaf 10 juni sliepen regelmatig meer dan 1000 voornamelijk juveniele Spreeuwen in de tuin. Het vrouwtje werd in deze periode nauwelijks buiten de tuin gezien. Het aantal gevangen Spreeuwen is daarom vermoedelijk hoger dan uit de tabel blijkt.

Mannetje en vrouwtje bleken verschillende prooien te vangen. Uit andere studies bleek ook sprake van prooidifferentiatie tussen het kleinere mannetje en het grotere vrouwtje (Cramp & Simmons 1980).

Tabel 1. Prooisorten van het mannetje en vrouwtje Blauwe Kiekendief op Rottumeroog in 1998. *Prey choice of male and female Hen Harrier nesting on Rottumeroog in 1998.*

Prooien vrouwtje Blauwe Kiekendief *Prey items of female Hen Harrier*

Konijn juveniel <i>Oryctolagus cuniculus</i> juv.	5
Spreeuw <i>Sturnus vulgaris</i>	3
Holen-/Houtduif juveniel <i>Columba oenas/palumbus</i> juv.	2
Graspieper <i>Anthus pratensis</i>	1
Scholekster juveniel <i>Haematopus ostralegus</i> juv.	1
Scholekster pul <i>Haematopus ostralegus pullus</i>	1
Pul ongedetermineerd <i>Pullus unidentified</i>	1
Bergeend pul <i>Tadorna tadorna pullus</i>	1
Eidereend pul <i>Somateria mollissima pullus</i>	1

Prooien mannetje Blauwe Kiekendief *Prey items of male Hen Harrier*

Graspieper <i>Anthus pratensis</i>	6
Bontbek-/Strandplevier <i>Charadrius hiaticula/alexandrinus</i>	3
Pul ongedetermineerd <i>Pullus unidentified</i>	3
Scholekster pul <i>Haematopus ostralegus pullus</i>	2
Noordse Stern pul <i>Sterna paradisaea pullus</i>	1
Kluut pul <i>Avosetta recurvirostra pullus</i>	1

Toekomst van de Blauwe Kiekendief op Rottumeroog

Vermoedelijk heeft de Blauwe Kiekendief in 1998 voor het laatst op Rottumeroog gebroed. In de winter van 1998/99 verdween een groot deel van de tuin. De Blauwe Kiekendief kwam in 1999 dan ook niet tot broeden. In de broedtijd zijn wel adulte vogels met prooi waargenomen op Rottumeroog en -plaat. In alle gevallen vlogen deze naar Borkum. Vestiging van ons broedpaar op dit Duitse Waddeneiland lijkt waarschijnlijk.

Dank

Aanvallende gegevens werden geleverd door Date Lutterop en Giny Kasemir. Foppe-Jan Voogd leverde zinvol commentaar op de tekst. Het werken op Rottumeroog werd mogelijk gemaakt door Staatsbosbeheer.

Summary: The Hen Harrier *Circus cyaneus* on Rottumeroog

The breeding behaviour of a Hen Harrier pair on the island of Rottemeroog is described. Rottemeroog is one of three small islands in the eastern part of the Dutch Wadden Sea (combined area c. 1050 ha, of which 232 ha vegetated). The pair was nesting in the overgrown garden of the former warden, a garden which was -in 1998- on the verge of being swallowed by the sea. During the winter of 1998/99 the major part of the garden disappeared into the sea and the pair did not breed on the island in 1999. The nest contained a completed clutch of 4 eggs on 24 April; the first egg probably hatched on 12 May (start of laying back-calculated at 11 April). On 20 June the first nestling fledged, followed by two others on 25 June; the fourth egg failed to hatch. Two juveniles left for the mainland on 17 July, the third fledgling remained on the island and fed on emaciated Starlings; up to 1000 Starlings roosted on the island from 25 June onwards. The adult female stayed on the island all the time. The adult male also visited Rottumerplaat and Zuiderduin (up to 5 km away), and made prolonged trips (lasting up to 2 days) to the mainland (>15 km away). The male never carried prey when returning from the mainland.

During incubation several territorial conflicts were witnessed. On 25 April, an intruding adult female was chased away by the resident female, for which she had to leave the nest 7 times. A 2nd calendar-year male tried to take over the resident female when the resident male was visiting the mainland on 28 April; this immature bird displayed and fed the resident female twice. After the adult male returned at 20.00 hr, both males fought intermittently for several hours during which they interlocked claws and tumbled on the ground where they stayed for 1.5 hrs. Eventually, the intruder was chased away.

During incubation, most prey was caught by the male, although the female hunted during absences of the male (at least once successful). After 15 June, the male stayed only rarely on Rottumeroog. During the nestling stage, 75 prey transfers were witnessed; the prey could be identified in 32 cases. The female took larger prey species than the male (Table 1). Near the nesting site, a plucking of a juvenile Magpie *Pica pica* was found, and the male was seen trying to capture a Turtle Dove *Streptopelia turtur* and juvenile Jackdaws *Corvus monedula*.

Literatuur

- Cramp S. & Simmons K.E.L. (eds.) 1980. The birds of the Western Palearctic, Vol. 2. Oxford University Press, Oxford.
- Huizing J.J., van den Bergs J., Hageman G., de Jonge T. & Hut H. 1996. Rottum natuurlijk. Een evaluatie van monitoringgegevens en beheer. Rijkswaterstaat, Directie Noord-Nederland en Staatsbosbeheer.
- Schipper W.J.A. 1977. Hunting in three European harriers (*Circus*) during the breeding season. *Ardea* 65: 53-72.
- Woets D. 1988. Blauwe Kiekendieven in De Weerribben (1974-1986). *Vogeljaar* 36: 1-14.

Adressen:

RU: Verlengde Lodewijksstraat 44, 9723 AK Groningen (Email riub@hotmail.com)
ME: Hemelrijk 19, 9753 KM Haren.

Blauwe Kiekendieven *Circus cyaneus* foerageren en slapen in percelen ongedorste gerst in Drenthe

Henk Jan Ottens

Normaliter slapen Blauwe Kiekendieven in Drenthe op (natte) heidevelden. Hierbij gaat het, afhankelijk van het voedselaanbod, in meerderheid om volwassen mannetjes (van Manen 1996). Als gevolg van het natte najaar in 1998 bleken in de buurt van Anderen (atlasblokken 12 35 53 en 12 45 13) twee percelen gerst te nat om volledig te kunnen worden gedorst. Er resteerden vier ongedorste stukken, samen c. 3 ha (ongeveer 13% van de totale oppervlakte), die een buitenkans vormden voor muizen en zaadetende vogels. Van december 1998 tot begin april 1999 verbleven er op de percelen, naast honderden Veldleeuweriken, Spreeuwen, Kramsvogels, Geelgorzen en Ringmussen, permanent twee tot vijf Blauwe Kiekendieven. Opvallend was dat het hierbij vooral om onvolwassen vogels ging. De verrassing werd nog groter toen bleek dat drie van de vier ongedorste stukken ook als slaappleaats werden gebruikt. Besloten werd om overdag het gedrag van de aanwezige Blauwe Kiekendieven te observeren, binnenvallende vogels op de slaappleaatsen te tellen en voedselgegevens te verzamelen door maandelijks naar braakballen te zoeken.

Gebied

Beide percelen liggen op een sterk glooiend deel van de Hondsrug en een zijdal van de Drentse Aa. Ze werden van elkaar gescheiden door een perceel bieten dat eveneens ongeogst was gelaten. Naar het oosten maken de percelen deel uit van een groot akkerbouwgebied waarin de teelt van aardappels, bieten en granen domineert. In dezelfde richting lopen de percelen gestaag naar beneden. In het uiterste puntje van perceel I bevindt zich een ontwaterd veentje, de Legelpoel. De westgrens van het gebied wordt gevormd door de verharde weg van Anderen naar Anloo, de zuidgrens door het Westerholt. Dit gebied van Staatsbosbeheer bestaat uit een heide afgewisseld met verschaalde graslanden en loofbosjes. Op beide percelen lagen twee ongedorste stukken (A & B en C & D). A en D waren door hun ligging op het hoogste punt relatief droog (Foto 1). B en C waren veel natter, vooral in B stond het water op enkele plekken tot aan de knie!

Werkwijze

Na de ontdekking van de permanente aanwezigheid van de Blauwe Kiekendieven zijn van 16 december 1998 tot 2 april 1999 in totaal 23 bezoeken gebracht, variërend van slaaptellingen (alleen 's avonds), tot het maandelijks verzamelen van braakballen en observaties in de ochtend- en middaguren. Vanuit mijn auto werd met telescoop

en verrekijker geobserveerd. Tijdens elk bezoek werd getracht het geslacht en de leeftijd van de vogels vast te stellen, werden het aantal aanwezige individuen geteld en werden notities gemaakt over gedrag.

Foto 1. Groep Spreeuwen bij veld D, met rechts een onge oogst perceel bieten, Anderen, 9 februari 1999 (Henk Jan Otten). *Flock of Starlings on plot D, next to a field with unharvested beets, Anderen. 2 February 1999.*

Doordat de vogels zich over het algemeen goed lieten observeren (zittend op de grond of op een paaltje), vond geslachtsbepaling bij onvolwassen mannetjes voornamelijk plaats op basis van iriskleur en lichaamsgrootte. Onvolwassen mannetjes krijgen in het eerste kalenderjaar reeds een gele iris, wat geslachtsbepaling mogelijk maakt (Forsman 1993). Tussen adulte mannetjes en subadulte mannetjes (tweede winter) werd geen onderscheid gemaakt.

Bij de leeftijdsbepaling van volwassen en onvolwassen vrouwtjes werd vooral gelet op de aanwezigheid van dwarsbandering op de bovenhand (alleen volwassen vogels), de aanwezigheid van donkere armpennen en de aanwezigheid van lichte toppen op de dekveren (onvolwassen vogels). Desondanks kan leeftijd- en geslachtsbepaling bij Blauwe Kiekendieven onder slechte lichtomstandigheden bijzonder lastig zijn, zodat incidenteel determinatiefouten niet uitgesloten zijn.

Bij het verzamelen van voedselgegevens kan worden verwezen naar de methode zoals beschreven in Van Manen (1996). Bij vogelprooien zijn plukresten niet meegeteld om dubbeltellingen te voorkomen, maar alleen prooien afkomstig uit braakballen (Foto 2). Alleen in maart werden géén braakballen meer gevonden; de in Tabel 1 opgevoerde vogels zijn plukresten.

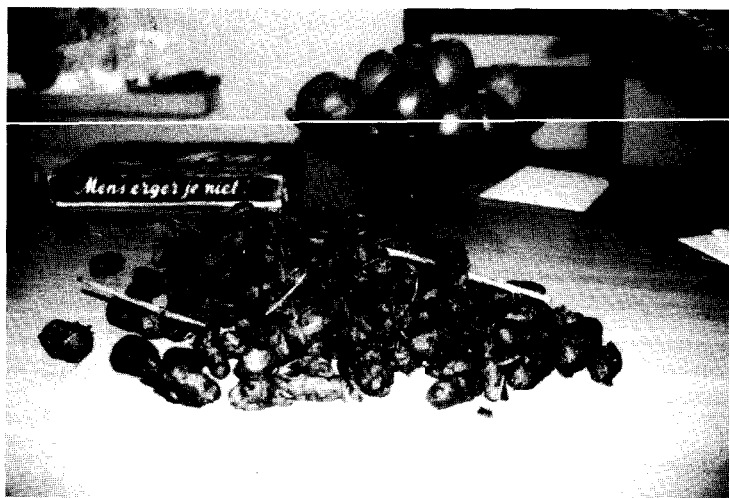

Foto 2. Stapel braakballen van Blauwe Kiekendieven van slaappleats A, klaar om uitgeplozen te worden, verzameld op 2 Februari 1999 te Anderen (Henk Jan Ottens). *Pile of Hen Harrier pellets collected on 2 February 1999 at roost A.*

Resultaten

Aantallen overdag

Van december 1998 tot begin april 1999 verbleven op perceel I en II gemiddeld twee tot vijf Blauwe Kiekendieven. Van december tot 11 januari werden de meeste vogels geteld (tellingen alleen 's middags). Een veel voorkomende samenstelling in deze periode was de aanwezigheid van drie onvolwassen mannetjes, een volwassen mannetje en een onvolwassen vrouwtje. Een periode met sneeuwval op 12 en 13 januari lijkt voor een omslag te hebben gezorgd. Nadien waren de aantallen kleiner. Vanaf 27 januari werd perceel I verdedigd door een onvolwassen vrouwtje en waren op perceel II afwisselend één tot twee onvolwassen mannetjes ter plaatse. Tijdens een laatste telling op 2 april waren op perceel II nog twee onvolwassen vogels ter plaatse (met zekerheid één onvolwassen vrouwtje en waarschijnlijk een onvolwassen mannetje).

Gedrag

De jacht concentreerde zich vooral op het geogste deel van beide graanpercelen. Het omringende gras- en bouwland werd niet of nauwelijks gebruikt. Er werd gejaagd door op kenmerkende wijze op geringe hoogte vliegend de grond af te schuimen of door vanaf de grond of weidepaaltje toe te slaan. Een aantal keren zag ik hoe in het stoppelgedeelte een muis werd gevangen. Op 5 januari sloeg een juveniel mannetje na een abrupte duikeling een muis, verorberde deze en hervatte na vijf minuten de jacht. Het onvolwassen vrouwtje van perceel I ving op 27 januari, gezeten tussen een aantal Zwarte Kraaien, vanaf de grond een muis. Ze kon de muis meteen inleveren bij één van de Zwarte Kraaien.

Naarmate de tijd vorderde, werd het onvolwassen vrouwtje van perceel I steeds territorialer. Dit gedrag werd in december en begin januari, toen nog meerdere vogels aanwezig waren, niet opgemerkt. Met hand en tand begon ze haar activiteitsgebied tegen indringers te verdedigen. Hierbij ging ze voornamelijk tekeer tegen soortgenoten, maar soms werd ook een passerende Buizerd lastig gevallen.

Tekenend voor deze periode is haar gedrag op 31 januari:

16.00 Aankomst en aanvang observaties;

16.05 Onvolwassen ♀ van perceel I zit op weidepaaltje aan rand perceel;

16.52 Vanaf haar zitpost merkt ze een volwassen ♂ op en attaqueert hem direct;

16.55 Terug op paaltje;

16.57 Slaat muis tussen graanstopfels;

17.00 Terug op paaltje;

17.05 Aankomst volwassen ♂ op slaapplaats A, ze blijft zitten;

17.15 Komst juveniel ♂ bij slaapplaats B, wordt onmiddellijk verjaagd;

17.25 Volwassen ♀ weg in slaapplaats A, maar door onvolwassen ♀ weer opgepest;

17.28 Onvolwassen ♀ weg in slaapplaats A, tezamen met ad. ♂, juv. ♂ en ad. ♀.

Aantallen op de slaapplaatsen

Slaapplaats A was het meest in trek. A lag relatief het hoogst en was het minst nat, terwijl in B slechts op droge randjes en op kleine verhogingen geroest kon worden. Door het verspreide slapen kunnen met name in B en C invallende vogels zijn gemist. De maximale aantallen in Tabel 1 kunnen daarom in werkelijkheid wat hoger hebben gelegen. Door de ligging direct langs de verharde weg werd in D niet geroest. Ondanks verschillende controles werden ook nimmer braakballen in D gevonden.

In Tabel 1 staat het aantal slaapplaatstellingen weergegeven. Verschillen tussen maanden kunnen geprononceerd zijn door een onevenredige tijdsinvestering per maand. Toch is duidelijk dat het aantal getelde vogels op de slaapplaatsen afnam in de tijd. Dit was ook te merken aan de afname van het aantal gevonden braakballen.

Op de slaapplaatsen domineerden onvolwassen vogels. Dit zullen vooral dieren zijn geweest die permanent op de twee graanpercelen verbleven, aangevuld met onvolwassen en volwassen soortgenoten uit de omgeving. Van december tot half februari varieerde het aandeel volwassen mannetjes op de slaapplaatsen van 17 tot

38%. Vanaf 12 februari werden geen volwassen mannetjes meer rond de slaappleaatsen gezien. Op 19 maart werden in het geheel geen slapende vogels meer aangetroffen, ondanks de aanwezigheid overdag van een onvolwassen mannetje en vrouwtje. Mogelijk zal de heide op het Westerholt als nieuwe slaappleaats hebben gediend. Meermalen werd gezien dat Blauwe Kiekendieven tijdens slaaptellingen op het laatste moment in de richting van het Westerholt verdwenen.

Tabel 1. Maandelijks overzicht van het aantal tellingen, maximum aantal getelde individuen op de slaappleaats, percentage volwassen mannetjes op de slaappleaats en voedselkeus (alleen braakballen) van Blauwe Kiekendieven bij Anderen in 1998/99. *Monthly number of counts, maximum number counted, proportion of adult males and prey items (pellet analysis only) at the Hen Harrier roost near Anderen in the winter of 1998/99.*

Maand <i>Month</i>	Nov/Dec	Januari	Februari	Maart
Aantal tellingen <i>Number of counts</i>	2	6	3	1
Maximum aantal <i>Maximum N counted</i>	6	11	4	0
Gemiddeld aantal <i>Average N counted</i>	4.5	7.6	3.3	0
% adulte mannetje <i>% adult male</i>	22	33	0	-
Aantal prooien <i>Number of prey items</i>	130	126	32	4
% Veldmuis <i>% Microtus arvalis</i>	91	92	94	0
% vogels <i>% Birds</i>	8	5	6	100

In tegenstellingen tot slaappleaatsen op heidevelden kon het gedrag na het invallen op de slaappleaats worden gevolgd doordat de vogels in een aantal gevallen zichtbaar bleven. Op 27 december leverde dit een aardige waarneming op van drie onvolwassen mannetjes, die de jacht na het invallen in C voortzetten. Voornamelijk stilzittend scharrelden ze af en toe als kippen door het graan om nog een muisje te verschalken.

Voedsel

In totaal werden 292 prooien op naam gebracht, namelijk: 2 Bosspitsmuizen *Sorex araneus/coronatus*, 2 Aardmuizen *Microtus agrestis*, 264 Veldmuizen *M. arvalis*, 1 Dwergmuis *Micromys minutus* en 23 vogels. De Veldmuis is met 90.4% de belangrijkste prooi, gevolgd door vogels met 7.9%. Bosspitsmuis, Aardmuis en Dwergmuis spelen samen met 1.7% een onbeduidende rol in het prooibestand. Deze prooisamenstelling komt vrijwel overeen met het menu verzameld op andere Drentse slaappleaatsen (van Manen 1996). Hier werden in 1989-95 in totaal 1093 prooien gedetermineerd, met Veldmuis (90.9%) en vogels (7.5%) als belangrijkste prooien.

In totaal werden in het veld 12 geplukte vogels gevonden. Deze prooien zijn toegeschreven aan Blauwe Kiekendieven op basis van de manier van plukken. Vaak zaten beide vleugels en poten nog aan het karkas vast en werden de vogels nogal eens verplaatst tijdens het plukken. Dit komt niet overeen met de wijze van plukken door Sperwers en Haviken. Smellekens werden niet in het gebied waargenomen. Bij

de 12 prooien ging het om: 5 Kramsvogels *Turdus pilaris*, 3 Veldleeuweriken *Alauda arvensis*, 2 Merels *T. merula* en 2 Spreeuwen *Sturnus vulgaris*. De aanwezigheid van twee geplukte Merels is een raadsel, de overige soorten waren in grote groepen gedurende de winter aanwezig.

Overige waarnemingen

Naast de Blauwe Kiekendieven waren ook andere soorten permanent aanwezig om te profiteren van de voedselrijkdom. Hieronder volgt een opsomming van de maximale aantallen: Blauwe Reigers *Ardea cinerea* 1-2, Buizerds *Buteo buteo* 3-4, Torenavalken *Falco tinnunculus* 1-2, Veldleeuweriken 500, Spreeuwen 500, Kramsvogels 150, Geelgorzen 50, Rietgorzen 20, Ringmussen 50, Zwarte Kraaien *Corvus corone* 25 en Kauwen *C. monedula* 150.

Als klap op de vuurpijl werd op 20 december en 13 januari zelfs tweemaal een Klapekster *Lanius excubitor* langs perceel II gezien (een Klapekster in cultuurland!). Waarschijnlijk ging het om dezelfde vogel van het Westerholt. Al deze vogels kwamen af op het ongeogoste graan of op de muizen die profiteerden van dat graan. Vooral op het stoppeland waren concentraties holletjes van Veldmuizen te vinden, met soms meterslange loopgangen. In de ongedorste stukken leek de Dwergmuis dominant. Naast veel zichtwaarnemingen werden ook veel uitgezakte nestjes tussen de halmen gevonden.

Foto 3. Mannetje Blauwe Kiekendief (tweede winter) dodelijk verstrikt in prikkeldraad, met op de achtergrond slaappleats A te Anderen, 20 december 1998 (Henk Jan Ottens). *Second-winter male Hen Harrier fatally entangled in barbed wire, with roost A in the background, near Anderen, 20 December 1998.*

Op 20 december vond ik een subadult mannetje hangend in het prikkeldraad langs slaappleats A. Waarschijnlijk is de vogel enkele dagen daarvoor, tijdens het rondvliegen boven de slaappleats, tegen het draad gevlogen en heeft hij zich hierbij dodelijk verstrikt (Foto 3).

Discussie

In het materiaal van Willem van Manen (1996) overheersen op Midden-Drentse slaappleatsen volwassen mannetjes. Echter, naarmate het aantal kiekendieven op zijn slaappleatsen toenam onder invloed van gunstige voedselomstandigheden, daalde het aandeel adulte mannetjes. In de zéér muizenrijke winter van 1989/90 werd het aandeel volwassen mannetjes zelfs door jonge vogels overtroffen. Hier gaat de vergelijking met de situatie in Anderen op. In Anderen was sprake van een overweldigend voedselaanbod en overheersten eveneens onvolwassen vogels op de slaappleatsen. Dat het op deze plek om zeer goede omstandigheden ging, wordt misschien bevestigd door een eenmalige telling op 12 januari op het Hingstveen (de belangrijke slaappleat in het materiaal van Willem van Manen, hemelsbreed op 9.5 km van Anderen). Vier van de vijf vogels die deze avond invielen, waren volwassen mannetjes. Hoewel het hier slechts om één telling gaat, is het wellicht een aanwijzing dat elders het voedselaanbod minder gunstig was.

De situatie in Anderen maakte duidelijk dat onvolwassen vogels uitstekend in staat zijn voedselrijke stukken (Foto 4) te exploiteren en te verdedigen tegen volwassen soortgenoten, terwijl je, hiërarchisch gezien, juist het tegenovergestelde zou verwachten.

Dank

Willem van Manen dank ik voor het uitlenen van zijn telescoop en zijn assistentie tijdens een slaappleatstelling in januari.

Summary: Hen Harriers *Circus cyaneus* foraging and roosting in unharvested barley fields in Drenthe

Hen Harriers wintering in Drenthe normally roost on wet heatherland. Due to abundant rainfall, several fields with barley and beets (c. 3 ha in size) could not be harvested in autumn 1998 and laid fallow throughout winter and early spring. Consequently, Field Voles *Microtus arvalis* and Harvest Mice *Micromys minutus* were very abundant, as were several seed-eating passerines as Skylarks, Starlings, Fieldfares, Yellowhammers, Reed Buntings and Tree Sparrows. The fields attracted up to five foraging Hen Harriers at a time. Up to 12-13 January 1999, an adult male, three immature males and an immature female were present. This situation changed after 12 and 13 January 1999, apparently caused by snowfall, and smaller numbers of Hen harriers used the site. From 27 January onwards, plot I was increasingly defended by an immature female; she evicted trespassers during daytime and thereby proved that immature female Hen Harriers can successfully defend feeding sites against adults. Plot II was alternately used by one or two immature birds, at least one of which was an immature female (the other probably an immature male). Other birds apparently hunted elsewhere and used the site only for roosting (Table 1). Throughout winter 1998/99, immature birds were more numerous than adults (the latter mostly males); after 12 February adult males were completely absent. The roost was deserted from 19 March onwards, despite the presence of an

immature male and ditto female during daytime. A second-winter male got fatally entangled in barbed wire at the roost (Foto 3).

Pellet analyses showed that Field Voles constituted the main prey: 264 *Microtus arvalis*, 2 *M. agrestis*, 2 *Sorex araneus/coronatus*, 1 *Micromys minutus* and 23 birds. Twelve pluckings added 5 *Turdus pilaris*, 3 *Alauda arvensis*, 2 *T. merula* and 2 *Sturnus vulgaris* to the list of prey items.

Literatuur

Forsman D. 1993. Roofvogels van Noordwest-Europa. GMB Uitgeverij, Haarlem

van Manen W. 1996. Demografie en voedsel van overwinterende Blauwe Kiekendieven *Circus cyaneus* in Drenthe. *Limosa* 69: 9-12.

Adres: Boterakker 15, 9451 GS Rolde.

Foto 4. Detailopname van een ongedorst perceel met gerst in de sneeuw te Anderen, 9 februari 1999 (Henk Jan Ottens). *Part of the unharvested barley field in the snow, Anderen, 9 February 1999.*

Herkansing voor een Havik *Accipiter gentilis*

Arjan Dekker

Het inventarisatieseizoen 1999 leverde rond Emmen 19 succesvolle haviksnesten en 59 geringde jonge Haviken op. Hiervan waren er 28 van het mannelijke geslacht en 31 van het vrouwelijke, wat neerkomt op een percentage van 47% mannetjes. Zoals iedereen weet die regelmatig nesten controleert, kom je soms kneusjes tegen waarvan de toekomstperspectieven niet al te gunstig zijn. Nu zijn wij tegen gehannes als bijvoeren, jongen thuis opkweken en al dat gedoe. Soms halen de jongen het, soms niet. Maar, er bestaan uitzonderingen. Dit verhaal gaat over zo'n uitzondering.

Op 5 juni 1999 beklom ik een haviksnest in het Valtherbos, waarin vier jongen zaten. Het bleken allemaal wijven te zijn. De leeftijd op grond van de vleugellengte was 25, 24, 22 en 18 dagen. De drie oudste jongen wogen ongeveer 100-150 gram minder dan hun even oude leeftijds- en seksegenoten op andere nesten. Het jongste jong woog 400 gram, bijna 300 gram onder het normale gewicht. Haar temperatuur lag ver beneden de 41°C. Ze lag er dan ook voor pampus bij en was druk doende dood te gaan. Op zo'n moment kun je maar twee dingen doen: haar nog een kans geven of er meteen een eind aan maken, want haar laten creperen vind ik zelf niet kunnen. Besloten werd haar een kans te geven, al leek die op dat moment heel erg klein (Foto 1). Gedurende de namiddag tegen Oscar's warme buikje begon ze op te knappen. Haar temperatuur steeg en de ogen gingen weer een beetje open.

Foto 1. Jonge vrouw Havik van c. 18 dagen met bijna-dood ervaring, Valtherbos, 5 juni 1999 (Oscar Vedder). *Female Goshawk of c. 18 days old with near-death experience, Valtherbos, 5 June 1999.*

Na twee weken in het opvangcentrum van Geert Spang te hebben vertoefd, werd het tijd haar terug te zetten in een haviksnest met even oude jongen. Hiervan waren er twee, die beide op 21 juni één jong en een niet-uitgekomen ei hadden. Helaas bleek op 18 juni dat beide nesten waren mislukt. Dilemma: de overige haviksnesten bezaten alleen jongen met een minimaal leeftijdsverschil van een week ten opzichte van onze vogel. Haar bijplaatsen in een nest met oudere havikskuikens zou nadelig kunnen uitpakken en dat was iets wat we sowieso wilden voorkomen. In een nest met oudere jongen zou alle moeite wel eens voor niets kunnen zijn geweest omdat deze groter en sterker zijn. Een week leeftijdsverschil is niet niks voor een Havik in de groei! Daar kwam bij dat de oudere Haviken 5-6 weken oud waren en bij beklimming van de nestboom alle kanten op zouden knallen. Terugplaatsen in haar oorspronkelijke nest leek ons niet zo slim, omdat daar juist de problemen begonnen waren. Uiteindelijk is ze op 18 juni in een buizerdnest bijgeplaatst. Hierin waren vier eieren gelegd waarvan er drie waren uitgekomen. De drie buizerdvrouwtjes op dit nest waren die dag 29, 33 en 33 dagen oud en wogen resp. 890, 950 en 840 gram. Onze Havik was toen 30 dagen oud (Foto 2). In de weken hierna ben ik geregeld wezen controleren, maar alles verliep goed. De vier vogels zijn uitgevlogen en op 14 juli heb ik de Havik voor het laatst horen roepen. Ook haar drie zusters in het Valtherbos zijn ten slotte goed uitgevlogen.

Foto 2. Hetzelfde vrouwtje Havik na haar revalidatie bijgeplaatst op een buizerdnest, staand tussen drie jonge Buizerds, bij Achterste Erm, 18 juni 1999 (Arjan Dekker). *The same female Goshawk, switched to a Common Buzzard nest after her rehabilitation, standing amidst three Buzzard nestlings, Achterste Erm, 18 June 1999.*

Nu komt de vraag naar voren of plaatsing in een buizerdnest wel goed was om te doen. Als eerste vroegen wij ons af wat voor een effect de Havik op de Buizerds zou hebben. Aangezien dit seizoen de Buizerds in ons gebied het zeer goed deden (39 succesvolle nesten met 94 uitgevlogen jongen), maakten we ons niet al te druk over de conditie van de oudervogels en de jonge Buizerds. Misschien zal die iets zijn afgenomen, maar ik betwijfel of de extra inspanning voor het voeden van een vierde snavel de overlevingskansen heeft beïnvloed. Een mogelijk nadeel zagen we voor de jonge Havik na het uitvliegen. Aangezien haar lichaamsbouw en leefwijze (instinctief) zijn ingesteld op vogeljacht, is het een rare gewaarwording te moeten groeien tussen 'slome' muizenvangers. Hopelijk krijg ik over tien jaar nog eens terugmelding van haar.

Nog even iets om recht te zetten. Door een misverstand verkeerde Alex in z'n stukje 'Vrouwenmoed' in de vorige Takkeling in de veronderstelling dat het jongste havikjong niet was gesekst. Dit was echter wel het geval, maar omdat ze pas 14 dagen oud was, wilden we toch liever even dubbelchecken om er zeker van te zijn. Dat ging dus mooi niet door.

Summary: Another chance for a Goshawk *Accipiter gentilis*

A dying Goshawk nestling (Photo 1), the youngest of four females, was taken into custody, rehabilitated and after two weeks (at the age of 30 days old) replaced into a Buzzard nest with three female nestlings of 29-33 days old (Photo 2). The bird fledged successfully.

Adres: Meeuwenderbaan 6a, 9724 GV Groningen.

Naschrift Rob Bijlsma: bovenstaand verhaal is niet opgenomen om als voorbeeld voor anderen te dienen. Sterker nog, de WRN is bepaald geen advocaat van het opkweken van ten dode opgeschreven nestjongen. Nestcontroleurs moeten registreren, niet ingrijpen. Wel was ik verbaasd over de veerkracht van het bijna-dode jong. Zelf heb ik jonge Buizerds in tijden van voedseltekorten er heel lang over zien doen om dood te gaan, maar eenmaal op zijn zij liggend heb ik zo'n jong nooit zien recupereren. In dit soort gevallen zijn wij voorstander van de 'derde weg', het laten creperen. Door Arjan weliswaar terzijde geschoven als 'niet kunnen', maar in werkelijkheid de enige oplossing. Het is een volkomen natuurlijke manier van selectie (sterker nog: de belangrijkste doordoorzaak), en wie zijn wij dat we daarop moeten ingrijpen. Het oogt niet fijn, maar daar moet je maar tegen kunnen als je je bezig houdt met de bestudering van wild levende dieren.

Verder is het niet zo dat een door een Buizerd grootgebrachte Havik van vader en moeder Buizerd les krijgt in jagen. Nee, de ouders verminderen geleidelijk de prooiaanvoer (doen havikouders ook), waardoor het jong langzaam wordt gedwongen zelf op jacht te gaan. Tegen de tijd dat het jong de wijde wereld ingaat, meestal zo'n 5-7 weken na het uitvliegen, is de ingebakken manier van jagen al enigszins ontwikkeld. Zo niet, dan is het vlot gedaan met het jong. Niet voor niets is de sterfte in de eerste maanden na het uitvliegen zo hoog.

Vreemde broedplaatsen van roofvogels: grondnest van Buizerd *Buteo buteo* en vijzelnest van Torenvalk *Falco tinnunculus*

Jan van der Sluis

Van veel vogels is bekend dat ze soms op vreemde plaatsen broeden, danwel proberen te broeden. Er zijn vogels die hun nest bouwen op rijdend materieel dat een dag of wat stilstaat. Bij de roofvogels zagen we Torenvalken die achter het uilenbord van een boerderij broedden, en ook wel tussen het rietdek en de dakpannen een plaatsje zochten als er een dakpan in de buurt van de nok miste. Hieronder volgen een paar gevallen van vreemde nestplaatsen die we dit jaar tegenkwamen in Friesland.

Bruine Kiekendief annex Buizerd

Een boer zag bij het bewerken van het land regelmatig een grote roofvogel bij een dam vandaan komen als hij daar in de buurt kwam. De vogel had wat takjes en gras bij elkaar gehaald en had daarvan een nest gebouwen op de grond vlak naast een landbouwhek. Nadat de vogel met succes de eieren had bebroed, waren er op 18 mei twee mooie jonge roofvogeltjes van twee dagen oud te bewonderen. Doordat de boer er in zijn kennissenkring over vertelde, werd hij er door iemand die een dialezing van ondergetekende had gezien op attent gemaakt dat die 'Bruine Kiekendieven' (want dat zouden het wel wezen) geregistreerd en geringd moesten worden. Omdat ik niet beter wist dan dat het Bruine Kiekendieven waren, heb ik er in eerste instantie niet verder naar om gekeken. Het is mij bekend dat deze soort wel vaker op iets afwijkende plaatsen op de grond broedt. Op 8 juni zijn we erheen gegaan om de vogels te ringen. De vogels zouden dan 23 dagen oud zijn. Toen mijn vrouw Geertje en ik bij de boer kwamen, vertelde hij dat één van de twee jongen na 1-2 weken was doodgegaan.

De zoon van de boer wilde ons wel de plek aanwijzen waar de vogel zat. De landbouwwerkzaamheden waren gewoon doorgedaan. Er was gemaaid en het gras was opgehaald. Daarna liepen er nog koeien rond. Bij het hek was keurig een hoekje gras blijven staan, afgezet met stroomdraad. In de buurt gekomen van de dam met hek pal naast een tochtsloot vloog er een Buizerd weg. Ongerustheid en vertwijfeling sloegen even toe. Was dit een Buizerd die een 'gemakkelijke' prooi zag, of ... Bij het nest aangekomen zagen we tot onze verbazing en opluchting een prachtige jonge Buizerd ons aankijken. Omdat we hier natuurlijk niet op hadden gerekend, moesten we even terug naar de auto om de camera op te halen. Een grondnest van een Buizerd kom je tenslotte niet iedere dag tegen. De jonge Buizerd is geringd en uitgebreid op de foto gezet. Op de frontispiece (pagina 146) is goed te zien hoe het landschap eruit

ziet op de plaats waar de Buizerd zijn nestplaats had gekozen: een karakteristiek Fries veenweidegebied met een wijdse horizon en alleen rond de boerderijen bomen.

Foto 1. Buizerdjong (23 dagen) op grondnest in weiland, Hommerts, 18 juni 1999 (Jan van der Sluis). *Common Buzzard (23 days old) on ground nest in meadow, Hommerts, 18 June 1999.*

Torenavalk

In de buurt was de biddende Torenavalk al een paar keer eerder opgevallen als ik er in de auto langsreed. Het vinden van de broedplaats moest, dacht ik, niet al te moeilijk zijn. Bij de boerderij waar ik de Torenavalk de laatste keer zag, was een kraaiennest met grote jongen die vrij snel zouden uitvliegen. De Torenavalk die telkens luid kekkerend in de buurt van dat nest zweefde, zat volgens mij te wachten om het nest over te nemen. Op en om de boerderij zag ik geen andere mogelijke nestplaats. Toen we na ongeveer zeven weken, op 15 juli, in de buurt van de boerderij kwamen, zijn we maar eens gaan kijken of de Torenavalken daadwerkelijk het nest hadden overgenomen. Tot onze verbazing vlogen er al een heleboel Torenavalken rond. Het vrouwtje voerde twee jongen op de schoorsteen. Een jong zat op de nok van de boerderij en een ander jong zat in de bomen. Het mannetje kwam ook net aangevlogen en voerde het vijfde jong in ... de oude niet meer in gebruik zijnde transportvijzel waarmee vroeger de mest naar de mestvaalt werd vervoerd. Doordat de vijzel onder een hoek stond, was er aan de achterkant van de vijzelbladen een horizontaal plaatsje waar de vogels hadden gebroed. Dit vijfde jong is door ons nog van een ring voorzien.

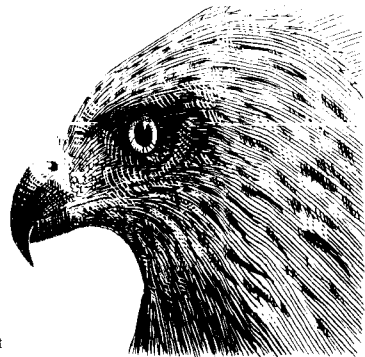
Foto 2. Nest van Torenvalk in landbouwwijzel, Hommerts, 15 juli 1999 (Jan van der Sluis). *Nest site of Kestrel in disused agricultural machinery, Hommerts, 19 juli 1999.*

Summary: Unusual nesting sites of raptors: ground-nest of Common Buzzard *Buteo buteo* and Kestrel *Falco tinnunculus* nest in disused agricultural machinery

A Common Buzzard was found nesting on the ground in a meadow, close to a gate (see also frontispiece). The nest was made of twigs and straws, contained two nestlings of c. 2 days old on 18 June, one of which survived at least till ringing on 8 June.

A Kestrel nested in a piece of disused farming equipment, formerly used to transport manure. This pair had 5 nestlings, one of which could be ringed on 15 July; the other birds had already fledged.

Adres: Jonker Rispenstraat 21, 8651 BJ IJlst.

Tekening: Gilbert van Avermaet

Slechtvalk *Falco peregrinus* geschoten in Limburg

Frans van den Brink

Recentelijk is gebleken dat in het Midden-Limburgse grensgebied nabij Koningsbosch op 14 juli 1999 een jonge Slechtvalk is geschoten. De vogel was één van de vier jongen van het DSM-broedsel te Geleen van dit jaar; deze jongen werden op 8 mei 1999 geringd. Op 14 juli zagen voorbijgangers de gewonde Slechtvalk op de grond zitten. Bij nadering vloog hij niet op. Een lid van de Vogelwerkgroep 'de Haeselaar' te Echt werd in de late avond gewaarschuwd en heeft de valk onder zijn hoede genomen. De volgende dag werd in het Natuurhulpcentrum te Opglabbeek in België een forse ontsteking aan de rechtervleugel vastgesteld. Een röntgenfoto gaf geen verder onheil te zien. Een antibioticumkuur deed wonderen en op 9 augustus wilde men de vogel 'gezond' verklaren. Maar tot ieders verbazing was aan de linkervleugel een klein gezwel ontstaan en werd opnieuw een kuur gestart. Bij röntgencontrole op 13 augustus bleek bovendien het bot bij de handpennen te zijn gebroken door een hagelkorrel die nog aanwezig bleek te zijn in het spierweefsel. Volgens Peter van Geneijgen van de Werkgroep Slechtvalk Nederland (WSN) kan een Slechtvalk met zo'n breuk bij voldoende thermiek nog 1-3 km zweven, maar eenmaal aan de grond is opstijgen onmogelijk. Het bot is inmiddels gezet, maar herstel en revalidatie van de vogel zullen minimaal drie maanden langer gaan duren. De leden van de Vogelwerkgroep 'de Haeselaar' en de WSN zijn verbijsterd over het vastgestelde delict. De schutter is blijkbaar (?) onbekend met de gevolgen van dit strafbare feit door op deze wijze een strafblad (voor het plegen van een economisch delict) en een boete van maximaal f25.000 te riskeren en ons allen te beroven van een zeldzame en spectaculaire roofvogel. Pas sinds 1991 broedt de Slechtvalk weer in Nederland, na incidentele broedgevallen eerder deze eeuw. In 1991 werd een hoge nestkast op de EPZ-centrale bij Maasbracht bezet. Hier broedt de Slechtvalk sindsdien elk jaar. Vanaf 1996 broedt de Slechtvalk op het terrein van DSM te Geleen. Dankzij de niet aflatende zorg van de WSN en de industriële huisbazen is het tot zover gekomen. Wij zijn veel dank verschuldigd aan het Natuurhulpcentrum in Opglabbeek, dat in hun voortreffelijk ingerichte accommodatie kosteloos hulp verleent aan zieke en gewonde dieren aan beide zijden van de grens.

Summary: Peregrine Falcon *Falco peregrinus* shot in Limburg

In central Limburg, a juvenile Peregrine was found on the ground on 14 July 1999, unable to fly. The bird was ringed in 1999 as one of four nestlings from a nestbox on an industrial site in southern Limburg. X-rays showed that the bird was incapacitated by leadshot; its revalidation will take at least three months.

Informatie:

*Werkgroep Slechtvalk Nederland, Peter van Geneijgen (voorzitter), 026-4421626
Vogelwerkgroep 'de Haeselaar', Frans van den Brink (voorzitter), 0475-301986*

Cursus herkenning en opsporing van roofvogelvervolging voor politiemensen

Bert Verboog

Sinds een jaar vertegenwoordig ik in de Achterhoek de Werkgroep Roofvogels Nederland. Daarnaast ben ik werkzaam als politiemans. Maria vroeg mij een eendaagse cursus te organiseren voor politiemensen en BOA's in mijn politieregio (Noord- en Oost-Gelderland). Dergelijke cursussen zijn al eerder elders in het land gehouden.

Het was mij in dat ene jaar steunpunt WRN al duidelijk geworden dat er bij de politie behoefte was aan meer kennis op het gebied van roofvogelvervolging. Bij het wegvallen van de veldpolitie na de reorganisatie was een aantal van deze mensen weliswaar opgegaan in de reguliere politie, maar de meeste 'groene' kennis was verloren gegaan. Zodoende bestond het veldtoezicht bij de gratie van enkele hobbyisten. Bij de meeste politiemensen heeft dit soort zaken nog maar bitter weinig prioriteit. Ook onkunde en soms gewoon desinteresse spelen mee.

Er lag dus een schone taak voor de enkele politiemensen die wel zijn geïnteresseerd in de 'groene' kant van het politiewerk. Gelukkig zijn er in het land nu enkele politiemensen die zich hard maken voor de roofvogels en zich daarin gesteund weten door de mensen van de Algemene Inspectie Dienst (AID).

Zodoende heb ik op 14 september 1998 een cursus georganiseerd voor in totaal 50 politiemensen en BOA's uit de hele regio. De cursus werd verzorgd door Jan Leenhout en Hugh Jansman. Voor een aandachtig publiek vertelde Jan naar aanleiding van een concreet geval van vervolging hoe zoiets door de politie zou kunnen worden opgelost. Daarna liet Hugh zien hoe de diverse roofvogels er uitzien en vertelde hij met behulp van een diaserie hoe vervolging kon worden herkend. Deze cursus is bijzonder goed ontvangen door de aanwezige mensen.

Naar aanleiding van deze dag heb ik contact gelegd met de roofvogelwerkgroep uit Winterswijk. Het was namelijk de bedoeling dat er nog een vervolg zou komen in de vorm van een veldexcursie. Zeker voor politiemensen is het leerzaam om ook eens in het veld te zien waar mensen van de WRN mee bezig zijn. Ik moet zeggen dat ik hierbij uitstekend ben geholpen door de mensen uit Winterswijk en wil hen daarvoor vanaf deze plaats hartelijk bedanken. We hadden het zo geregeld dat een groep politiemensen op een zaterdag mee kon terwijl de WRN'ers bezig waren met het inventariseren en ringen. Ik heb gemerkt dat het zien van een jonge Havik van dichtbij een diepe indruk maakte. En ik praat hier over ervaren mensen in het veld. Tijdens deze excursie zijn ook contacten gelegd tussen WRN'ers en plaatselijke politiemensen. Ik ben ervan overtuigd dat dit van groot belang is. Ik wist al dat die contacten in het algemeen niet zo goed zijn. Men kent elkaar niet. Inmiddels word ik zelf steeds vaker gebeld over verdachte zaken nu men weet dat ik mij met het bestrijden van vervolging bezighoud. Het lijkt daarom of het aantal gevallen van

vervolging stijgt. Ik hoop dat dat komt doordat er meer bekendheid aan wordt gegeven.

Verder is het van belang ook de rest van de politiemensen bekendheid te geven aan dit onderwerp. Ik wil dit doen door op korpsen voorlichting te gaan geven. Het is belangrijk dat er binnen al die korpsen mensen komen die bij de zaak betrokken zijn. Aan de politiebureaus worden vrij veel dode roofvogels gebracht. Het is ten eerste van belang dat men weet welke vogel men voor zich heeft. Verder kan men leren om grofweg te zien of er wel of niet van vervolging sprake is.

Ik weet dat er in het land meer politiemensen zijn die zich bezighouden met roofvogels. Ik hoop dat ze zich door dit stukje gesteund voelen in hun werk. Het is soms moeilijk om jullie korpsleiding te overtuigen van het belang ervan. Laat je daardoor echter niet uit het veld slaan. Roofvogelvervolging is vaak niet het grootste deel van jullie werk, maar het is belangrijk dat je het in voorkomende gevallen op een professionele manier kunt afhandelen.

Voor informatie:

Bert Verboog

Telefoon werk: 0573-299299

Telefoon thuis: 0573-256654

Email: BertVerboog@wxs.nl

Takkelingen van de Havik, Diemerzeedijk, 7 juli 1996 (Nirk Zijlmans). *Goshawk branchlings, Diemerzeedijk, 7 July 1996.*

Oproepen en mededelingen

Gouden Lepelaar

Beste mensen, allemaal hartelijk gefeliciteerd: we hebben de Gouden Lepelaar gewonnen! Het zit zo: ik werd opgebeld met de mededeling dat het bestuur van Vogelbescherming had besloten dat ik dat ereteken zou krijgen. Dat is natuurlijk ontzettend aardig, maar eerlijk gezegd vind ik al dat prijzengedoe wat overdreven. Zeker in dit geval. Er zijn zoveel mensen binnen de WRN die zich het vuur uit de sloffen lopen. Het is niet fair dat er daarvan één wordt uitgelicht. Ik heb dat heel vriendelijk gezegd, en gevraagd of de hele WRN, als organisatie, voor de onderscheiding in aanmerking zou kunnen komen. Vogelbescherming heeft het opgezocht in de paperassen, maar dat bleek niet mogelijk. De Gouden Lepelaar hoort aan één persoon te worden opgehangen, letterlijk en figuurlijk. Het compromis was, dat ik het speldje zou aannemen en dat in het persbericht zou worden opgenomen, dat de Gouden Lepelaar 1999 ook beschouwd wordt als blijk van waardering voor het werk van de hele roofvogelgroep. En aldus geschiedde (zie laatste regels artikel). Een mooie opsteker voor ons allemaal. Vogelbescherming bedankt!

Gouden lepelaar voor ^{LC} Maria Quist Appelscha ¹⁶⁻⁹⁻¹⁹⁹⁹

Maria Quist uit Appelscha, coördinator van de Werkgroep Roofvogels Nederland, is door Vogelbescherming Nederland onderscheiden met de gouden lepelaar. Ze kreeg de speld uitgereikt door voorzitter Rie de Boois en directeur Eric Wanders van Vogelbescherming. Het ereteken is bedoeld voor mensen die zich buitengewoon inzetten voor de bescherming van vogels. Daar is bij Quist zeker sprake van, meldt Vogelbescherming, omdat ze de motor achter de roofvogelwerkgroep is en bovendien veel vrijwilligers weet te inspireren.

Al vele jaren inventariseert de werkgroep de roofvogels in ons land. Tegelijk wordt de illegale vervolging van de dieren in kaart gebracht om samen met politie en Algemene Inspectiedienst de vogels beter te kunnen beschermen. Dat leidt volgens Vogelbescherming tot goede resultaten. De aan Quist uitgereikte gouden lepelaar wordt tegelijk beschouwd als blijk van waardering voor het werk van de roofvogelwerkgroep.

<http://members.tripod.lycos.nl/wrn>

Het heeft lang geduurd, maar het is er dan toch van gekomen. We zitten op internet met een eigen website. We zijn nog maar net begonnen en er moet nog van alles aan gebeuren. De website is gemaakt door Michel Klemann en wordt bijgehouden door Kees Bakker uit Gasteren.

Top of Holland Vogelfestival

Nog meer goed nieuws. Afgelopen zomer werden we uitgenodigd om met onze WRN-kraam aanwezig te zijn tijdens het Top of Holland Vogelfestival, dat gehouden werd op 27, 28 en 29 augustus in het Lauwersmeer. Graag natuurlijk! Een hele ploeg WRN-vrijwilligers bemande en bevrouwde tijdens die dagen onze informatie- en verkoopstand.

Voordien was ons meegedeeld dat er een veiling zou worden gehouden van Wildlife Art en natuurfoto's, evenals een verloting. Na overleg was de organisatie het er over eens dat de opbrengst daarvan zou gaan naar...de WRN! Hoewel het bezoekersaantal enigszins tegenviel, bleek na aftrek van kosten, een bedrag beschikbaar te zijn van f7.500,-! Het geld wordt aan het eind van het jaar officieel aan de WRN overhandigd. In overleg met de organisatie van het Vogelfestival wordt het besteed aan een boekje, special voor kinderen, over de Wespendif. Het boek wordt geschreven door de WRN-huisschrijver, Rob Bijlsma. U hoort er nog van.

Jeanette en Hannie gáán er voor.

Nestkaarten 1999

Ja...de tijd van het ploeteren achter het bureau is weer aangebroken. Opsporen en controleren van roofvogelnesten is leuk, maar zonder administratie heeft het weinig zin. Veel mensen hebben hun kaarten al ingevuld en opgestuurd. Zo niet: zet er dan vaart achter, omdat anders het jaaroverzicht voor de eerste Takkeling van 2000 vertraging oploopt. De kaarten kunnen gratis worden verstuurd naar SOVON, Antwoordnummer 2505, 6573 ZX Beek-Ubbergen, of anders (niet gratis, maar gewoon postzegels plakken) naar Rob Bijlsma, Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse. Alle kaarten komen uiteindelijk bij mij (Rob) terecht.

Recente roofvogelliteratuur

Rob G. Bijlsma

Aparacio J.M. 1999. Intraclutch egg-size variation in the Eurasian Kestrel: Advantages and disadvantages of hatching from large eggs. *Auk* 116: 825-830.

Torenvalken kunnen het uitkomen van hun eieren synchroniseren door eieren van afnemende grootte te leggen en door het moment van broeden uit te stellen tot het legsel compleet is.

Arbeitsgemeinschaft Biologischer Umweltschutz im Kreis Soest e.V. 1999. Schutzprogramm für Wiesenweihen und Rohrweihen in Mittelwestfalen -Jahresbericht 1998-. ABU, Bad Sassendorf (Teichstraße 19, 59505 Bad Sassendorf-Lohne). 48 pp + bijlages.

Niet alleen in Nederland zijn vogelaars druk in de weer met het opsporen en redden van kiekendieven broedend in akkergewassen. De Duitse werkgroep ABU volgde in 1993-98 resp. 44, 39, 39, 40, 41 en 37 broedparen in centraal-Westfalen. Van de 45 nesten (inclusief vervolgbroedsels) in 1998 waren er slechts 15 succesvol. Jongental/paar varieerde van 2-5 (gemiddeld 3.1/succesvol paar, n=15). De meeste nesten vlogen enkele dagen vóór de oogst uit. In totaal vlogen er in 1993-98 146 mannetjes en 148 vrouwtjes uit (daarvan 17 gekleurringd). Bevat ook informatie over Bruine Kieken en de controverser boerene-natuurbeschermers (die daar heel wat scherper op de snee wordt uitgevochten dan in Nederland).

Bayle P. 1999. Preventing birds of prey problems at transmission lines in western Europe. *J. Raptor Res.* 33: 43-48.

Overwegend gegevens uit Duitsland, Frankrijk (met details uit omgeving van de Crau) en Spanje. Lokaal enorme invloed op roofvogels. Voorstellen om sterfte door hoogspanningsleidingen te voorkomen.

Beckers P. & van der Laak R. 1999. Aantalsontwikkeling en broedsucces van roofvogels in Limburg in 1989-1998. *Limburgse Vogels* 10: 73-82.

Een samenvatting van het jarenlange onderzoek naar roofvogels in Midden-Limburg, inclusief dichtheden, broedsucces (per succesvol paar) en verstoring. Ook in Limburg is de Buizerd sterk toegenomen; Figuur 5 met aantallen over 1987-96 spreekt van Limburg (aantal geschat op 730 paar door Van Noorden & Schols in zelfde nummer van *Limburgse Vogels*), maar bedoeld is waarschijnlijk Midden-Limburg (400-500 paar in 1993-96). Nestverstoringen bij de Havik (1987-86) worden geschat op 11.3% van het aanwezige aantal paren, tegen 3.5% bij de Buizerd. In absolute zin blijft het aantal verstoringen gelijk, relatief gezien neemt het af.

Bekhuis J., Hustings F. & van Winden E. 1999. Zeearenden in Nederland in 1945-1997. *Vogeljaar* 47: 145-153.

Overzicht van de waargenomen Zeearenden in Nederland in 1945-96. Tot en met de strenge winter van 1978/79 schommelde het aantal overwinteraars jaarlijks tussen 1 en 4, daarna toenemend naar jaarlijks 4-12 ex. Maxima in de winters van 1983/84 (12 ex.) en 1995/96 (11 ex.). Tot en met halvervege de jaren zeventig verspreid over hele land, in 1975 '86 sterke concentratie rond Oostvaardersplassen, daarna vooral Oostvaardersplassen en Biesbos/Haringvliet. De meeste arenden komen in de loop van oktober Nederland binnen; grootste aantallen worden hartje winter gezien (november-februari). Veel arenden zijn honkvast. Verder overzicht van de ontwikkelingen in de buurlanden, herkomst van onze overwinteraars (allegaartje van Finse, Noorse, Zweedse en Duitse vogels), en de potentie om zich als broedvogel in Nederland te vestigen (weinig kans op korte termijn, al kan Nederland wel in belangrijkheid toenemen als overwinteringsgebied).

Bes H. 1999. Sperwers in ons werkgebied. *Aves Visum* 76: 33-35.

In omgeving Bleiswijk eerste broedgeval in 1993 (Lage Bergse Bos, 20 jaar oud). In 1994 vrouwtje op beginnest in Hoge Bergse Bos en territorium in Bleiswijkse Zoom. In 1995 mislukte broedgeval

op eiland LBB. Jong vrouwtje vestigde zich in klein bosje bij Berkel (5 eieren, 4 jongen). In 1996 paar in Schiebroekse Park (nest viel, 4 jongen op hoop bladeren gezet en goed uitgevlogen); 300 m verderop vlogen min. 3 jongen uit. Verder broedgeval in Bleiswijkse Zoom. In 1997 mislukte Bleiswijkse Zoom in eifase. Verder 3 paren baltsend boven LBB, 1 paar bij Berkel-dorp. In totaal 5 nesten (resp. 4, 3, 0, 2 en 3 jongen). In park Laag Zestienhoven nog een nest en in omgeving Zoetermeer op 3 plekken bedelende jongen of balts.

Biemans J. 1999. Opnieuw twee succesvolle broedsels van slechtvalken in Limburg. Slechtvalk Nieuwsbrief 5(1): 7.

Nadere uitwerking van beide broedgevallen. Op 14 juli wordt 1 van de vrouwtjes van het DSM-terrein 10 km ten oosten van Sittard gevonden met ontsteking aan polsgewricht (830 gram; zie elders in deze Takkeling bij Frans van den Brink). Naar asiël gebracht. Prooien van de Maas-valken: 8 Postduiven, 5 Spreeuwen, 2 Gierzwaluwen, 1 Merel, 1 Huismus, 1 zangertje (?).

Boer P. de & van Dijk J. 1999. Groningse slechtvalken prefereren kraaiennest boven kast. Slechtvalk Nieuwsbrief 5(1): 7-9.

Sterfte van 2 van de 4 jongen door locatie van kraaiennest onder spant, waardoor waterval op de jongen viel. Na verplaatsing en toevoeging rooster onder nest goed uitgevlogen. Prooien: 10 Spreeuwen, 9 Oeverlopers, 8 Postduiven, 5 Goudplevieren, Tureluurs en Groenpootruiters, 3 Rosse Grutto's en Zanglijsters, 2 Kieviten, Sierduiven, Kramsvogels en Huismussen en 1 Sperwer, Zilverplevier, Watersnip, Houtsnip, Grutto, Regenwulp, Kanoet, Turkse Tortel, duif, Gele Kwikstaart en Koperwiek.

Burton N.H.K. & Burton P.J.K. 1999. Common Kestrels feeding on carrion. Brit. Birds 92: 366-367.

Kaalgepikte kop Blauwe Reiger gevonden in nestkast (14 juli 1992) en vrouwtje Torenvalk opgejaagd bij karkas van Zilvermeeuw (25 februari 1996). In laatste geval al dagenlang vorst- en sneeuwvrij weer.

Clark W.S. 1999. A field guide to the raptors of Europe, the Middle East and North Africa. Oxford University Press, Oxford. ISBN 0 19 854662 (Hbk), 0 19 854661 (Pbk). Gebonden £55.-, paperback £22.-. xxiv + 371 pp.

Wat valt er op het gebied van de roofvogelherkenning nog toe te voegen aan de recente publicaties van Forsman en Génsbøl (beide besproken in eerdere Takkelingen)? Een beetje slimme uitgever weet daar het antwoord op: voeg extra soorten toe (in dit geval Dark Chanting Goshawk, Crested Honey Buzzard, Rüppell's en Lappet-faced Vulture, Bald Eagle, Pallas's Fish Eagle, Bateleur, Tawny en Verreaux's Eagle, Sooty Falcon, Amur Falcon en American Kestrel). Binnenkort komt daar nog het zich eindeloos voortslepende boek van Ferguson-Lees *c.s.* overheen met de roofvogels van de wereld. Totale gekte! Zeker als je de bezopen prijs van £55.- voor de gebonden editie van het onderhavige boek ziet (Forsman, gebonden en wel, kost £29.95). Wat heeft Clark ons meer te bieden dan we nu al hadden met Forsman, behalve die extra soorten?

Clark's boek is anders -meer algemeen- georganiseerd; Forsman voor de specialisten, Clark voor de gevorderde roofvogelaar. Na een minimale introductie volgt een sectie met kleurplaten, geschilderd door N. John Schmitt (Amerikaan zonder veldervaring in Europa, platen geschilderd aan de hand van foto's, beschrijvingen en correcties door Clark, geen slimme aanpak voor een veldgids). Het middendeel bestaat uit soortbeschrijvingen zonder platen, georganiseerd rond beschrijvingen van het verenkleed naar leeftijd en/of geslacht, ongebruikelijke kleden, vergelijkingen met soorten die er op lijken, beschrijving van de vliegwijze, rui (summier en globaal, nogal wat fouten), gedrag, status en verspreiding (met kaartjes uit *Birds of the Western Palearctic*, bijgewerkt aan de hand van de Europese Broedvogelatlas), bric-à-brac toevoegingen (waaronder etymologie!) en maten. In een bijlage staan kleurenfoto's (3-6 per soort), zonder aanduiding van plaats en datum.

Eerlijk gezegd ben ik teleurgesteld in deze gids. Als je dan toch bijna 200 gulden vraagt, maak dan een gids waar de platen bij de soorten staan en waar de kunstenaar goede veldervaring heeft. De platen zijn niet slecht, maar toch fouten in verhoudingen (kiekendieven, Sperwer, Bateleur, om

enkele te noemen) en kleuren zijn soms vlak of bizar (Havik, staart juveniele Sperwer). De verdeling van tekeningen/soorten over de pagina is onhandig voor een veldgids. Bronnengebruik is eenzijdig, daardoor cruciale informatie over het hoofd gezien (kleed- en iriskleurveranderingen met vorderende leeftijd, gebaseerd op populatieonderzoek). Waarom albino's en bleke vogels nadrukkelijk vermeld moeten worden, ontgaat met (zeker waar de gewone beschrijvingen uitgebreider hadden gekund). Rui wordt stiefmoederlijk behandeld, een onderwerp zó complex bij roofvogels dat je het uitgebreid behandelt of anders niet; Forsman besteedt hier terecht veel aandacht aan). Beschrijving van gedrag bevat obligate informatie en voegt weinig toe. Het gebruik van maten is tweeslachtig: alleen lengte, vleugelspanwijdte en gewicht met gemiddelde en spreiding (maar op hoeveel metingen gebaseerd, wat is de standaardafwijking, waarom niet altijd gesplitst naar leeftijd en geslacht, wel of niet krop meegerekend, kortom een ongeregeld zootje).

Zijn er dan geen goede kanten aan deze gids? Natuurlijk wel: in zijn soort is het een goede gids, de toevoeging van kleurplaten vind ik cruciaal (ontbreken grotendeels in Forsman, die vooral met foto's werkt), er staan meer soorten in dan in Forsman, het formaat is handzamer en algemene aspecten worden uitgebreider behandeld. De eventuele koper doet er wel goed aan de paperback te kopen (meer dan de helft goedkoper). Overigens merkwaardig dat Clark niet de gelegenheid te baat heeft genomen handkenmerken op te nemen; dat zou pas in een behoefte hebben voorzien (ontbreken vrijwel geheel in Forsman, terwijl Baker's *Identification Guide to European Non-Passerines* wel een update kan gebruiken). Bovendien heeft Clark iets goed te maken voor de rip-off *In-hand identification guide to Palearctic raptors* die hij vorig jaar het licht liet zien. Bij een keuze tussen Forsman en Clark weet ik het wel: Forsman dus. Veel betere tekst, evidente veldkennis van alle aspecten van Europese soorten, uitstekende en uitgebreide informatie over rui, veel betere (en meer en beter gedocumenteerde) foto's, veel meer pagina's (verhoudingsgewijs ook meer tekst per pagina) voor vrijwel dezelfde prijs als Clark's paperback, geen overbodige rimram. Over wie gelijk heeft aangaande het aantal te onderscheiden kleden en leeftijden in de grote arendensoorten (Forsman voert er meer op dan Clark), zal onderzoek aan een reeks van dezelfde individuen over een reeks van jaren uitsluitel moeten geven.

Corbacho C., Sánchez J.M. & Sánchez A. 1999. Effectiveness of conservation measures on Montagu's Harriers in agricultural areas in Spain. *J. Raptor Res.* 33: 117-122.

Nestsucces van Grauwe Kieken in boerenland werd in ZW-Spanje vergeleken tussen plots met en zonder nestbescherming. Bescherming resulteerde in een vermindering van nestjongensterfte, en dus een hoger broedsucces. Het welslagen van nesten hing echter ook samen met legbegin, leeftijd van broedsel en in welk gewas werd genesteld. Late broedsels mislukten volledig. Invloed van boerenwerkzaamheden was het grootst in de zuidelijkst gelegen broedplaatsen, omdat hier eerder werd geoogst dan meer naar het noorden. Het voortbestaan van Grauwe Kieken hangt sterk af van het wel of niet beschermen van nesten. In Spanje belangrijker dan in Nederland, omdat populatie daar veel groter is (wat niet wil zeggen dat Ben Koks c.s. er in Nederland mee op moet houden).

Davies R.A.G. 1999. The extent, cost and control of livestock predation by eagles with a case study on Black Eagles (*Aquila verreauxii*) in the Karoo. *J. Raptor Res.* 33: 67-72.

Arenden grijpen soms lammetjes, maar de werkelijke predatie is veel minder dan boeren zelf opgegeven. Voor de gemiddelde Karoo-boerderij komt het neer op 0.32 lam (kosten \$7 per jaar). Dit is te verwaarlozen, zeker gezien het voordeel dat een boer heeft met een arend op zijn land (arenden eten bij voorkeur hyrax; bij afwezigheid van arenden zouden deze grasmaaiertjes zoveel gras opeten dat boeren 150x duurder uit zijn dan de schade veroorzaakt door af en toe een lammetje vegeeten).

DeLong J. & Hoffman S.W. 1999. Differential autumn migration of Sharp-shinned and Cooper's Hawks in western North America. *Condor* 101: 674-678.

Beide soorten migreerden in de herfst in de volgende sequentie: eerst juveniele vrouwtjes, dan juveniele mannetjes, adulte vrouwtjes en adulte mannetjes (net als Sperwers in Europa!). Dit wordt verklaard door verschillende jachtstrategieën van mannen en vrouwen in relatie tot het prooi aanbod, en ervaring (jonge vogels hebben minder jachtervaring dan oude)

Ellis D.H., Clegg K.R., Lewis J.C. & Spaulding E. 1999. Golden Eagle predation on experimental Sandhill and Whooping Cranes. Condor 101: 664-666.

Verschillende soorten Kraanvogels worden in de USA door mensen grootgebracht en vervolgens met een ultra-light vliegtuigje naar 'veilige' overwinteringsgebieden geleid (de Kranen volgen de ultra-light en leren en passant de veilige vliegroute). Op hun reis worden ze met de regelmaat van de klok door Steenarenden aangevallen (en gedood), meer dan voorheen bekend was. Het was telkens de laatste in de groep die de klos was. Een deel van de aangevallen Kranen werd gered door de arend met de ultra-light te verjagen. Leuk werk!

Ellis D.H., Whitlock P.L., Tsegge P. & Nelson R.W. 1999. Siblicide, splayed-toes-flight display, and grappling in the Saker falcon. J. Raptor Res. 33: 164-167.

In Oost-Mongolië werd een jonge Sakervalk gesnapt op het moment dat hij (c. 14 dagen oud) zijn broertje stond te molesteren: klemvast met klauwen, met snavel hakkend en trekkend. Een derde nestjong was al verdwenen. Nest met voedselschaarste. Voor Sakervalken niet eerder beschreven.

Estes W.A., Dewey S.R. & Kennedy P.L. 1999. Siblicide at Northern Goshawk nests: Does food play a role? Wilson Bulletin 111: 432-436.

Waarnemingen bij nesten van Haviken waar het voedselaanbod werd gemanipuleerd, laten zien dat nesten met toegevoegd voedsel geen sterfte onder jongen opleverden als gevolg van onderlinge agressie, terwijl dat wel het geval was bij twee controlenesten zonder bijvoeding. Voedselaanbod speelt blijkbaar een rol bij het voorkomen van dit fenomeen.

Evans I.M., Summers R.W., O'Toole L., Orr-Wing D.C., Evans R., Snell N. & Smith J. 1999. Evaluating the success of translocating Red Kites *Milvus milvus* to the UK. Bird Study 46: 129-144.

In Zuid-Engeland werden in 1989-94 93 juveniele Rode Wouwen uitgezet, afkomstig uit Wales, Spanje en Zweden. In Schotland kwamen daar in 1989-93 nog eens 93 juveniele vogels uit Zweden bij. De minimale overlevingskans in het eerste levensjaar was 83.1 en 78.0% voor resp. mannetjes en vrouwtjes in Engeland, tegen resp. 50.0 en 52.5% in Schotland. In de daaropvolgende verbeterden de overlevingskansen. In 1992 werd in beide gebieden voor het eerst gebroed door losgelaten vogels. De leeftijd waarop voor het eerst tot broeden werd overgegaan in Engeland was 1.9 jaar voor mannetjes en 2.6 jaar voor vrouwtjes; in Schotland was dat resp. 1.8 en 1.7 jaar. Op grond van broedbiologische en overlevingsparameters werd met een deterministisch model becijferd dat de Engelse en Schotse populaties de 100 paren zullen overschrijden in resp. 1998 en 2007.

Fernie K.J. & Bird D.M. 1999. Effects of electromagnetic fields on body mass and food-intake of American Kestrels. Condor 101: 616-621.

Veel roofvogels nestelen op hoogspanningsmasten. Amerikaanse Torenvalken lieten in gevangenschap geen significante veranderingen in lichaamsgewicht zien als ze gedurende 10 dagen werden blootgesteld aan een electromagnetisch veld. Wel werd rui van mannetjes vervroegd.

Geneijgen P. van. 1999. Broedresultaten van de Slechtvalk in Nederland in 1999. Slechtvalk Nieuwsbrief 5(1): 2-5.

De WSN is nóg sneller dan de WRN met het publiceren van broedresultaten. In 1999 brachten 6 paren 14 jongen groot. In *Noord-Brabant* 2 ad. vogels (man zelfde als in 1998, vrouw nieuw?): legbegin berekend op 10 maart, op 14 april 1 aangepikt ei en 3 jongen, op 5 mei 2 mannen en 2 vrouwen geringd. Alle uitgevlogen. Een tweede paar in *Noord-Brabant* (ad. man in 1997 in Nederland geringd) bebroedde vanaf 28 maart, op 14 april 3 eieren. Tussen 23 en 29 april opgegeven, mogelijk door verschijning tweede adulte vrouwtje. In *Limburg (Maas)*: vrouw van 11 jaar oud met ad. man van eind '97 of begin '98. Op 31 maart 2 eieren. Op 8 mei 1 mannetje geringd, andere ei niet uitgekomen. Legbegin berekend op 12 maart. Uitgevlogen. In *Limburg (DSM)*: vanaf 1996 zelfde vrouw (geboren in '94?), gepaard met ad. man. Op 8 mei 2 mannen en 2 vrouwen geringd. Legbegin 12 maart. Alle uitgevlogen. In Nijmegen: man 5 jaar oud (aanwezig vanaf maart/april 1995), ad. vrouw waarschijnlijk nieuw (gevangen in december 1998): start eileg 18 maart (vastgesteld met video), 4 eieren. Eerste 2 kuikens geboren op 26 april, het derde op 28 april,

vierde ei komt niet uit. Drie vrouwen geringd op 18 mei en uitgevlogen tussen 7 en 12 juni. In *Groningen* een adult paar op kraaiennest in hoogspanningsmast. Op 7 mei 2 dode en 2 levende kuikens. Op 19 mei beide vrouwen geringd. Legbegin berekend op 29 maart. Gegevens van 2 nesten in Vlaanderen en 1 nest in Nijmegen verduidelijken het volgende: in 4-legsels werd 2x bij het derde ei met broeden begonnen en 1x bij het tweede ei. De legduur van het eerste ei was 44, 42 en 39 dagen. De broedduur van het eerste ei was 39, 39 en 34 dagen. Let wel: andere cijfers dan in Handleiding veldonderzoek Roofvogels, welke laatste dus aanpassing behoeven!

Geneijgen P. van. 1999. De vestiging van een zesde paar Slechtvalken in 1999: Het relaas van de vrouwen van Brabant II en een Nederlandse man die moeilijk kiezen kan. Slechtvalk Nieuwsbrief 5(1): 5-6.

Door komst tweede vrouwtje verzaakt mannetje zijn plicht ten aanzien van zijn broedende eerste vrouwtje, waardoor legsel wordt verlaten.

Geneijgen P. van 1999. Verschillen in timing tussen Midden en Noord-Europese Slechtvalken. Slechtvalk Nieuwsbrief 5(1): 10-11.

Overzicht van de rui van Handpen 1-10 van Midden-Europese en Noord-Europese Slechtvalken, gebaseerd op vondsten van ruipennen op Nederlandse overwinteringsplaatsen. Noordelijke vogels zijn 1-3 maanden later met hun rui. Handpen 10 (de laatste die wordt vervangen) van Midden-Europese vogels viel gemiddeld op 18 september (19 augustus-3 oktober), van Noord-Europese vogels gemiddeld op 3 december (19 oktober-14 januari). De ruivolgorde van Midden-Europese vogels was (4)-(5)-3-6-2-7-9-1-8-10, van Noord-Europese vogels 4-5-6-3-(7)-(2)-8-9-1-10.

Gilbert G., Gibbons D.W. & Evans J. 1998. Bird monitoring methods: a manual of techniques for key UK species. RSPB, Sandy. 464 pp. ISBN 1 901930 03 3. Ingehaaid met slap kaft. £17.50.

Soortspecifieke inventarisatiemethoden (zoals het hoort), inclusief benodigheden, vergunningen, formulieren, veiligheidsmaatregelen en potentiële verstoringsbronnen. Behandeld worden Rode Wouw, Zeearend, Bruine Kiekendief, Blauwe Kiekendief, Buizerd, Steenarend, Visarend, Torenavalk, Smelleken en Slechtvalk. Nuttige informatie, met uitgesproken Britse benadering.

Grant J.R. & McGrady M.J. 1999. Dispersal of Golden Eagles *Aquila chrysaetos* in Scotland. Ringing & Migration 19: 169-174.

Jonge Steenarenden blijven 4-6 maanden in buurt geboorteplaats alvorens te verdwijnen. Naarmate ze ouder worden (en broedrijp), vertonen ze de neiging terug te keren naar hun geboorteplaats.

Hake M., Kjellén N. & Alerstam T. 1999. En doldis på spåren. Satellitpejling avslöjar bivräkens flyttingsstrategi. Vår Fågelvärld 58(5): 6-11.

Zelfde verhaal over gesatellietzenderde Zweedse Wespandieven als besproken in vorige Takkeling (zie Hake M. 1998. Ringinform 21(2): 22-25), alleen ditmaal met fraaie foto's gelardeerd.

van 't Hof M. 1999. Broedverslag 1999. Eigen rapport, Nieuwerkerk. 37 pp.

Verslag van broedvogelkarteringen en nestcontroles door de Roofvogelwerkgroep Schouwen-Duiveland, met maten en gewichten van jongen, terugmeldingen en voedselgegevens.

Jaarboek 1997-1998 en 1998-1999 van Het Nederlands Valkeniersverbond "Adriaan Mollen". Te bestellen door f20,- over te maken op giro 76430 t.n.v. Nederlands Valkeniersverbond "Adriaan Mollen" te Deskesven 3, 5815 EA Merselo (0478-546530).

In dit jaarboek een interessant verhaal van N.H. Christensen en J.J. van Wingerden over Noordse valken, Deense koningen en Nederlandse valkeniers (pag. 4-10). De vangst van valken in de periode 1530-1780 in Noorwegen en Denemarken werd gedomineerd door Brabanders, terwijl IJslandse valken door de lokale bevolking werden gevangen. Van IJsland wordt een reeks geëxporteerde Giervalken gegeven over de periode 1731 tot en met 1793; in tien jaren ging het om meer dan 100 vogels! Verder een verhaal van een mentor (H. Dijkstra) over het leerlingensysteem van "Adriaan Mollen", waaruit blijkt dat het leven van een valkenier ook niet over rozen gaat (met uitermate linke pogingen om vanuit de top van een hoogspanningsmast het signaal van een gezenderde valk op te vangen; zou ik niet nog eens proberen!). Andere valkeniersimpressies van Tula Stapert, J. v.

Gerven, Nico van Zantvoort (over wat er fout kan gaan, en dat is nogal wat) en Teun Schoenmaker (zie ook Peter van Geneijgen in Slechtvalk Nieuwsbrief 5, 1: 5-6), de toekomst van de Nederlandse valkerij (Jan Staal) en een historisch verhaal over Sonderland en de valkerij op het Loo (P. Tuijn). Oude jaarboeken zijn bij bovenstaand adres te verkrijgen.

Jenkins A.R. 1998. Behavioural ecology of Peregrine and Lanner Falcons in South Africa. Ph.D. Dissertation, Univ. Cape Town, Rondebosch, South Africa. Xii + 126 pp.

Lanners zijn ruimer verspreid dan Slechtvalken in Zuid-Afrika, en 10x talrijker. Het waarom van het succes van Lanners komt uitgebreid aan de orde (proefschrift \$20.-, email ajenkins@botzoo.uct.ac.za).

Joubert B. 1998. Donneés préliminaires sur les Circaètes Jean-le-Blanc *Circaetus gallicus* de Haute-Loire. Alauda 66: 207-220.

Onderzoek naar Slangenarenden in ZO-Frankrijk (Massiv Central; 130 km²) in 1996-97. Gemiddelde aankomst broedvogels was 13 maart (uitersten 8-18 maart), start eileg gemiddeld op 12 april en gemiddelde uitkomstdatum was 29 mei. De jongen vliegen rond 15 augustus uit. Vijf paren brachten in 1996 3 jongen groot; in 1997 waren alle 7 paren succesvol (elk 1 jong).

Joubert B. 1999. Trois comportements de Circaètes Jean-le-Blanc mâles *Circaetus gallicus* en période de reproduction. Alauda 67: 141-144.

Beschrijft vlindervlucht van Slangenarenden (territoriumindicatie), nestmarkering door middel van opwaarts gerichte vleugels (waardoor witte onderzijde opvalt) en nestkom draaien.

Kjellén N. 1999. Different migration strategies among Swedish Common Buzzards *Buteo buteo* by the proportion of white birds. Ornis Svecica 9: 11-18.

In 1990-96 werden Buizerds langstrekkend bij Falsterbo op geslacht en leeftijd gebracht. Vogels met een overwegend wit verenkleed werden apart genoteerd; deze witte vormen een aanzienlijk aandeel van de broedpopulatie van Skåne (Zuid-Zweden), maar zijn zeldzaam meer naar het noorden toe. Door te kijken hoeveel witte vogels wanneer bij Falsterbo langskomen, en tevens bij te houden wat het aandeel witte was in de achterblijvende populatie in Zuid-Zweden bleek het volgende: de zuidelijke populatie in Zweden vertrekt eerder dan normale/donkere Buizerds, van de Zuid-Zweedse vogels vertrekt verhoudingsgewijs een groter deel jonge dan volwassen vogels. Vooral in Zuid-Zweden zijn adulte vogels nauwelijks migratoir; de noordelijker broedende adulte vogels springen over de zuidelijke dieren heen (leap-frog). Dit patroon wordt bevestigd met terugmeldingen van geringde vogels.

Knoff C. 1999. Bliir bestandsskogbruket hønsehaukens bane? Vår Fuglefauna 22: 81-86.

Stand van de Havik in Hedmark (Noorwegen) geschat op 600 paar in 1950, en slechts 80-160 paar in 1998. Afname deels veroorzaakt door kap van oud bos en vervanging door monocultures. Hierdoor verdwijnen broedplaatsen en neemt voedselaanbod af. Doet voorstellen voor bosbouwers om roofvogels, waaronder haviken, beter te beschermen. Geeft ook informatie over gebruik van kunstnesten door Havik.

Leonardi G. 1999. Cooperative hunting of Jackdaws by the Lanner Falcon (*Falco biarmicus*). J. Raptor Res. 33: 123-127.

Mannetjes Lannervalk initieerden meestal de gezamenlijke aanval op groepen Kauwen 974%, maar het was het vrouwtje die de vangst deed (87%). De prooi werd niet gedeeld.

McCloskev J.T. & Dewev S.R. 1999. Improving the success of a mounted Great-horned Owl lure for trapping northern Goshawks. J. Raptor Res. 33: 168-169.

Truc om met een opgezette Oehoe Haviken bij het nest te vangen. Staand net in buurt van nest opzetten (dho-gaza), plat op de rug op de grond gaan liggen tussen net en nest, afdekken met camouflagenet, met de handen de uil omhoog houden en -onder het uiten van de vijftonige oehoeroep- de uil bewegen. Twaalf van de 14 vangpogingen op deze manier waren succesvol.

Michelat D. & Giraudoux P. 1999. Caractéristiques des zones de stationnement de la Buse pattue *Buteo lagopus* dans le département de Doubs. Alauda 67: 103-108.

In 1997 werden 60 Ruigpootbuizerds waargenomen in NO-Frankrijk. Kwamen uitsluitend voor in open gebieden groter dan 6.5 km² en dan bij voorkeur wanneer de dichtheid van Veldmuizen daar hoog was.

Mineau P., Fletcher M.R., Glaser L.G., Thomas N.J., Brassard C., Wilson L.K., Elliott J.E., Lyon L.A., Henny C.J., Bollinger T. & Porter S.L. 1999. Poisoning of raptors with organophosphorus and carbamate pesticides with emphasis on Canada, U.S. and U.K. J. Raptor Res. 33: 1-37.

Review van vergiftigingen van roofvogels met cholinesterase-remmende pesticiden. In UK overwegend gevolg van misbruik (opzettelijke vergiftiging, net als in Nederland), in USA en Canada ook vaak gevolg van legaal gebruik (secundaire vergiftiging als gevolg van gebruik van zaadontsmettingsmiddelen of door opneming van vergiftigde invertebraten als wormen). Residuen van vers gesproeide insecticiden (vooral de meer toxische) zijn giftig genoeg om sterfte onder roofvogels te veroorzaken.

van Ommen E. & Swiers R.J. 1999. Uilenpad, impressies van de zak van Zuid-Beveland. REGIO-PRojekt Uitgevers, Groningen. 80 pp. ISBN 90-5028-118-4. f24.95.

De Groningse kunstenaar Erik van Ommen heeft ditmaal Zuid-Beveland behandeld in aquarellen, etsen, olieverfschilderijen en tekeningen. De geschiedenis en wetenswaardigheden van dit vakantieland worden uitvoerig beschreven.

Parker J.W. 1999. Raptor attacks on people. J. Raptor Res. 33: 63-66.

Beschrijft gevallen van roofvogels (en uilen) die mensen aanvallen, de mogelijke redenen en wat te doen bij dergelijke meldingen.

Piattella E., Salvati L., Manganaro A. & Fattorini S. 1999. Spatial and temporal variations in the diet of the Common Kestrel (*Falco tinnunculus*) in urban Rome, Italy. J. Raptor Res. 33: 172-175.

Romeinse Torenvalken zijn vogeleters, vooral zangvogels (belangrijk in aantal en biomassa) en tamme duiven (belangrijk in biomassa). In de winter worden veel meer muizen gegeten.

Plice L. & Balgooyen T.G. 1999. A remotely operated trap for American Kestrels using nestboxes. J. Field Ornithol. 70: 158-162.

Beschrijft een methode met een radiografisch bestuurd systeem om valken in nestkasten te vangen.

Roberts S.J., Lewis J.M.S. & Williams I.T. 1999. Breeding Honey-buzzards in Britain. Brit. Birds 92: 326-345.

Overzichtsartikel van het voorkomen en biologie van Britse Wespenevies. Informatie over vlieggedrag (inclusief vlinders, parallelle vluchten en dragen van materiaal) en nestplaatskeus (in Uplands 1 nest in loofbos, 16 in naaldbos, in de centrale heuvels resp. 3 en 5 en in de Lowlands resp. 13 en 14; veel nesten zaten in oude bomen). Interessant is de vermelding van trouw aan broedplaatsen, waarbij de aanwezigheid van oude nesten een rol kan spelen als richtpunt voor paren. Dit maakt het beheer in New Forest des te navranter; hier werden nesten (en de dragende takken) na het broedseizoen verwijderd om het jaar daarop de kans op eiroof te verkleinen. Goede waarnemingen over aandragen van vers materiaal op nesten die later niet in gebruik werden genomen (8 gevallen). De minimum afstand tussen 2 nesten was 6 km, daarnaast nog 2 gevallen van 8 km. Bij 18 broedpogingen in New Forest was de gemiddelde afstand tussen twee nesten in opeenvolgende jaren 2 km (maar praktijk van nestverwijderen maakt dit cijfer biologisch onbetrouwbaar). In andere regio's was dat 250 m (max. 750 m). Na een mislukking verplaatste een paar zich 500 m. Legselgrootte was 2 eieren (15 legfels), met 1 geval van 3 eieren laat in juli (moet dat niet juni zijn?) gelegd, alle 3 anders getekend. Gemiddeld legbegin van 23 legfels varieerde van 21 mei tot 8 juni (mediaan 29 mei). Melden 1 nalegsel na mislukking in eifase na 17 juni. Beschrijven broedgedrag. Slechts 5 van 47 gevonden nesten mislukten: 3 nesten met 1 jongen, 5 nesten met min. 1 jong en 34 nesten met 2 jongen (veel nesten in jongenfase gevonden, dus overtrokken ten faveure van succesvolle nesten). Geven maten en gewichten van nestjongen naar leeftijd, opgesplitst naar week en met kleine steekproeven. In 13 van 22 broedsels leken de jongen

nagenoeg dezelfde leeftijd te hebben; in 7 broedsels echter verschil van 3-4 dagen. Er werd geen siblicide opgemerkt (maar dat komt waarschijnlijk doordat er nauwelijks controles in de zeer vroege jongenfase werden uitgevoerd). Verder informatie over nestbezoeken door ouders (ook na verstoring). Uitgebreide analyses van prooiresten, met 6 Bruine Kikkers, 5 Levendbarende Hagedissen, 2 slangen, 3 Houtduiven, 2 Graspiepers, 1 Mol, 1 Konijn, 1 Haas en 1 Grijze Eekhoorn als gewervelden. Wespelarven echter hoofdvoedsel (13 steekproeven van 9 nesten van poepjes): overwegend Gewone en Rode Wesp, verder ook Noorse. Zeer weinig Oostenrijkse Wesp (is een parasiet), Boswesp en Hoornaar. Gek genoeg geen Duitse Wespen, ondanks talrijke aanwezigheid! In de Uplands werden geregeld hommelnesten gevonden. De huidige Britse populatie wordt op 50-60 paar geschat met een licht stijgende tendens.

Rosenfield R.N. & Bielefeldt J. 1999. Mass, reproductive biology, and non-random pairing in Cooper's Hawk. Condor 116: 830-835.

Cooper's Haviken paren niet willekeurig met elkaar maar kiezen een partner die wat betreft gewicht bij hun past: een kleine vrouw met een kleine man, een grote vrouw met een grote man.

Steiner H. 1999. Der Mäusebussard (*Buteo buteo*) als Indikator für Struktur und Bodennutzung des ländlichen Raumes: Produktivität im heterogenen Habitat, Einfluß von Nahrung und Witterung und Vergleiche zum Habicht (*Accipiter gentilis*). Stapfia 62: 1-74.

Achter deze omineuze titel gaat een studie naar 14-18 paren Buizerd schuil, uitgevoerd in 1991-96 in 110 km² boerenland en bos (resp. 90 en 20 km², later uitgebreid naar 225 km²) in Boven-Oostenrijk, aan de noordrand van de Alpen. Het beschrijft aantalsverloop, broedfenologie en -succes, habitatkeus en ruimtelijke spreiding in relatie tot voedselaanbod en voorkomen van Havik. Voedselkeus gebaseerd op prooien gevonden bij nesten (in latere jongenstadium). Individuele kwaliteit van broedvogels wordt afgemeten aan lengte van geruide slagpennen.

Twisk F. 1999. Roofvogels op Walcheren, broedseizoen 1998. 't Zwelmpje 14(1): 4-10.

7 locaties met 8 paar Bruine Kiek, 11 (mogelijke) broedgevallen Sperwer, 2 idem Buizerd, 11 broedgevallen Torenvalk (op 26 nestkasten), 0 broedgevallen Boomvalk (wel 35 waarnemingen).

Urcun J.-P. & Kabouche B. 1999. La migration postnuptiale de l'Aigle botté *Hieraetus pennatus* à travers les Pyrénées. Alauda 67: 89-101.

De Franse populatie van de Dwergarend is volledig migratoir en verlaat Frankrijk voornamelijk door het westelijke deel van de Pyreneeën (Organbidexka-pas, maar ook Lindux). Over 1981-97 geen duidelijke trend in aantallen (pieken 1981, 1988-91). Trek komt half augustus op gang, piekt in tweede helft september en is half oktober voorbij. Gemiddeld genomen passerende adulte vogels eerder dan juveniele.

Würfels M. 1999. Ergebnisse weiterer Beobachtungen zur Populationsentwicklung des Habichts (*Accipiter gentilis*) im Stadtgebiet von Köln 1993-1998 und zur Rolle der Elster (*Pica pica*) im Nahrungsspektrum des Habichts. Charadrius 35: 20-32.

Op 200 km² in/rond de stad Keulen steeg het aantal paren Havik van 3 in 1989 naar 14 in 1992; in 1992-96 verder groei naar 23. Sindsdien stabiel (21 in 1997, 22 in 1998). Nieuwe vestigingen veelal eenjarige vogels. Deze dringen stadgebied binnen met hoge eksterdichtheid (10-40 paren/100 ha). Gemiddeld lag het aandeel Ekster in het menu van Haviken op 20-24% van alle prooien. Bij zes paren Havik lag dat zelfs op 36-64%. Net uitgevlogen Eksters worden 3x vaker geslagen dan adulte

woorden: geen duidelijke selectie). Sommige Haviken broedden op 30 m afstand van woonblokken. De toenemende dichtheid ging gepaard met een afname van het aantal uitvliegende jongen per paar.

Wyllie I. & Newton I. 1999. Use of carcasses to estimate the proportions of female Sparrowhawks and Kestrels which bred in their first year of life. Ibis 141: 504-506.

Intensief gebruik van binnengekomen lijkjes van Sperwers en Torenvalken in Engeland in 1978-97: door de eileider te bekijken kon worden vastgesteld dat 43% van de eerstejaars vrouwtjes Sperwers en 59% van de dito Torenvalken eieren had gelegd in haar leven. Bij oudere Sperwers en Torenvalken was dat 93% en 97%.

Overzicht van WRN-steunpunten en contactpersonen

Friesland

Herman Dijkman, Schuur 35, 9205 BE Drachten. 0512-523369/525255
Thijs van Galen, Hobbemastraat 28, 8471 VW Wolvega. 0561-614522 (ZO-Friesland)

Groningen

Leon Luitjen, Barlagerveldweg 5, 9541 XR Vlagtwedde. 0599-312081
Voor kiekendieven: Ben Koks, Bekemaheerd 129, 9737 PN Groningen. 050-5412646

Drenthe

Hans Dekker, Mortonhof 42, 7908 AP Hoogeveen. 0592-365555

Overijssel

Nico Driessen, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle. 038-4217166
Twente: Roeleke Steentjes, Marijkestraat 35, 7491 XH Delden. 074-3763763

Gelderland

Rob Vogel, Noorderstraat 63, 6953 CD Dieren. 0313-427524/024-6848111
Harry van Diepen, Troelstrastraat 2, 8161 DS Epe. 0578-615114 / 055-5492510
Bert Verboog, Molenbelt 67, 7241 JK Lochem. 0573-256654/299299

Flevopolders

Frank de Roder, Zwartemeerweg 20A, 8307 RP Ens. 0527-253040
Ton Eggenhuizen, Harpstraat 71, 1312 KH Almere. 036-5368474

Noord-Brabant

Henk den Brok, Leharstraat 20, 5384 CS Heesch. 0412-453642
Vogelasiel Someren, oostelijk Noord-Brabant, tel. 0493-493564
Vogelasiel Zundert, westelijk Noord-Brabant, tel. 076-5974165

Zeeland

Inventarisaties: Henk Castelijns, Marollenoord 10, 4553 CP Philippine. 0115-491846
Vervolg: Ralf Joosse, Postbus 334, 4460 AS Goes. 0113-230075 of 0118-463065

Limburg

Piet Beckers, Overkwartier 14, 6065 CM Montfort. 0475-541629
Werkgroep Roofvogelbescherming Limburg, p/a Jo Erkens, Aldenhofstraat 79, 6191 GS Neerbeek. 046-4372839
(Noord-Limburg) Jos Custers, Venloseweg 61, 5993 PH Maasbree. 077-4653574

Utrecht

Hanneke Sevink, Eider 31, 3742 ZG Baarn. 035-5421019 (Het Gooi en provincie Utrecht)

Zuid-Holland

Ton Elzerman, Benedenrijweg 325, 2983 GE Ridderkerk. 0180-417154
(Krimperwaard, Alblasserwaard, Vijfherenlanden) Rudie Terlouw, Boezemsingel 58, 2831 XS Gouderak. 0182-374346/374976

Noord-Holland

Dook Vlucht, Nassaulaan 8, 1862 EJ Bergen. 072-5897778

Coördinatie formulieren dode roofvogels en uilen: Hans van Kuik, Finkewei 4, 8723 DB Koudum. 0514-523262
Uitleen roofvogeltentoonstelling: Willie Spieker, Korenbloemstraat 13, 7135 JS Harreveld. 0544-374899

Inhoud

- 147 Maria Quist: Intro
148 Henk Vels: Reacties van roofvogels en andere diersoorten op de zonsverduistering
151 Rob G. Bijlsma: Gedrag van Wespddieven *Pernis apivorus* en wespen Vespidae tijdens een gedeeltelijke zonsverduistering
158 Hans Dekker: In actie voor Lannervalken in Toscane
160 Willem van Manen: Speuren naar roofvogelnesten in het Poolse oerbos Białowieża: een lesje in nederigheid
170 L'udovit Reminik: Bezoek van medewerkers van Správa Vel'ká Fatra aan Nederland
173 Arjan Boele, Chris van Turnhout, Kees Koffijberg en C. Plate: Aantalsontwikkelingen van overwinterende roofvogels in Nederland in 1980-97
190 Rob G. Bijlsma: Een adult melanistisch mannetje Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus* in Nederland
193 Richard Ubels en Marcel Edelenbos: De Blauwe Kiekendief *Circus cyaneus* op Rottumeroog
198 Henk Jan Ottens: Blauwe Kiekendieven *Circus cyaneus* foerageren en slapen in percelen ongedorste gerst in Drenthe
206 Arjan Dekker: Herkansing voor een Havik *Accipiter gentilis*
209 Jan van der Sluis: Vreemde broedplaatsen van roofvogels: grondnest van Buizerd *Buteo buteo* en vijnest van Torenvalk *Falco tinnunculus*
212 Frans van den Brink: Slechtvalk *Falco peregrinus* geschoten in Limburg
213 Bert Verboog: Cursus herkenning en opsporing van roofvogelvervolgving voor politiemensen
215 Oproepen en mededelingen
217 Rob G. Bijlsma: Recente roofvogelliteratuur

Contents

- 147 Maria Quist: Introduction
148 Henk Vels: Reactions of raptors and other animals on the eclipse
151 Rob G. Bijlsma: Behaviour of Honey Buzzards *Pernis apivorus* and wasps Vespidae during a partial solar eclipse
158 Hans Dekker: Protecting Lanner Falcons in Toscane
160 Willem van Manen: Searching for raptor nests in the Polish primaeval forest Białowieża, a humbling experience
170 L'udovit Reminik: Visit to The Netherlands by Správa Vel'ká Fatra personnel
173 Arjan Boele, Chris van Turnhout, Kees Koffijberg and C. Plate: Trends of wintering raptors in The Netherlands in 1980-97
190 Rob G. Bijlsma: A melanistic adult male Marsh Harrier *Circus aeruginosus* in The Netherlands
193 Richard Ubels en Marcel Edelenbos: The Hen Harrier *Circus cyaneus* on Rottumeroog
198 Henk Jan Ottens: Hen Harriers *Circus cyaneus* foraging and roosting in unharvested barley fields in Drenthe
206 Arjan Dekker: Another chance for a Goshawk *Accipiter gentilis*
209 Jan van der Sluis: Unusual nesting sites of raptors: ground-nest of Common Buzzard *Buteo buteo* and Kestrel *Falco tinnunculus* nesting in disused agricultural machinery
212 Frans van den Brink: Peregrine Falcon *Falco peregrinus* shot in Limburg
213 Bert Verboog: How to recognise and trace raptor persecution: a course for the police
215 News and comments
217 Rob G. Bijlsma: Recent raptor literature